

Het faciliteren van natuur- en milieueducatie in het basisonderwijs

NME-ondersteuning in de provincies

K.M. Sollart
J. Vreke

werkdocumenten

wot

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

WAGENINGENUR

For quality of life

Het faciliteren van natuur- en milieueducatie in het basisonderwijs

NME-ondersteuning in de provincies

K.M. Sollart

J. Vreke

Werkdocument 102

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Wageningen, maart 2008

De reeks 'Werkdocumenten' bevat tussenresultaten van het onderzoek van de uitvoerende instellingen voor de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu (WOT Natuur & Milieu). De reeks is een intern communicatiemedium en wordt niet buiten de context van de WOT Natuur & Milieu verspreid. De inhoud van dit document is vooral bedoeld als referentiemateriaal voor collega-onderzoekers die onderzoek uitvoeren in opdracht van de WOT Natuur & Milieu. Zodra eindresultaten zijn bereikt, worden deze ook buiten deze reeks gepubliceerd. De reeks omvat zowel inhoudelijke documenten als beheersdocumenten.

Dit werkdocument is gemaakt conform het Kwaliteitshandboek van de WOT Natuur & Milieu.

©2008 **Alterra**

Postbus 47, 6700 AA Wageningen.

Tel: (0317) 48 54 71; fax: (0317) 41 90 00; e-mail: info.alterra@wur.nl

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Postbus 47, 6700 AA Wageningen

Tel: (0317) 48 54 71; Fax: (0317) 41 90 00; e-mail: info.wnm@wur.nl

---

De reeks WOT-werkdocumenten is een uitgave van de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, onderdeel van Wageningen UR. Dit werkdocument is verkrijgbaar bij het secretariaat. **Het document is ook te downloaden via www.wotnatuurenmilieu.wur.nl**

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Postbus 47, 6700 AA Wageningen

Tel: (0317) 48 54 71; Fax: (0317) 41 90 00; e-mail: info.wnm@wur.nl; Internet: www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

Project WOT-04-006 – 5230012-23 [Werkdocument 102 – maart 2008]

F-0008 (2008)

Inhoud

Samenvatting	5
1 Inleiding	7
1.1 Probleemstelling en achtergrond	7
1.2 Doel van het onderzoek	7
1.3 Kennisvragen	7
1.4 Methode	8
1.5 Leeswijzer	8
2 Natuur- en milieueducatie (NME) in perspectief	9
2.1 Inleiding	9
2.2 Korte historie van het NME-beleid	10
2.3 Het NME-werkveld	11
2.4 IVN Vereniging voor natuur en milieueducatie	12
2.4.1 Ontstaansgeschiedenis	12
2.4.2 Doelstelling en doelgroepen	13
2.4.3 Huidige organisatie	13
2.4.4 Overlegstructuren en kennisuitwisseling	14
2.4.5 Financiering	15
3 NME op de basisscholen: algemene bevindingen	17
3.1 Inleiding	17
3.2 Natuur- en milieueducatie: variatie tussen scholen	17
3.3 Organisatie van de NME-ondersteuning	19
3.3.1 Samenwerking en kennisuitwisseling	19
3.3.2 Rol van de IVN consultants	20
3.3.3 Rol van de NME-centra	21
3.3.4 Rol van vakdocenten, contactpersonen, coördinatoren en natuurouders	22
3.3.5 Rol van de nationale parken	22
3.3.6 Rol van provincies en gemeenten	24
3.4 Ontwikkelingen	26
3.4.1 Enkele algemene ontwikkelingen in het NME-werkveld	26
3.4.2 Veranderingen in rijksregelingen	26
4 NME op de basisscholen: situatie per provincie	31
4.1 Provincie Drenthe	31
4.1.1 NME-ondersteuning op de basisscholen	31
4.1.2 Organisatie van de NME-ondersteuning	31
4.1.3 Samenwerking en kennisoverdracht	33
4.1.4 Kansen en knelpunten	33
4.2 Provincie Flevoland	34
4.2.1 NME-ondersteuning op de basisscholen	34
4.2.2 Organisatie van de NME-ondersteuning	34
4.2.3 Samenwerking en kennisoverdracht	36
4.2.4 Kansen en knelpunten	37
4.3 Provincie Friesland	37
4.3.1 NME-ondersteuning op de basisscholen	37
4.3.2 Organisatie van de NME-ondersteuning	37
4.3.3 Samenwerking en kennisoverdracht	39
4.3.4 Kansen en knelpunten	40
4.4 Provincie Gelderland	40
4.4.1 NME-ondersteuning op de basisscholen	40
4.4.2 Organisatie van de NME-ondersteuning	41

4.4.3	Samenwerking en kennisoverdracht	44
4.4.4	Kansen en knelpunten	45
4.5	Provincie Groningen	46
4.5.1	NME-ondersteuning op de basisscholen	46
4.5.2	Organisatie van de NME-ondersteuning	46
4.5.3	Samenwerking en kennisoverdracht	47
4.5.4	Kansen en knelpunten	48
4.6	Provincie Limburg	48
4.6.1	NME-ondersteuning op de basisscholen	48
4.6.2	Organisatie van de NME-ondersteuning	48
4.6.3	Samenwerking en kennisoverdracht	51
4.6.4	Kansen en knelpunten	52
4.7	Provincie Noord-Brabant	53
4.7.1	NME-ondersteuning op de basisscholen	53
4.7.2	Organisatie van de NME-ondersteuning	54
4.7.3	Samenwerking en kennisoverdracht	56
4.7.4	Kansen en knelpunten	57
4.8	Provincie Noord-Holland	57
4.8.1	NME-ondersteuning op de basisscholen	57
4.8.2	Organisatie van de NME-ondersteuning	58
4.8.3	Samenwerking en kennisoverdracht	60
4.8.4	Kansen en knelpunten	60
4.9	Provincie Overijssel	61
4.9.1	NME-ondersteuning op de basisscholen	61
4.9.2	Organisatie van de NME-ondersteuning	61
4.9.3	Samenwerking en kennisoverdracht	63
4.9.4	Kansen en knelpunten	64
4.10	Provincie Utrecht	65
4.10.1	NME-ondersteuning op de basisscholen	65
4.10.2	Organisatie van de NME-ondersteuning	65
4.10.3	Samenwerking en kennisoverdracht	67
4.10.4	Kansen en knelpunten	67
4.11	Provincie Zeeland	68
4.11.1	NME-ondersteuning op de basisscholen	68
4.11.2	Organisatie van de NME-ondersteuning	69
4.11.3	Samenwerking en kennisoverdracht	72
4.11.4	Kansen en knelpunten	73
4.12	Provincie Zuid-Holland	74
4.12.1	NME-ondersteuning op de basisscholen	74
4.12.2	Organisatie van de NME-ondersteuning	75
4.12.3	Samenwerking en kennisoverdracht	77
4.12.4	Kansen en knelpunten	78
5	Samenvatting en conclusies	79
	Literatuur	85
Bijlage 1	Vragenlijst provinciale IVN consulentschappen	87
Bijlage 2	Vragenlijst nationaal coördinator	91
Bijlage 3	Adressen IVN consulentschappen	93
Bijlage 4	Kerndoelen primair onderwijs	95
Bijlage 5	Verdeling basisscholen per provincie	97

Samenvatting

In dit werkdocument wordt een beeld geschetst van de wijze waarop ondersteuning van natuur- en milieueducatie (NME) in het basisonderwijs plaats vindt. Hoe is die ondersteuning georganiseerd? In hoeverre maken scholen gebruik van NME-centra of andere NME-ondersteuners? Wat is de rol van provincie en gemeenten? En welke knelpunten en kansen liggen er voor de continuïteit van NME en de ondersteuning ervan in het basisonderwijs?

Het document pretendeert niet volledig te zijn. Noch voor het NME-werkveld, noch voor NME-ondersteunende activiteiten in het basisonderwijs. Ook blijven andere doelgroepen dan het basisonderwijs buiten beschouwing. Op basis van interviews met de IVN consulentenschappen, die in opdracht van de provincie de coördinatie en begeleiding van NME-ondersteuning in het basisonderwijs voor hun rekening nemen, is echter wel een globaal beeld te geven.

De structurele inbedding van natuur- en milieueducatie (NME) in het basisonderwijs is vanaf de jaren tachtig een centraal thema in het nationale beleid. NME is gedefinieerd als *'het organiseren van leersituaties en het daarin vergroten van inzicht in en betrokkenheid bij ecologische verbanden en processen, inclusief de processen die tot verstoring en aantasting van de omgeving leiden. Daarbij is er aandacht voor mogelijkheden om het geleerde in het dagelijks leven toe te passen'* (L&V & VROM, 1988). Toch is NME tot nu toe geen structureel onderdeel van het basisonderwijs, is er geen eindtoets voor de leerlingen ontwikkeld en blijft de handhaving beperkt tot controle door de inspectie op de aanwezigheid van een lesmethode of een uitvoeringsplan. Daarnaast beroept de nationale overheid zich er steeds meer op dat de provincies en gemeenten verantwoordelijk zijn voor NME.

Een en ander heeft ertoe geleid dat er per gemeente en per basisschool grote verschillen bestaan in de invulling van NME. Die invulling kan plaatsvinden via binnen- of buitenactiviteiten, zoals natuurlessen in de klas, werken in de schooltuin, lessen in de natuur in de buurt van school of excursies naar bijvoorbeeld een bezoekerscentrum in een nationaal park. Voor veel van deze activiteiten maken de scholen gebruik van NME-ondersteuning. Die kan bestaan uit:

- Het leveren van materialen voor NME-lessen, zoals leskisten en onderwijsmethodes;
- Het verzorgen van NME-lessen, zowel binnen- als buiten, het opleiden en begeleiden van leerkrachten, het begeleiden van excursies, en dergelijke;
- Het beschikbaar stellen van locaties voor buitenactiviteiten, zoals schooltuinen, nationale parken, bezoekerscentra en NME-centra.

Omdat er geen standaard bestaat voor NME in het basisonderwijs en er niet wordt getoetst, is de invulling van NME een zaak van de school, de schooldirectie en de leraar. De leraar bepaalt zelf de hoeveelheid en het type NME. Uit de interviews blijkt dat de gemiddelde tijdsbesteding op de basisscholen aan NME niet meer is dan een half tot één uur per week, terwijl er officieel tenminste één uur per week aan NME moet worden besteed. De verschillen tussen scholen zijn voor een groot deel toe te schrijven aan verschillen in:

- De betrokkenheid van leerkrachten bij het thema natuur en milieu, en hun kennis en vaardigheden op dit gebied;
- De bekendheid bij leerkrachten met de mogelijkheden voor NME-ondersteuning;
- De beschikbaarheid van NME-ondersteuning;
- De mate waarin beschikbare mogelijkheden kunnen worden gebruikt. Naast beperkingen in tijd (concurrentie van andere leerthema's) en geld, is ook de bereikbaarheid van buitenlocaties een belangrijke factor.

De scholen kennen dus grote verschillen in NME-ondersteuning, die nu juist essentieel blijkt te zijn in de concurrentieslag met andere leerthema's. Circa de helft van de basisscholen heeft

geen NME-ondersteuning. Gezien het belang ervan lijkt het essentieel om het aantal scholen zonder NME-ondersteuning terug te dringen.

Gemeenten proberen op verschillende manieren de omvang van NME-ondersteuning te beïnvloeden. Ten eerste door het vergroten van de koopkracht van de scholen, bijvoorbeeld door geormerkte middelen aan scholen beschikbaar te stellen om NME-ondersteuning te kunnen inkopen. Ook zijn er gemeenten die de kosten van het ontwikkelen van materialen of het verstrekken van NME-ondersteuning geheel of gedeeltelijk voor haar rekening nemen. Daarnaast zijn er gemeenten die zelf buitenlocaties creëren en/of beheren. Omdat NME geen gemeentelijke kerntaak is, kan iedere gemeente zelf bepalen of en in welke mate zij NME ondersteunt. Sommige gemeenten kiezen ervoor NME geen enkele ondersteuning te geven. Maar ook bij gemeenten die de ondersteuning wel leveren, is gebleken dat de continuïteit en zekerheid niet altijd zijn gewaarborgd. Zo zijn de afgelopen jaren in een aantal gemeenten, doorgaans uit bezuinigingsoverwegingen, NME-centra gesloten.

De provincies kunnen net als de gemeenten zelf bepalen in welke mate NME wordt ondersteund. De organisatie van de NME-ondersteuning is uitbesteed aan de provinciale IVN consulentenschappen. Daarnaast geven de provincies wel projectsubsidies, bijvoorbeeld om materiaal voor NME-lessen te ontwikkelen.

Belangrijke aanbieders van NME-ondersteuning zijn de NME-centra en de bezoekerscentra van nationale parken. Dit betreft niet alleen de begeleiding bij of de verzorging van lessen en de beschikbare materialen, maar ook de mogelijkheid om gebruik te maken van (buiten)locaties. De wijze waarop het aanbod is georganiseerd, verschilt per provincie. In Drenthe bestaat in 11 van de 12 gemeenten een structureel scholennetwerk van vragers en aanbieders. Het percentage scholen/leerlingen dat hierdoor NME-ondersteuning krijgt is relatief hoog (78%). In de andere provincies bestaat een dergelijk scholennetwerk niet. In veel provincies zijn wel overkoepelende netwerken van aanbieders actief, zoals NME-centra, nationale parken, gemeenten, NME-organisaties en vrijwilligers. Het IVN consulentenschap is steeds de spil in het netwerk. Belangrijke doelen van deze netwerken zijn het bundelen en uitwisselen van kennis en ervaring, het ontwikkelen van methodes en lespakketten, het kwalitatief beoordelen van methodes, het realiseren van een basislespakket met een bepaalde kwaliteit en verzorging van nascholing.

Knelpunten die de IVN consulentenschappen signaleren rond het aanbod van NME-ondersteuning betreffen onder meer de onzekerheid over continuïteit. Het blijkt voor de NME-ondersteuners, zoals NME-centra, moeilijk om een degelijke organisatie op te bouwen, doordat de financiële toekomst gebaseerd is op voortdurend wisselend beleid. Dit betreft zowel voortdurend veranderende rijksregelingen als veranderende prioriteiten in het gemeentelijk beleid, die beide kunnen leiden tot verminderen of wegvallen van subsidies en/of gesubsidieerde arbeidskrachten. Een ander knelpunt is de verschuiving van structurele programmafianciering naar projectfinanciering en een verdergaande bureaucrativering, waardoor onevenredig veel inspanning gaat zitten in het werven van fondsen en in verslaglegging. Ook leidt dit tot met een veelal korte doorlooptijd, wat een lange termijn strategie in de weg kan staan. Door het lange-termijnkarakter van NME is het sowieso lastig om op (politieke) belangen op de korte termijn in te spelen.

Kansen voor NME zijn er ook. Doordat NME-diensten en -centra vaak autonoom werken wordt NME nog te weinig ingezet als instrument voor draagvlakverwerving bij beleidsmakers. Een verdere afstemming en samenwerking tussen NME-ondersteuners en de ontwikkeling van een 'basispakket NME', dat voor alle basisscholen beschikbaar is, is een optie. De nieuwe afspraak over financiering van gesubsidieerde arbeid (participatietop, juni 2007; zie paragraaf 3.4.2) kan mogelijk als gevolg hebben dat weer plaatsen worden ingevuld. Daar staat tegenover dat vrijwilligers die nu NME-werk doen, mogelijk via deze weg aan een nieuwe baan kunnen komen, waardoor ze juist weg zullen vallen voor de NME-sector. Deze effecten zijn bij de IVN consulentenschappen echter nog niet merkbaar.

1 Inleiding

1.1 Probleemstelling en achtergrond

Natuur- en milieueducatie (NME) wordt geacht een bijdrage te leveren aan verschillende beleidsterreinen. Te denken valt aan leefbaarheid en duurzaamheid, participatie en dialoog, maar ook aan draagvlak voor natuur en milieu en voor natuur- en milieubeleid door betrokkenheid en verantwoordelijkheid. Dit gebeurt onder meer via NME in het onderwijs, maar ook door buitenschoolse NME of door volwasseneneducatie, bijvoorbeeld via informatiecentra in nationale parken.

De verwachte bijdrage van NME aan de verschillende beleidsvelden is gebaseerd op de veronderstelling dat NME niet alleen bijdraagt aan bewustwording van de noodzaak van meer natuur- en milieuvriendelijker handelen, maar burgers ook door toegenomen competenties de mogelijkheid geeft om zelf afwegingen en keuzes te maken. Recent onderzoek heeft deze effecten van NME in het basisonderwijs aangetoond (Smit *et al*, 2006).

Dit rapport geeft de resultaten weer van een onderzoek naar de (organisatie van) ondersteuning van NME in het basisonderwijs. Er wordt geprobeerd inzicht te krijgen in de rol die de verschillende betrokkenen spelen, zoals de lokale, regionale en provinciale NME-centra en -diensten, maar ook provincies en gemeenten. Ook andere vormen van NME-ondersteuning krijgen aandacht, zoals die van nationale parken. En wat zijn de belangrijkste factoren die bepalen of en in welke mate basisscholen gebruik maken van NME-ondersteuning?

De structurele inbedding van NME in het basisonderwijs is vanaf de jaren 1980 een centraal thema in het nationale NME-beleid geweest. Tot nu toe is NME echter niet in de *mainstream* terecht gekomen (Sollart, 2004). En hoewel de nationale overheid op projectbasis wel innovaties faciliteert, bestaat er geen financieel ondersteund landelijk overheidsbeleid om NME structureel in het lesprogramma op te nemen. Bovendien beroept de nationale overheid zich er steeds meer op dat provincies en gemeenten verantwoordelijk zijn. Tegelijkertijd bestaan er op lokaal niveau in de uitvoering van NME juist grote verschillen tussen gemeenten en scholen. In sommige gemeenten zijn de afgelopen jaren, doorgaans uit bezuinigingsoverwegingen, NME-centra gesloten. Ook tussen provincies verschilt het beleid, zoals mede uit dit onderzoek zal blijken.

1.2 Doel van het onderzoek

Het doel van het onderzoek is om inzicht te verwerven in de organisatie van (de ondersteuning van) NME in het basisonderwijs, op provinciaal en gemeentelijk niveau. In hoeverre maken scholen gebruik van lokale of regionale NME-centra, of van andere NME-ondersteuners? Wat is de rol van provincie en gemeenten? Wat gaat er goed, en wat juist niet? En welke knelpunten en kansen liggen er ten aanzien van de continuïteit van NME en de ondersteuning ervan in het basisonderwijs?

1.3 Kennisvragen

De kennisvraag van dit onderzoek is:

Op welke manier is de ondersteuning van natuur- en milieueducatie (NME) op basisscholen in de verschillende provincies georganiseerd?

Hierbij zijn de volgende onderzoeksvragen aan de orde:

- Welke nationale, provinciale en gemeentelijke regelingen zijn er voor de ondersteuning van NME in het basisonderwijs?
- Hoe is de ondersteuning van NME in het basisonderwijs georganiseerd?
- Welke rol spelen lokale en regionale NME-centra hierbij?
- Spelen nog andere NME-aanbieders een rol?
- Welke verschillen bestaan er tussen provincies en gemeenten?
- Welke knelpunten en kansen worden gesignaleerd in de huidige organisatie?
- Wat zijn de verwachtingen voor de continuïteit van NME in het basisonderwijs?

1.4 Methode

De kern van het project wordt gevormd door een serie interviews met de 11 provinciale IVN consulentenschappen (IVN Vereniging voor natuur en milieueducatie) en met Natuur en Milieu Overijssel (NMO), dat in deze provincie de consulentenschapfunctie uitvoert. Deze provinciale consulentenschappen spelen een centrale rol bij de ondersteuning van NME in het basisonderwijs. Via de interviews wordt geprobeerd per provincie antwoord te krijgen op de kennisvragen.

Naast de interviews vindt literatuuronderzoek plaats om de bestaande kennis (o.a. Sollart, 2004) over de rol van de nationale, provinciale en gemeentelijke overheden bij NME in het basisonderwijs te actualiseren. Dit betreft vooral zaken rond de financiering en de inzet van arbeidskrachten.

Het onderzoek beoogt niet een uitputtend overzicht te geven van alle organisaties die NME in het basisonderwijs ondersteunen.

Kind met knuffel onder het bladerdek. Foto: Het Bewaarde Land

1.5 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 wordt achtereenvolgens ingegaan op het nationale beleid ten aanzien van NME (2.2) en de actoren in het NME-werkveld (2.3). Speciale aandacht is er voor IVN Vereniging voor natuur en milieueducatie (2.4), die een centrale plaats inneemt bij de ondersteuning van NME in het basisonderwijs en de in dit onderzoek gebruikte informatie grotendeels heeft geleverd.

Hoofdstuk 3 geeft een overzicht van de belangrijkste bevindingen. Aan de orde komen de hoeveelheid NME in het basisonderwijs, het aandeel buitenlessen en de factoren die daarbij een rol spelen (3.2). In paragraaf 3.3. wordt de organisatie van de NME-ondersteuning besproken. Het gaat daarbij om samenwerking en de rol van de actoren, zoals de IVN consulentenschappen, de NME-centra en -diensten, leraar, schoolgidsen en natuurouders in de klas, de nationale parken en de gemeenten en provincie. Ook de invloed van enkele ontwikkelingen in het NME-werkveld en veranderingen in rijksregelingen worden besproken (3.4).

In hoofdstuk 4 wordt in meer detail de situatie in de verschillende provincies beschreven. Hoofdstuk 5 geeft een samenvatting en conclusies op basis van aanbod en vraag. De gesignaleerde knelpunten en kansen komen daarbij aan de orde. Ook de successen die door de provinciale IVN consulentenschappen en andere bij de ondersteuning van NME betrokken actoren zijn geboekt worden genoemd.

2 Natuur- en milieueducatie (NME) in perspectief

2.1 Inleiding

De definitie van natuur- en milieueducatie (NME) in de nota 'Natuur- en Milieu educatie, een Meerjarenvisie' (ministerie L&V & VROM, 1988) luidt: *'NME is het organiseren van leersituaties en het daarin vergroten van inzicht in en betrokkenheid bij ecologische verbanden en processen, inclusief de processen die tot verstoring en aantasting van de omgeving leiden. Daarbij is er aandacht voor mogelijkheden om het geleerde in het dagelijks leven toe te passen'*. De invulling kan plaatsvinden door het organiseren en uitvoeren van allerlei binnen- en buitenactiviteiten, zoals natuurlessen in de klas, werken in de schooltuin, lessen in de natuur bij school of excursies naar een NME- bezoekerscentrum in een natuurgebied of nationaal park.

De natuur 'beleven'. Foto: Het Bewaarde Land

Uit een enquête naar draagvlak voor NME (Van der Heijden en Smit, 2006) blijkt dat 82% van de bevolking het voor zichzelf belangrijk vindt om te leren over natuur en om natuur te beleven. Van de mensen met thuiswonende kinderen in de leeftijd tot 18 jaar vindt 97% het belangrijk dat hun kind dingen leert over natuur en bezig is in en met de natuur. Voor milieueducatie zijn de percentages respectievelijk 87% voor burgers zelf en 96% voor kinderen.

Als belangrijke motieven voor het belang van het leren over en beleven van natuur worden ondermeer genoemd:

- Bewustwording van hoe je verstandig kunt omgaan met natuur en milieu (niet zomaar dingen weggooien, zuinig met energie zijn, en dergelijke);
- Bijbrengen van zorg, respect en verantwoordelijkheid voor de omgeving van nu en van toekomstige generaties;
- Leren genieten van de natuur.

Bij het realiseren van NME wordt een belangrijke rol toegedicht aan NME in het basisonderwijs. Uit recent onderzoek (Smit *et al.*, 2006) blijkt dat leerlingen die op de basisschool meer NME hebben genoten, op latere leeftijd een positievere houding hebben en positiever gedrag vertonen ten opzichte van natuur en milieu dan leerlingen die minder NME hebben genoten. Het onderzoek doet geen kwantitatieve uitspraken over de effectiviteit van verschillende NME-activiteiten, maar kwalitatieve impressies bij het onderzoek en resultaten van eerder onderzoek wijzen erop dat buitenactiviteiten zoals veldwerk, werken in de schooltuin en excursies naar (lokale) NME-centra of naar bezoekerscentra in natuurgebieden en nationale parken hierbij van groot belang zijn (Smit *et al.*, 2006, blz. 35).

De structurele inbedding van NME in het (basis)onderwijs is vanaf de eerste nota in 1988 een centraal thema in het NME-beleid geweest (zie 2.2). Voor natuuronderwijs is als streefdoel opgenomen dat door confrontatie met de levende en niet-levende natuur, de basis moet worden gelegd voor een onderzoekende houding en voor een besef van zorg en verantwoordelijkheid voor de medemens en de omgeving. Dit heeft op het specifieke gebied van natuur en milieu geleid tot de volgende twee kerndoelen voor het basisonderwijs, die overigens zo breed zijn geformuleerd dat ze als weinig richtinggevend worden gezien (OCW, 2006; zie ook bijlage 2):

‘De leerlingen leren in de eigen omgeving veel voorkomende planten en dieren onderscheiden en benoemen en leren hoe ze functioneren in hun leefomgeving’;

‘De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu’.

Een verdere uitwerking van deze kerndoelen wordt niet gegeven. De invulling van natuur- en milieueducatie wordt helemaal overgelaten aan de scholen, de leerkrachten en de NME-ondersteuners. Handhaving van de uitvoering van NME door de inspectie beperkt zich tot de controle op de aanwezigheid van een methode of een uitvoeringsplan. Er is ook geen eindtoets voor de leerlingen.

In dit hoofdstuk wordt achtereenvolgens ingegaan op het nationale beleid ten aanzien van NME en de actoren in het NME-werkveld. Speciale aandacht is er voor IVN Vereniging voor natuur en milieueducatie, die een centrale plaats inneemt bij de ondersteuning van NME in het basisonderwijs.

2.2 Korte historie van het NME-beleid¹

NME heeft zijn wortels in de natuurbeschermingseducatie van het eind van de 19de eeuw. Als de gevolgen van ontginningen en industrialisatie voor natuur zichtbaar worden ontstaan er natuurbeschermingsorganisaties die allerlei activiteiten organiseren, zoals natuurexcursies en natuurstudie. Het gaat daarbij vooral om het opdoen van kennis over de natuur en het beleven van de natuur, waarbij men er van uitgaat dat daarmee de betrokkenheid bij natuur wordt bevorderd; twee aspecten die ook nu nog tot de speerpunten van NME-beleid behoren. De politiek onderkent het belang van NME pas in het midden van de jaren tachtig van de vorige eeuw, vooral omdat men beseft dat natuur- en milieuproblemen zowel nationaal als mondiaal toenemen en NME gezien wordt als *instrument* om het draagvlak voor natuur en milieu te vergroten. De veronderstelling daarbij is dat NME bijdraagt aan de bewustwording bij burgers van de noodzaak van meer natuur- en milieuvriendelijk handelen. In tweede instantie wordt

---

¹ Bronnen: Sollart, 2004; VEN, 2006.

NME gezien als *educatie*, waarmee mensen door toegenomen kennis en vaardigheden in staat worden gesteld keuzes te maken met betrekking tot hun eigen (natuur- en milieubewuster) handelen (de zogenoemde 'emancipatoire' kant van NME).

De verschillende ontwikkelingen resulteren in:

- De eerste NME-Nota Meerjarenvisie (L&V en VROM, 1988), die voortkomt uit het voorstel van de Tweede Kamer om NME meer interdepartementaal te structureren en inbedding van NME in de maatschappij te bevorderen. Het primaire doel is: 'het versterken en zorgen voor natuur en milieu in de samenleving, en zodoende het behoud en het verbeteren van de kwaliteit van natuur en milieu door het bevorderen van bewustwording, waardering, kennis, inzichten en vaardigheden op het terrein van natuur en milieu'. Een bijkomende doelstelling in deze (en volgende) nota's is: 'de systematische en structurele inbedding van (de educatie) NME in het onderwijs'. Deze nota vormt nog steeds de richtlijn voor het huidige NME-beleid; de verantwoordelijk voor de structurele inbedding van NME in het onderwijs is echter door de nationale overheid steeds meer doorgeschoven naar provincies en gemeenten;
- De Kaderbrief Natuur- en Milieueducatie (1990), die de hoofdlijnen bevat voor het structureel inbedden van NME in basis- en voortgezet onderwijs. Het doel is leerlingen kennis, inzichten en vaardigheden bij te brengen en zo draagvlak te creëren voor natuur en natuurbeleid.
- Het Meerjarenplan Implementatie NME in het onderwijs (1992 - 1995). Dit is een interdepartementaal programma. NME wordt bij wet (Algemene Maatregel van Bestuur) opgenomen in de kerndoelen van het basis- en voortgezet onderwijs en de eindtermen van het beroepsonderwijs. De NME-centra krijgen hierbij de rol van serviceverlener.
- Het Kaderplan NME 1993-1999 (LNV *et al.*, 1993) met als belangrijke doelen de versterking van de structurele inbedding van NME in het onderwijs, en de ontwikkeling en implementatie van buitenschoolse NME.
- De nota NME21 (VROM *et al.*, 1999), waarin sprake is van een verdere verankering van NME als instrument voor de bevordering van het duurzaamheidsdenken in alle geledingen van de maatschappij. De uitwerking hiervan krijgt een vervolg in onder meer de programma's 'Leren voor Duurzaamheid' (VROM *et al.*, 1999) en 'Leren voor Duurzame Ontwikkeling' (LNV *et al.*, 2003).

Zojuist is de nieuwe rijksnota natuur- en milieueducatie, waarin de vigerende rijksvisie uit 1988 is geactualiseerd, uitgekomen. In het advies voor deze nieuwe nota: 'Venster op NME'² van de Vereniging Educaties Nederland (VEN, 2006) is de behoefte genoemd van het NME-werkveld om in het beleid de 'verticale' samenhang van de overheidstaken op NME-gebied aan de orde te stellen. Het doel hiervan is het grote gat te dichten tussen enerzijds landelijke innovatie en provinciale regie, en anderzijds de lokale uitvoering van NME in het basisonderwijs.

2.3 Het NME-werkveld

In totaal omvat de NME-sector in Nederland zo'n 250 organisaties, waarvan bijna de helft NME-centra zijn (VEN, 2006, met verwijzing naar Van Deursen *et al.*, 2003). De organisaties in het werkveld zijn verdeeld in organisaties met NME als hoofdtaak en organisaties met NME als neventaak. Deze laatste betreffen dierentuinen, natuurhistorische musea en botanische tuinen. Ook zijn er meer dan 100 bezoekerscentra die NME in hun takenpakket hebben, zowel in als buiten nationale parken en natuurgebieden.

---

² Zie ook: <http://www.venmail.info/>

De organisaties met NME als hoofdtaak zijn onder te verdelen in:

- Een aantal landelijke NME-organisaties, waaronder Stichting Veldwerk Nederland, IVN Vereniging voor natuur en milieueducatie en SME Advies, die zich richten op verschillende doelgroepen. Zij beogen de betrokkenheid van deze groepen bij natuur, milieu, landschap en duurzame ontwikkeling te vergroten. Dit gebeurt via het beïnvloeden van beleid, het doen van onderzoek, het ontwikkelen van programma's en producten en het geven van cursussen en trainingen;
- De provinciale IVN consulentenschappen, die de spil vormen in het NME-werkveld, houden zich vooral bezig met begeleiding van en advies aan netwerken tussen NME-steunpunten, kennisuitwisseling, samenwerking met andere partijen, ondersteuning van vrijwilligersnetwerken en met voorlichting en educatie;
- Ruim 100 lokale en regionale NME-centra en -diensten, die het verzorgen van NME op basisscholen als hoofdtaak hebben. Ze verzorgen of ondersteunen educatie in het basis-onderwijs, fungeren als excursiedoel, lenen lespakketten uit en verzorgen lessen en excursies. Ook verzorgen ze cursussen voor docenten of natuurouders ter verbetering van de NME. Veel lokale NME-centra worden door gemeenten gefinancierd en zijn onderdeel van de gemeentelijke organisatie (Van Deursen *et al.*, 2003). Er zijn ook veel centra die een stichtingsvorm hebben. Een klein deel heeft een andere organisatievorm, bijvoorbeeld een BV.

Data uit 2003 geven aan dat er landelijk in totaal ongeveer 2150 betaalde krachten en ongeveer 1100 vrijwilligers werken in de NME-sector. Bij grote lokale en regionale organisaties zijn dat gemiddeld 25 fte beroepskrachten (waaronder ook de gesubsidieerde krachten). Kleine lokale en regionale organisaties bestaan gemiddeld uit 2,5 fte beroeps- en gesubsidieerde krachten. Provinciale en landelijke NME-organisaties bestaan gemiddeld uit 11 fte en bezoekerscentra uit 6 fte beroeps- en gesubsidieerde krachten (Van Deursen *et al.*, 2003).

2.4 IVN Vereniging voor natuur en milieueducatie

In dit onderzoek wordt ingegaan op de rol die IVN, en dan vooral de provinciale IVN consulentenschappen, in het NME-netwerk speelt voor wat betreft het ondersteunen van NME in het basisonderwijs. Daarom wordt in deze paragraaf apart aandacht besteed aan deze organisatie.

2.4.1 Ontstaansgeschiedenis

IVN Vereniging voor natuur- en milieueducatie is in 1960 opgericht onder de naam Instituut voor Natuurbeschermingseducatie (Vereniging van Natuurwachten en Natuurgidsen), als opvolger van de Bond tegen Verontreiniging van Stad en Land (1939). In die bond waren de eerste natuurwachten actief, mensen die in het veld de natuur bewaakten. In 1948 werd dit de Bond voor Natuurbeschermingswachten, de directe voorloper van IVN. Het ging daarbij vooral om natuurbescherming.

Met de totstandkoming van het I.V.N. (toen nog met puntjes) veranderde de aandacht van natuurbescherming (verbod) naar natuur- en milieueducatie. In eerste instantie bestonden de medewerkers uit vrijwilligers. In de tweede helft van de jaren zestig kwamen de eerste beroepskrachten bij IVN in dienst. Nog weer later traden ook consulenten voor het jeugd- en jongerenwerk en voor de jongerenkampen in dienst (<http://www.ivn.nl>).

2.4.2 Doelstelling en doelgroepen

IVN draagt bij aan een duurzame samenleving door mensen te betrekken bij natuur, milieu, landschap en leefomgeving. Als initiator van, of partner in, natuur- en milieuprojecten streeft stichting IVN naar betrokkenheid van burgers en organisaties bij het brede thema duurzaamheid (<http://www.ivn.nl>). Klanten en partners van IVN zijn overheden, onderwijsinstellingen, voorlichtingscentra en organisaties op het gebied van natuur, milieu, recreatie en toerisme.

In opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit coördineert en geeft IVN ook uitvoering aan voorlichting, educatie en communicatie in de 17 nationale parken van Nederland. Te denken valt aan het opstellen van meerjarenplannen en onderwijsprogramma's, het instellen van informatiezuilen en het organiseren van bewonersavonden of natuurrecreatieve evenementen. In samenwerking met terreinbeheerders, overheden, waterschappen en recreatiebedrijven initieert IVN een hoogwaardig aanbod van activiteiten en producten, met als doel om de betrokkenheid van bewoners, onderwijs en recreanten bij een nationaal park te vergroten.

2.4.3 Huidige organisatie

IVN heeft een landelijk bureau, provinciale consulentschappen en afdelingen met vrijwilligers. Het landelijk bureau en de consulentschappen zijn ondergebracht in de Stichting IVN. Hier werken ongeveer 150 beroepskrachten. De afdelingen met ruim 17.000 vrijwilligers zijn georganiseerd in districten en ondergebracht in de Vereniging IVN. De afdelingen zijn goed aangesloten op lokale, regionale en landelijke netwerken. Met hun activiteiten bereiken zij jaarlijks circa twee miljoen mensen.

Daarnaast is er een derde onderdeel, de B.V. Adviesgroep SME (<http://www.ivn.nl>).

IVN Nederland

IVN Nederland is de term waarmee het landelijke bureau in Amsterdam wordt aangeduid. IVN Nederland is de werkgever van de provinciale IVN consulentschappen. Zij voert de financiële administratie, is financieel en organisatorisch eindverantwoordelijk en bepaalt in grote lijnen het beleid, ook dat van de provinciale IVN consulentschappen.

Het landelijke bureau heeft een Kenniscentrum. De rol die het IVN Kenniscentrum vervult is ondermeer die van makelaar en doorgeefluik. Alle activiteiten zijn erop gericht niet alleen informatie, maar vooral ook kennis breed toegankelijk te maken. Dit gebeurt vooral digitaal: overzichten, adressen en kennis worden per e-mail of internet verstuurd naar geïnteresseerde NME-ers. Het Kenniscentrum onderhoudt een digitaal bestand met een overzicht van recente educatieve middelen, dat de basis vormt voor het geven van informatie. Het beschikt verder over een uitgebreid adressenbestand met beschrijvingen van organisaties op het gebied van natuur, milieu, duurzame ontwikkeling en educatie. Dit bestand is digitaal beschikbaar en wordt eens in de twee jaar als Adreswijzer in boekvorm uitgegeven. Het Kenniscentrum maakt informatieoverzichten en signaleert in diverse IVN-media nieuw verschenen boeken, Cd-roms en lespakketten, sites en interessante projecten en ontwikkelingen. Alle informatie is te vinden op de interactieve site <http://www.podiumonline.nl>.

Verder onderhoudt het Kenniscentrum de website <http://www.initiatiefzoektnemer.nl>. Deze is tot stand gekomen in een samenwerkingsverband tussen Agora Europa, IVN en Vereniging Milieudefensie en vormt een centrale plaats waar initiatiefnemers terecht kunnen. Zie verder: <http://www.podiumonline.nl/>.

VN-afdelingen en districten

De vrijwilligers van de Vereniging IVN zijn georganiseerd in ruim 174 lokale afdelingen. Deze organiseren jaarlijks zo'n 6.000 publieksactiviteiten, excursies, tentoonstellingen en lezingen en ze ondersteunen natuur- en milieuonderwijs. De afdelingen zijn vooral actief op lokaal niveau. De afdelingen organiseren cursussen voor geïnteresseerden in de natuur en de eigen leefomgeving en opleidingen om gids te worden. Daarnaast zetten ze zich in om op allerlei manieren en bij diverse groepen bewustwording te activeren rond natuur, milieu en landschap, van ecologische basisvorming tot participatie (<http://www.ivn.nl>).

De afdelingen werken per provincie samen in een district. De afgevaardigden uit de districten vormen de Landelijke Raad, van waaruit het bestuur wordt benoemd. De Landelijke Raad houdt zich bezig met verschillende thema's. Het bestuur kan ook meer productinhoudelijk gericht zijn, zoals in het geval van de Begeleidingscommissie Natuurgidsen BCN (<http://www.ivn.nl>).

Provinciale Consulentschappen

In 11 provincies zijn beroepskrachten werkzaam bij de provinciale IVN consulentschappen. Alleen in de provincie Overijssel is de consulentschapfunctie ondergebracht bij Natuur en Milieu Overijssel.

In het algemeen houden de IVN beroepskrachten zich bezig met kennis- en projectmanagement en communicatie. Ze adviseren en begeleiden NME-beroepskrachten, overheden en (IVN) vrijwilligers. Ze bieden advies, trainingen, cursussen en praktische ondersteuning op het gebied van natuur- en milieueducatie, -communicatie en natuurrecreatie. Zij ondersteunen (vrijwilligers)groepen en voeren projecten uit in opdracht van en in samenwerking met overheden, onderwijsinstellingen, organisaties voor natuur- en milieueducatie, bedrijven en maatschappelijke organisaties (<http://www.ivn.nl>). Afhankelijk van de provinciale situatie kan de focus van de consulentschappen net iets anders liggen.

De regiodirecteuren van de consulentschappen worden vaak bij lopende projecten, personeelsaangelegenheden, presentaties van jaarverslagen, projectplannen en profilering van de organisatie ondersteund door een Raad van Advies. Deze is samengesteld uit een aantal daarvoor onbezoldigde personen uit de provinciale samenleving met expertise op een specifiek werkveld, waaronder bijvoorbeeld gemeentelijk bestuur, een waterschap en diverse sectoren zoals vrouwen, allochtonen, vrijwilligers en onderwijs. De samenstelling kan per provincie verschillen.

SME Advies

SME Advies is een door IVN opgerichte BV, die zich bezig houdt met communicatie op het gebied van innovatie en duurzaamheid. SME Advies onderhoudt een nauwe relatie met de IVN beroepsorganisatie en de vrijwilligersorganisatie van IVN (zie verder: <http://www.sme.nl>).

2.4.4 Overlegstructuren en kennisuitwisseling

Kennisuitwisseling vindt plaats door structureel overleg op verschillende niveaus. Het management team (MT) van IVN Nederland overlegt 4x per jaar. De centrale directie voert regelmatig en structureel regio-overleg met de 4 regiodirecteuren. De coördinator consulent van de IVN consulentschappen heeft structureel overleg met de regiodirecteur. Deze neemt de beleidswensen en visies mee naar het MT.

Verder zijn er een aantal keren per jaar beroepsdagen voor alle beroepsmedewerkers. Hier worden ook de beleidslijnen vanuit het MT nog eens uiteengezet.

De IVN consulentschappen hebben netwerkconsulenten in dienst. Deze hebben regelmatig overleg met de lokale en regionale NME-centra in een platform. De ondersteuning van de meeste regionale en lokale NME-centra vindt dus plaats vanuit de IVN consulentschappen; in het algemeen bestaat er geen direct contact van IVN Nederland met regionale of lokale NME-centra.

Door de 'programmaleider basisonderwijs en NME-centra' van IVN Nederland worden de netwerkconsulenten op hun beurt geadviseerd over bijvoorbeeld nieuwe aanpakken en inhoudelijke zaken.

Ook bij de provinciale IVN consulentschappen wordt op diverse niveaus structureel werkoverleg gevoerd. Dit komt in een volgend hoofdstuk in meer detail aan de orde.

2.4.5 Financiering

IVN Nederland wordt uitsluitend betaald uit eigen middelen en fondsen; er is dus geen structurele overheidsbijdrage. De IVN consulentschappen dragen een deel van de provinciale inkomsten over aan IVN Nederland. Verder worden gelden verkregen uit ondermeer 'goede doelen', zoals de Postcode Loterij, en uit andere fondsen.

Ook worden op landelijk niveau op projectbasis fondsen verworven uit nationale regelingen zoals de Subsidieregeling Maatschappelijke Organisaties Milieu (SMOM) van het ministerie van VROM en de Regeling Draagvlak Natuur (RDN) van het ministerie van LNV. Dit gaat in het algemeen om relatief kleine bedragen.

De budgetten van de provinciale IVN consulentschappen komen van provincie, gemeenten en uit eigen verworven fondsen. Op gelden uit 'goede doelen' na is er geen financiële afhankelijkheid van IVN Amsterdam.

3 NME op de basisscholen: algemene bevindingen

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste algemene bevindingen van dit onderzoek voor natuur- en milieueducatie (NME) in het basisonderwijs beschreven. Achtereenvolgens betreft dat de omvang van NME op basisscholen en de factoren die daarop van invloed zijn, de organisatie van de NME-ondersteuning en de effecten van enkele recente ontwikkelingen in rijksregelingen, zoals bijvoorbeeld de invoering van de *lump sum* financiering voor basisscholen.

3.2 Natuur- en milieueducatie: variatie tussen scholen

Officieel zou in het basisonderwijs 1 uur per week aan NME moeten worden besteed (volgens kerndoelen). Exacte gegevens hierover ontbreken echter³. De provinciale IVN consulentenschappen schatten in dat het gemiddeld gaat om ½ tot 1 uur natuur- en milieules per week.

Er zijn echter grote verschillen per school. Soms wordt enkele weken achter elkaar helemaal niets gedaan aan NME; soms hebben scholen een hele week projectenwerk, waarbij elke middag aan een bepaald thema wordt gewerkt en NME ook een rol heeft. Wanneer de methode 'Leefwereld'⁴ of de methode 'Natuurlijk'⁵ wordt gevolgd hebben de leerlingen minimaal 50 minuten per week natuur- en milieueducatie. Met de methode 'Natuur nabij'⁶ is dat gemiddeld 45 minuten per week (of te wel 30 uur per jaar, 5 uur per domein). Dit betreft dan niet alleen NME *sic*, maar ook een dagje Artis, of school-TV.

De schatting van IVN Nederland is dat ongeveer 50% van alle basisschoolleerlingen op geen enkele manier een impuls krijgt voor NME.

Ook wat betreft het aandeel buitenlessen bestaan grote verschillen. Sommige scholen gaan helemaal niet met de kinderen naar buiten, andere scholen volgen een programma waarbij buitenactiviteiten centraal staan. Precieze data over het aandeel buitenlessen zijn er niet, maar dat dit over het algemeen beperkt is wordt wel door het IVN onderschreven.

Volgens de provinciale IVN consulentenschappen is de doorslaggevende factor voor het aantal uren NME op de basisscholen de leerkracht zelf. Kennis en vaardigheden van de leerkracht, enthousiasme voor en betrokkenheid bij het onderwerp en een goed organisatietalent zijn van cruciaal belang. Dat geldt ook voor de mate waarin leerlingen voor NME naar buiten gaan. Veel leerkrachten zien op tegen de organisatie van buitenlessen, weten niet hoe ze die moeten inrichten, hebben geen materialen of zijn bang dat buitenlessen uit de hand lopen of te veel tijd kosten.

---

³ NME-centra leveren soms cijfers over het aantal 'bereikte scholen'. Deze cijfers zeggen niet zo veel, want ze maken niet duidelijk of in die 'bereikte' school *alle leerlingen* van die school iets hebben gedaan met NME, of dat er bijvoorbeeld 1 leskist voor 1 klas is geleend.

⁴ Lesmethode: <http://www.wolters-noordhoff.nl/wps/portal/bao/leefwereld>

⁵ Lesmethode: <http://www.malmberg.nl/bao/methodes/natuurlijk/>

⁶ Lesmethode: <http://www.mecnijmegen.nl/>

Een andere factor die hier meespeelt is veiligheid. Het blijkt dat 'ergens naar toe gaan' lastig is voor basisscholen, vanwege allerlei regels rond veiligheidsvoorschriften.

Ook kunnen er kosten verbonden zijn aan vervoer naar locaties op afstand of bij excursies. Die kosten kunnen scholen ervan weerhouden met hun klassen op stap te gaan.

Er bestaat consensus over het feit dat de aanwezigheid van natuur in de schoolomgeving stimulerend kan werken. Geen natuur in de omgeving vraagt immers om een extra inspanning of investering om toch NME buiten voor basisschoolleerlingen beschikbaar te maken. Exacte cijfers over de effecten van de aanwezigheid van groen in de schoolomgeving op de verhouding tussen binnen- en buitenlessen NME ontbreken.

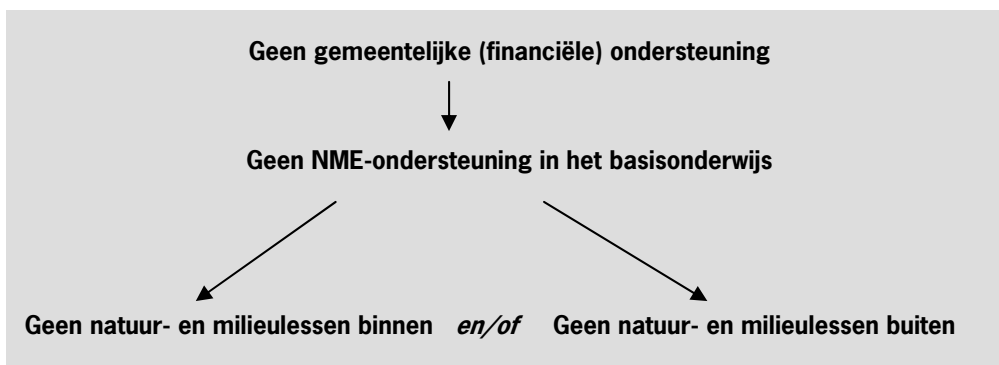

Digital Vision Photo's

Een andere belangrijke factor is of de leerkracht gebruik kan maken van NME-ondersteuning. Vooral buitenlessen worden gestimuleerd door de NME-ondersteuners. De meeste NME-centra doen dat bijvoorbeeld door het aanbieden van een buitenlocatie of van lesmaterialen. De leskisten die aan scholen worden geleend zijn gericht op buitenlessen en proberen leerkrachten te stimuleren om ook buitenactiviteiten te ontplooiën. Ook de meeste nationale parken, al dan niet in samenwerking met de terreinbeherende organisaties, stimuleren buitenlessen door buitenprogramma's en -projecten aan te bieden. Scholen in de omgeving maken daar vaak gebruik van. In veel NME-methoden die de basisscholen gebruiken zijn buitenactiviteiten opgenomen (o.a. 'Leefwereld' en 'Natuurlijk') en helpen schoolgidsen en natuurouders daarbij.

Juist het aanbieden van een organisatiestructuur en activiteiten door de NME-ondersteuners blijkt een doorslaggevende stimulans te zijn voor leerkrachten om wel naar buiten te gaan. Als dit ontbreekt gaan de scholen volgens de consultants nauwelijks naar buiten. Gezien het feit dat ongeveer de helft van alle basisschoolleerlingen in Nederland op geen enkele wijze in aanraking komt met NME-ondersteuning kan worden geconcludeerd dat een groot percentage van de basisschoolleerlingen niet naar buiten gaat voor natuur- en milieulessen en geen natuur 'beleeft'.

Een belangrijke onderliggende factor is de mate van NME-ondersteuning door gemeenten. Omdat NME in het basisonderwijs geen wettelijke taak van gemeenten is, kan iedere gemeente zelf bepalen hoe en in welke mate NME wordt ontwikkeld. Dit leidt tot een ruimtelijk 'patroon' van lokaal NME-beleid dat varieert van nihil tot goed ontwikkeld, en wordt wel gezien als een groot hiaat in de beleidsstructuur (VEN, 2006). Het leidt er mede toe dat hoewel het rijk en de provincies innovaties, onderzoek, samenwerking en evaluaties financieren, door het ontbreken van beleidsmatige betrokkenheid bij veel gemeenten volgens de doorwerking in de uitvoering stopt.

Zie verder paragrafen 3.3.6 en 3.4.2, en de beschrijving per provincie in hoofdstuk 4.

3.3 Organisatie van de NME-ondersteuning

3.3.1 Samenwerking en kennisuitwisseling

De ondersteuning van NME op de basisscholen is per provincie anders georganiseerd; over het algemeen is er sprake van een groot samenstel van actoren, die variëren van NME-centrum of bezoekerscentrum tot bevlogen individuen, professioneel dan wel als vrijwilliger actief zijn en die opereren in uitgebreide netwerken of autonoom.

Alle IVN consulentschappen hebben een uitgebreid netwerk van contacten, waarmee wordt samengewerkt om de ondersteuning van NME in het basisonderwijs te optimaliseren. In sommige provincies functioneren deze netwerken erg goed: er is veel uitwisseling van kennis en informatie, er zijn veel gezamenlijke projecten, er zijn formele overlegstructuren en er wordt gestreefd naar gemeenschappelijk beleid en een 'basispakket' aan NME voor alle basisscholen.

In enkele provincies zijn wel veel actoren betrokken bij NME-ondersteuning, maar is (nog) geen sprake van een samenwerkend netwerk. De contacten zijn meer ad hoc en de NME-centra voeren hun eigen beleid uit. Meestal is er wel samenwerking op projectbasis of worden bijeenkomsten voor kennisuitwisseling georganiseerd. De verschillen kunnen het best worden geïllustreerd aan de hand van drie voorbeelden.

- a. In de provincie Utrecht bestaat, mede door het werk van IVN consulentschap Utrecht, een florerend netwerk van NME-centra dat de NME-ondersteuning in het basisonderwijs verzorgt. Dit netwerk heeft de afgelopen jaren een sterke ontwikkeling doorgemaakt, wat is te zien aan de groei van het aantal bereikte leerlingen en de verbetering van de kwaliteit van de ondersteuning. Het netwerk is hecht en men kan elkaar ook beleidsmatig goed vinden. Volgens IVN consulentschap Utrecht heeft dat vooral te maken met de open sfeer die binnen de samenwerkingsstructuur is gecreëerd. Er is door het consulentschap bewust veel aandacht besteed aan communicatie en persoonlijke ontwikkeling van betrokkenen.
- b. In de provincie Noord-Brabant is het contact tussen IVN consulentschap en de NME-centra gering. De aanpak door de provincie, maar ook door IVN consulentschap Noord-Brabant is veel meer gericht op burgerparticipatie, het betrekken van overheden en het bedrijfsleven en duurzame ontwikkeling. In NME wordt minder geïnvesteerd, al zijn de bestaande NME-centra wel degelijk actief betrokken bij de ondersteuning van NME in het basisonderwijs.

- c. In Drenthe zijn helemaal geen NME-centra, maar wordt gewerkt met gemeentelijke scholennetwerken. IVN consulentschap Drenthe ondersteunt via deze scholennetwerken rechtstreeks en structureel 240 van de 300 basisscholen in de provincie. Al enkele decennia heeft de provincie Drenthe gemeentelijke investeringen in NME-gebouwen ontmoedigd vanwege de hoge kosten en geïnvesteerd in het ontwikkelen van voldoende capaciteit voor NME. De provincie stimuleert gemeenten om natuur- en milieueducatie en -communicatie dus anders vorm te geven, in eerste instantie via het basisonderwijs.

3.3.2 Rol van de IVN consulentschappen

In het algemeen richten de IVN consulentschappen zich op begeleiding van en advies aan NME-centra en -netwerken, het ondersteunen van vrijwilligersnetwerken, voorlichting en educatie, zorg voor kennisuitwisseling en samenwerking met een breed scala aan maatschappelijke organisaties. Een van hun kerntaken is de ondersteuning van NME in het onderwijs, waarbij men bewust kiest voor tweedelijns ondersteuning. De contacten met het basisonderwijs lopen dan ook vrijwel altijd via de NME-centra of andere NME-ondersteuners. In het algemeen is de lijn:

- a. Indien NME-centra aanwezig zijn zullen de IVN consulentschappen deze centra ondersteunen. Zij doen dat in eerste instantie in opdracht van de provincie, waarmee dan ook structureel overleg wordt onderhouden. Verder onderhouden zij contacten met de betreffende gemeenten. De wijze waarop de contacten plaats vinden verschilt per provincie en/of gemeente.
- b. Indien geen NME-centra aanwezig zijn zullen de IVN consulentschappen gemeenten benaderen en trachten die centra alsnog op te zetten of NME in het basisonderwijs op een andere manier te regelen.
- c. Indien er geen gemeentelijke ondersteuning is zullen de IVN consulentschappen NME op de basisscholen rechtstreeks ondersteunen. Dat doen ze door producten en diensten aan de scholen aan te bieden. Voorbeelden hiervan zijn de producten 'Watch' en 'Wonderweb'⁷. Ook andere doelgroepen in de zogenaamde 'witte gebieden' (gebieden zonder NME-aanbod) worden daarbij benaderd. Overigens zijn er ook andere organisaties dan IVN die scholen benaderen. In sommige gevallen worden scholen samen met andere organisaties benaderd (bijvoorbeeld 'Sarah's Wereld'⁸).

Het faciliteren van NME in het basisonderwijs kan dus plaatsvinden in samenwerking met andere organisaties, waarbij dezelfde systematiek als hierboven beschreven van toepassing is. Het doel van IVN en de IVN consulentschappen is om uiteindelijk op landelijk niveau het huidige bereik van 50% van alle basisschoolleerlingen te vergroten.

De IVN consulentschappen worden gemiddeld voor ongeveer de helft van hun budget structureel gefinancierd door de provincie. Daarnaast zijn er op projectbasis provinciale inkomsten en inkomsten uit diverse andere bronnen, waaronder gemeenten, waterschappen, bedrijven, fondsen en goede doelen. Financiering door gemeenten, waterschappen en bedrijven is vaak gekoppeld aan projecten. De exacte situatie kan per provincie iets verschillen (zie hoofdstuk 4).

---

⁷ Lesmethode: <http://www.wonderweb.nl/>

⁸ Lesmethode: <http://www.sarahswereld.nl/>

3.3.3 Rol van de NME-centra

De NME-centra zijn in de meeste provincies de belangrijkste directe ondersteuners van NME in het basisonderwijs. Ze benaderen scholen en sturen aan het begin van het schooljaar een boekje of folder met hun aanbod; vaak is er ook een website waarop hun aanbod staat en waar scholen kunnen intekenen. Ze lenen materialen (leskisten) uit en verzorgen excursies en veldwerk. Ze stimuleren buitenlessen en geven gastlessen, zowel op de centra als op de scholen, eventueel samen met vrijwilligers. Ze ontvangen leerkrachten en leerlingen en organiseren workshops en cursussen voor leerkrachten en natuurouders. Uitgangspunt is vrijwel altijd dat leerkrachten zelf hun lessen verzorgen, op basis van door NME-centra aangeleverde producten en handleidingen voor de leerkracht. Sommige, vooral kleinere NME-centra geven ook nog zelf les.

Foto: Delftse natuurwacht

Tegelijkertijd bestaan er ook grote verschillen tussen de centra, voor wat betreft grootte, werkwijze en aanbod aan ondersteuning. Van de ruim 100 NME-centra die in het onderzoek van Van Deursen *et al.* (2003) zijn bekeken had ongeveer 2/3 minder dan 3 fte aan beroepskrachten. De helft had een regionale functie, de andere helft een lokale functie (Van Deursen *et al.*, 2003). Uit dit onderzoek bleek dat vooral de kleinere centra zich meer dan de grotere richten op het basisonderwijs.

Tussen provincies bestaan grote verschillen in aantallen NME-centra. In Drenthe zijn helemaal geen NME-centra, in Flevoland is één florierend centrum actief. In andere provincies zijn soms uitgebreide netwerken van NME-centra beschikbaar. In hoofdstuk 4 wordt de actuele situatie per provincie beschreven.

Op zich zeggen *aantallen* NME-centra niets over *kwantiteit of kwaliteit* van de NME-ondersteuning in het basisonderwijs, zoals moge blijken uit de situatie in Drenthe. Deze provincie heeft geen enkel NME-centrum; de ondersteuning van NME in het basisonderwijs is er op een andere manier geregeld (paragraaf 4.1).

Een groot deel van de NME-centra zijn gemeentelijke of intergemeentelijke centra. Een ander aanzienlijk deel is ondergebracht in een stichting of BV. In hetzelfde onderzoek (Van Deursen *et al.*, 2003) werd gesignaleerd dat er een verandering te zien was in de financiering van de centra. In 1982 werd van de toen onderzochte centra 35 van de 36 volledig gefinancierd door de gemeente (en het andere centrum voor 70%). In 2003 was die gemeentelijke financiering nog maar 50 – 70 %.

Hoewel de huidige financiering van de centra niet is onderzocht, is wel duidelijk dat ook nu nog een groot aantal NME-centra gemeentelijke centra zijn. Maar er is ook een ontwikkeling gaande naar financiering uit ander bronnen (zie 3.3.6).

3.3.4 Rol van vakdocenten, contactpersonen, coördinatoren en natuurouders

De IVN consulentenschappen geven aan dat er nauwelijks of geen vakleerkrachten NME zijn op de basisscholen⁹. Een heel enkele keer hebben scholen een leerkracht die is 'gespecialiseerd' in NME, en aan meerdere groepen NME geeft, bijvoorbeeld in ruil voor muziekles door een andere leerkracht. Maar dit is geen officiële vakleerkrachtfunctie, zoals een leraar LO dat bijvoorbeeld is, en het komt niet veel voor.

Op enkele basisscholen zijn (nog) inhoudelijke opgeleide NME-coördinatoren actief. Deze zijn begin jaren 90 (landelijk) opgeleid door onder meer IVN en de schoolbegeleidingsdiensten (n.a.v. de landelijke NME-impuls). Dit opleidingstraject bestaat niet meer.

Er zijn op de basisscholen wel contactpersonen NME, die fungeren als aanspreekpunt voor de NME-centra. Sommige contactpersonen zouden kunnen worden gezien als NME-coördinatoren, maar in hoeverre dit daadwerkelijk een coördinerende functie binnen de school is varieert per school. In veel gevallen wisselen ze op jaarbasis en zijn ze dus geen vaste coördinatoren.

In Drenthe wordt op de basisscholen die meedoen in het scholennetwerk wel een vaste leerkracht als NME-contactpersoon aangesteld. Deze persoon wordt getraind en men zou kunnen spreken van een NME-coördinator.

In Gelderland zijn in sommige regio's ook NME-coördinatoren actief; deze zijn opgeleid door de NME-centra in samenwerking met de PABO's.

In Utrecht is in 2002 nog een opleidingscursus voor NME-coördinator aan leerkrachten gegeven, maar omdat de belangstelling hiervoor lijkt te zijn afgenomen is dit later niet meer gebeurd.

Een bekend fenomeen op basisscholen zijn natuurouders. Natuurouders ondersteunen de leerkrachten van het basisonderwijs met de buitenlessen en spelen een belangrijke rol bij het stimuleren van de scholen om buiten les te geven.

In de provincie Zeeland is een uitgebreide groep van natuurouders actief, in totaal rond de 600 natuurouders. IVN consulentenschap Zeeland heeft de cursus voor natuurouders ontwikkeld en leidt de docenten van de cursus op, maar de centra geven de cursus aan de ouders. Ook in andere provincies leiden sommige NME-centra natuurouders op.

IVN Nederland organiseert eveneens landelijk cursussen voor natuurouders.

3.3.5 Rol van de nationale parken

Er zijn in Nederland 20 nationale parken, verdeeld over 11 provincies. Het aantal nationale parken per provincie verschilt. Friesland heeft er 4, Utrecht en Zeeland ieder 1. Groningen deelt een nationaal park met Friesland. Flevoland heeft er geen.

De meeste nationale parken hebben een bezoekerscentrum (tabel 1). Bij enkele is een bezoekerscentrum in oprichting. Nationaal Park de Loonse en Drunense Duinen heeft in plaats

---

⁹ Er zijn enkele speciale scholen waar wel met een vakdocent NME wordt gewerkt, zoals op de basisschool De Schakel in Westervoort, een school met een schoolboerderij.

van een bezoekerscentrum digitale, interactieve zuilen met informatie bij ieder van de 6 ingangen van het park.

De nationale parken hebben allemaal een eigen aanbod aan natuur- en milieu-activiteiten voor het basisonderwijs. Over het algemeen is dit aanbod vrij uitgebreid; soms is het beperkt tot een tentoonstelling of een brochure.

In (bijna) alle nationale parken werkt vanuit IVN een educatief medewerker; een enkele keer gebeurt dat vanuit een terreinbeherende organisatie. In alle nationale parken is ook een coördinator voorlichting en educatie werkzaam; deze wordt betaald door LNV en is in dienst bij IVN.

IVN ontwikkelt educatieve trajecten en producten voor de bezoekerscentra, bedoeld voor het basisonderwijs; andere organisaties leveren dan de terreinen en boswachters daarbij. Verder heeft IVN Nederland een basispakket voor alle nationale parken ontwikkeld, waarin een aantal criteria voor NME in het basisonderwijs zijn opgenomen (SNP, 2005, 2007).

Tabel 1. Nationale parken en hun aanbod voor het primair onderwijs (PO)

Nationaal Park	Provincie	Beheerder	Wel/geen bezoekerscentrum	Aanbod gericht op PO
Lauwersmeer	Fr en Gr	SBB en NM	a. Klein bezoekersinformatiecentrum, Lauwersoog, in oprichting; b. Steunpunten voor informatievoorziening in oprichting	Ja (op pad met de klas)
Schiermonnikoog	Fr	NM	BC Schiermonnikoog	Ja (begeleide en niet-begeleide excursies)
De Alde Feanen	Fr	It Fryske Gea	a. De Reidplûm, Earnewâld; b. BC DE Alde Feanen in oprichting	Ja, veldwerkprogramma groepen 5 en 6
Drents-Friese Wold	Fr en Dr	SBB, NM, Drents Landschap, Maatschappij van Weldadigheid	a. BC Drents Friese Wold, Appelscha; b. Informatiecentrum Diever.	Ja, programma voor schoolklassen
Drentsche AA	Dr	SBB, Ver. van Drentse boermarken, NM, Defensie, Drentse Landschap; e.a.	a. Informatiecentrum 'Ballooërveld', Balloo; b. Informatiecentrum 'Homanshof', Anloo	Ja, natuurspeurdersdiploma voor groep 7 en 8
Dwingelderveld	Dr	SBB, NM e.a.	a. BC Dwingelderveld, Ruinen; b. Informatiecentrum Lhee; c. Oriëntatiecentrum Dwingelderveld, Spier	Ja, programma voor schoolklassen
De Weerribben Wieden	Ov	SBB e.a.	a. Natuuractiviteitencentrum De Weerribben, Ossenzijl; b. Informatieruimte (onbemand), Kalenberg; c. Bezoekerscentrum De Wieden, St. Jansklooster	Ja, voor gemeenten binnen en buiten gem. Steenwijkerland aparte schoolprogramma's
Sallandse Heuvelrug	Ov	SBB en NM	a. BC Sallandse Heuvelrug, Nijverdal; b. Excursieschuur De Pas, Haarle; c. Natuurdiorama Holterberg, Holten	Lesmaterialen voor scholen gemeente Hellendoorn e.a.
Zuid-Kennemerland	N-H	SBB, NM, PWN Waterleidingbedrijf N-H, e.a.	Duincentrum De Zandwaaier, Overveen	Wel activiteiten, maar onduidelijk of gericht op PO

Nationaal Park	Provincie	Beheerder	Wel/geen bezoekerscentrum	Aanbod gericht op PO
Duinen van Texel	N-H	SBB en Defensie	EcoMare, De Koog.	Ja
De Hoge Veluwe	Gld	St. Nationaal Park de Hoge Veluwe	a. BC De Hoge Veluwe; b. Museonder;	Alleen werkboek
Veluwezoom	Gld	NM e.a	BC Veluwezoom, Rheden	Ja
Utrechtse Heuvelrug	Utr	o.a. SBB, Utrechts Landschap, NM	<i>In oprichting</i>	Pilot lespakket ontwikkeld door NME- Zeist i.o.v. NP
Oosterschelde	Zld	Rijkswaterstaat, NM, SBB, waterschappen, Zeeuws Landschap, e.a	Onbemand bezoekerscentrum op Neeltje Jans	Doorlopende leerlijn PO, veldwerk door St. veldstudie en NME-centra
De Biesbosch	N-Br en Z-H	SBB en Rijkswaterstaat	a. Biesboschcentrum Dordrecht; b. Biesbosch Bezoekerscentrum, Drimmelen; c. Biesboschmuseum, Werkendam.	Ja, uitgebreid aanbod
Loonse en Drunense Duinen	N-Br	NM en Brabants landschap	Parelsnoermix: bij 6 hoofdingangen staan interactieve digitale zuilen die de bezoekers van informatie voorzien	Diverse programma's voor alle groepen
De Grote Peel	N-Br en Lb	SBB	BC Mijl op Zeven, Ospel-Nederweert	Diverse programma's voor verschillende groepen
De Zoom - Kalmhoutse Heide	N-Br en België	NM, SBB, Afd. Natuur Vlaamse Gemeenschap e.a	BC en Natuureducatief Centrum 'de Vroente', Kalmthout, België	Programma's voor alle groepen, lesmateriaal, etc
Maasduinen	Lb	SBB, Limburgs Landschap, gem, Bergen e.a.	a. BC Maasduinen in oprichting; b. Informatieruimte SBB, Afferden	Diverse programma's voor alle groepen
De Meinweg	Lb	SBB en gemeente Roerdalen	BC De Meinweg, Herkenbosch	Ja, voor diverse groepen PO

Veel basisscholen *in de omgeving* van een nationaal park maken gebruik van het aanbod van het park. Zo blijkt bijvoorbeeld dat in het park De Alde Feanen in 2006 meer dan 700 kinderen van de groepen vijf en zes van de basisscholen in de aangrenzende gemeenten Smalingerland, Tytsjerksteradiel en Boarnsterhim, het veldwerkprogramma hebben gevolgd (<http://www.dealdefeanen.nl/pag503.html>).

Het is niet bekend in hoeverre basisscholen die verder van een nationaal park af liggen er toch gebruik van maken. Zoals al eerder genoemd wordt vervoer door scholen vaak als een probleem gezien (veiligheid, kosten; zie ook paragraaf 3.2).

Op de website van nationaal park de Alde Feanen wordt in ieder geval niets gezegd over basisschoolleerlingen uit andere gemeenten.

3.3.6 Rol van provincies en gemeenten

De provincies

De provincies ondersteunen de IVN consulentenschappen voor een deel structureel. Het betreft veelal de uitvoering van een aantal kerntaken, waaronder de NME-ondersteuning in het

(basis)onderwijs. Deze structurele ondersteuning vereist jaarlijkse rapportage inclusief evaluaties en financiële verantwoording. De hoogte van de structurele bijdrage van provincies aan de IVN consulentenschappen varieert enigszins, maar betreft in de meeste provincies ongeveer de helft van het totale budget. In Overijssel is de structurele subsidie 1/3 van het totale budget. Daarnaast wordt vaak nog op projectbasis door de provincies (mede) gesubsidieerd.

De laatste jaren lijkt er in verschillende provincies een verschuiving plaats te vinden van provinciale basisfinanciering naar opdrachtfinanciering. Dit kan ertoe leiden dat IVN consulentenschappen steeds meer uitvoerder worden van het provinciaal beleid. Een bijkomende kwestie is dat er steeds meer tijd en arbeid gaat zitten in het werven van fondsen en het verantwoorden van de bestedingen (zie ook: de gemeenten). Daar komt bij dat door wisseling van provinciaal bestuur en veranderend beleid de continuïteit in gevaar komt.

De gemeenten

De ondersteuning die de gemeenten geven aan NME in het basisonderwijs varieert sterk, van een substantiële financiële bijdrage tot helemaal niets. Belangrijkste oorzaak van het ontstaan van deze verschillen tussen gemeenten is het feit dat NME in het basisonderwijs geen wettelijke kerntaak van gemeenten is, zodat zij zelf kunnen bepalen hoe en in welke mate NME wordt ontwikkeld dan wel ondersteund. In sommige gemeenten hebben veranderingen in prioriteiten en/of bezuinigingen al geleid tot krimp of sluiting van lokale en regionale NME-centra. Met name rond 2004, ten tijde van de rijksbezuinigingen en de invoering van de Wet Werk en Bijstand hebben een flink aantal gemeenten bezuinigd op NME (zie paragrafen 3.4.2 en 3.4.3).

Veel NME-organisaties ontvangen gemeentelijke subsidie. Ten aanzien van deze financiering is een punt van grote zorg dat langdurige structurele subsidiering ontbreekt (VEN, 2006). Behalve de effecten van de invoering van de WWB en de *lump sum* financiering van scholen (paragrafen 4.3.2 en 4.3.3) is de afgelopen jaren ook bij gemeenten een verdere verschuiving merkbaar van basisfinanciering naar opdrachtfinanciering. Door de begrotingsstructuur van de rijksoverheid (VBTB: van beleidsbegroting tot beleidsverantwoording) zijn structurele subsidies (deels) vervangen door kleinschalige (eenjarige) projecten. Voor de NME-organisaties heeft dit ondermeer als bezwaren dat:

- Er onevenredig veel tijd moet worden geïnvesteerd in het maken van projectvoorstellen;
- Er concurrentie ontstaat tussen organisaties die eigenlijk zouden moeten samenwerken;
- Er bij de uitvoering weinig flexibiliteit is toegestaan en de 'afrekencultuur' als rigide wordt ervaren.

Het gevaar is dat een professioneel klimaat ontstaat dat noch tot kwaliteitsverbetering, noch tot samenwerking, noch tot goede doorwerking van projecten leidt. Het advies van de VEN (2006) is om meerjarige projecten of bredere programma's op te zetten die kunnen fungeren als *'basisvangnet'* en een ander type financieringsmechanisme te ontwikkelen. Zie ook hoofdstuk 5: kansen en knelpunten.

Ook de wijze van NME-ondersteuning door gemeenten verschilt sterk. Een gemeente kan een NME-centrum financieel ondersteunen en verder weinig zelf met natuur- en milieueducatie of -communicatie doen. Er zijn ook gemeenten die juist vanuit het eigen beleid heel actief zijn. Vaak zijn dat de gemeenten van grote steden, bijvoorbeeld Den Haag, dat een schooltuineninitiatief heeft opgestart voor de basisscholen, Amsterdam met een actief NME-centrum, of Zoetermeer met een actieve Milieudienst. Maar ook dit is geen gulden regel, zoals moge blijken uit het sluiten van het natuurmuseum in Groningen per 1 januari.

Gemeentelijke fusies hebben er soms toe geleid dat de plek van NME binnen de gemeenten niet meer duidelijk is, waardoor er zaken zijn blijven liggen. Soms verschuiven contactambtenaren NME naar een andere afdeling (Voorlichting), waardoor hun takenpakket met bijvoorbeeld afval en milieu wordt uitgebreid en er minder tijd over is voor NME.

De IVN consulentschappen proberen gemeenten ervan te overtuigen dat NME als onderdeel van hun eigen gemeentelijk beleid voor (natuur en milieu-) communicatie van belang is, en dat je de gemeentelijke bevolking via de basisschool kunt bereiken. Bijvoorbeeld als het gaat om thema's zoals energiebesparing, natuurbeheer, leefbaarheid van de buurt, en dergelijke. Deze insteek van IVN, die uitgaat van aansluiting bij het eigen gemeentelijk beleid, lijkt succesvol te zijn. IVN gaat daarbij uit van bestaande vragen en problemen bij een gemeente op het gebied van natuur- en milieueducatie en -communicatie en biedt daarvoor ondersteuning.

Opvallend is dat bij de gemeenten vaak het idee leeft dat NME alleen maar vanuit een NME-centrum kan worden ondersteund. Een gebouw brengt uiteraard extra kosten met zich mee. De situatie in Drenthe (zie paragraaf 4.1) bewijst dat een NME-centrum niet perse noodzakelijk is om toch NME in het basisonderwijs te kunnen ondersteunen.

3.4 Ontwikkelingen

3.4.1 Enkele algemene ontwikkelingen in het NME-werkveld

Verbreding actorennetwerk

Een landelijke tendens is dat door IVN steeds meer partners worden gezocht en gevonden. Een voorbeeld is Staatbosbeheer (SBB), waarmee een project 'Woordvoerder van de natuur' van start is gegaan. Het idee hierachter is dat SBB zijn natuurgebieden optimaal toegankelijk maakt voor basisschoolleerlingen, samen met allerlei andere organisaties en organisatiestructuren die een bijdrage kunnen leveren (o.a. NME-centra). Daarbij staat zelfontdekkend leren en beleving, een vraag van de scholen, voorop.

Kwaliteitsverbetering

De landelijke Kwaliteitsmeter, die in 2006 is opgeschaald, wordt in steeds meer provincies gebruikt om de kwaliteit van NME-producten en -diensten te screenen. Om goed gebruik te kunnen maken van de Kwaliteitsmeter is een opleiding Gecertificeerd Screener opgezet. Inmiddels hebben 10 mensen de opleiding gevolgd (IVN, 2007).

Lokale initiatieven

Op regionale en lokale schaal zijn veel initiatieven van de grond gekomen; een deel daarvan is bedoeld voor het primair onderwijs. Verwezen zij ondermeer naar de website van IVN Nederland en de IVN jaarverslagen, en de websites van de verschillende NME-organisaties en centra.

3.4.2 Veranderingen in rijksregelingen

De afgelopen jaren zijn een aantal veranderingen opgetreden in de rijksregelgeving.

De aandacht voor en financiering van NME op rijksniveau is niet voortdurend even groot geweest. Eind jaren 80 werd NME erg belangrijk gevonden en werden grote, ook financiële impulsen gegeven, maar later werd dit minder. Ook het zojuist afgelopen rijksprogramma

Leren voor Duurzame Ontwikkeling (2003-2007) gaf weinig mogelijkheden voor subsidiëring van projecten voor het basisonderwijs.

Samenvallend hiermee zijn in eerste instantie vele NME-centra van de grond gekomen. De bezuinigingen in 2004 en de invoering van de WWB (zie hieronder) hebben geleid tot het sluiten van NME-centra en het inkrimpen van het aantal (gesubsidieerde) arbeidsplaatsen.

Een trend van de laatste jaren is dat provincies, maar ook gemeenten, hun natuur- en milieubeleid steeds meer verbreden naar gebiedsgericht beleid en duurzaamheidsbeleid. Dit heeft gevolgen voor subsidiëring van NME-activiteiten en vraagt erom dat het NME-werkveld meer aansluiting zoekt bij dit veranderend beleid.

In tabel 2 worden enkele ontwikkelingen per provincie genoemd, die door de verschillende provinciale IVN consulentschappen zijn opgevallen.

De invoering van de Wet Werk en Bijstand in 2004 en de *lump sum* financiering van basisscholen in 2006 worden hieronder apart besproken.

Tabel 2. Door de provinciale IVN consulentschappen gesignaleerde ontwikkelingen met betrekking tot rijksregelingen

Provincie	Gesignaleerde¹⁰ ontwikkelingen in Rijksregelingen
Groningen, Friesland, Drenthe	Het rijk heeft jaarlijks twee tenders SMOM (vanuit VROM) en RDN (vanuit LNV). Vooral landelijke projecten worden hieruit gefinancierd. Het is moeilijker geworden om voor NME (-ondersteuning) gelden uit deze subsidieregelingen te verkrijgen. ILG biedt in de noordelijke regio waarschijnlijk ook nieuwe mogelijkheden.
Overijssel	Vanuit het programma 'LvDO' ¹¹ is in Overijssel wel financiering geweest voor NME, maar niet voor onderwijs. Verder mogelijk nieuwe kansen met ILG ¹² , bijvoorbeeld uit Nationale Landschappen (project IJsseldelta).
Flevoland	Destijds is uit het programma 'LvDO' op projectbasis subsidie verkregen voor het project Scholen voor Duurzaamheid in het VO; Het lijkt er op dat aanvragen steeds uitgebreider en gedetailleerder moeten, en daarmee wordt het moeilijker om financiering uit de rijksregelingen te krijgen.
Gelderland	Het programma 'Extra impuls' heeft volgens IVN consulentschap Gelderland niet altijd goed gewerkt; dat had te maken met het feit dat lokaal de randvoorwaarden niet goed waren. In het kader van dit programma is o.a. wel: 'Natuur nabij' en de 'Kwaliteitsmeter' ontwikkeld. Onder het programma 'LvD' ¹³ leek NME de drager voor duurzame ontwikkeling en goed burgerschap, maar veel NME-centra konden deze nieuwe insteek niet volgen. In het kader van 'LvD' is in Gelderland een basispakket ontwikkeld en geïmplementeerd en is een elektronische productencatalogus samengesteld. Onder het huidige programma 'LvDO' worden op projectbasis wel subsidies verkregen, maar relatief weinig.
Utrecht	In de jaren '90 is NME bij de gemeenten uitgezet en toen verankerd, maar het resultaat hiervan is ook geweest dat er versnippering optrad door de verantwoordelijkheid op een laag overheidsniveau te leggen. De 'Impuls NME' en de 'Extra impuls NME' daarna zijn een grote stimulans geweest.

¹⁰ Door de provinciale IVN consulentschappen

¹¹ LvDO: Rijksprogramma Leren voor Duurzame Ontwikkeling

¹² ILG: Investeringsbudget Landelijk Gebied

¹³ LvD: Rijksprogramma Leren voor Duurzaamheid

Provincie	Gesignaleerde¹⁰ ontwikkelingen in Rijksregelingen
	Met het programma 'LvD' konden NME-projecten worden uitgevoerd, maar in het programma 'LvDO' is geen onderwijs op lokaal niveau opgenomen. Er is een verschuiving te zien naar scholen voor duurzaamheid, als onderdeel van gebiedsgericht beleid.
Noord-Holland	
Zuid-Holland	Op verschillende overheidsniveaus is een verschuiving zichtbaar van structurele financiering naar projectgebonden financiering. Bovendien is tegenwoordig altijd cofinanciering nodig. Daarom worden ook meer partners gezocht voor samenwerking.
Zeeland	Met het programma 'LvDO' kwam er bij de provincie minder aandacht voor NME in het basisonderwijs, en dus (merkbaar) minder mogelijkheden voor provinciale projectsubsidie. De duurzaamheidshype kan ertoe leiden dat NME op de basisschool aan belang heeft ingeboet bij de provincie; bij de gemeenten ziet men juist meer belangstelling voor samenwerking op dit gebied. Ook de rol van NME voor andere doelgroepen dan het basisonderwijs wordt steeds duidelijker bij gemeenten.
Noord-Brabant	De provinciale subsidieregeling CEE (Communicatie Educatie en Ecologie) zal in 2008 worden aangepast. IVN consulentenschap Noord-Brabant heeft hierin steeds een adviserende rol gehad voor andere partijen.
Limburg	Voor het programma 'LvDO' voert IVN consulentenschap Limburg in opdracht van de provincie het programmamanagement. In 2008 loopt dit programma af, het is niet bekend of er een vervolg zal zijn. Verandering bij de provincie betreft het wegbezuinigen van het budget voor Milieueducatie (bijvoorbeeld gebruikt voor project Sarah's Wereld). Er was oorspronkelijk een budget voor zowel natuureducatie als milieueducatie (uit verschillende afdelingen). Het budget voor NE bestond tot voorkort uit een vast bedrag. NME-beleid moet nu meer aansluiten bij provinciaal (gebiedsgericht) beleid, en is onderdeel van Meerjarenplan Limburg. De gebiedscommissie heeft echter geen beslissingsbevoegdheid m.b.t. NME. Gevolg: indienen van NME-projecten is lange weg en dient te voldoen aan strenge voorwaarden en cofinanciering, terwijl het beschikbare budget beperkt is.

Effecten WWB en nieuwe afspraak

NME-centra draaien voor een groot deel met gesubsidieerde arbeidsplaatsen, zoals onderzoek aantoonde (IVN, 2006). Bij iets meer dan de helft van de NME-centra en bezoekerscentra worden gesubsidieerde arbeidskrachten ingezet.

Op 1 januari 2004 trad de Wet Werk en Bijstand (WWB) in werking. Deze wet vervangt onder meer de Wiw (Wet inschakeling werkzoekenden) en de ID-banen (Besluit In- en Doorstroombanen). Met de invoering van de WWB werden gemeenten volledig zelf financieel verantwoordelijk voor de uitgaven van bijstand en reïntegratie. De kosten hiervoor moeten worden gefinancierd uit het flexibele en vrij besteedbare re-integratiebudget.

Tegelijkertijd waren de gemeenten onderdeel van een landelijke bezuinigingsgolf, die ondermeer leidde tot korting op het gemeentefonds.

Deze ontwikkelingen hebben ertoe geleid dat in veel gemeenten gesubsidieerde arbeid is afgebouwd, wat in veel provincies gevolgen heeft gehad voor NME-centra (tabel 3). Hetzelfde geldt overigens voor bezoekerscentra.

Tabel 3. Effecten invoering WWB op NME- subsidiering

Provincie	Effecten inwerkingtreding WWB in 2004
Friesland, Groningen, Drenthe	Afbouwen van gesubsidieerde arbeid heeft geleid tot vervallen van plaatsen bij de NME-centra; In sommige gevallen was de gesubsidieerde arbeid niet van de juiste kwaliteit en waren mensen op verkeerde plekken in het NME-veld terecht gekomen; hun functioneren was daarmee niet altijd optimaal, omdat ze te laag waren geschoold voor de beoogde baan.
Overijssel	In enkele NME-centra is gesubsidieerde arbeid weggefallen. Medewerkers die waren ingezet in de ondersteuning (baliemedewerkers, dierverzorgers) zijn daarmee verdwenen. De NME-centra hebben hier nadelige gevolgen van ondervonden; Ook bezuinigingen bij gemeenten op milieu hebben invloed gehad.
Flevoland	Geen effecten; het enige NME-centrum in Flevoland heeft nooit gesubsidieerde krachten voor structurele taken hoeven inzetten.
Gelderland	Nadelige effecten door het vervallen van gesubsidieerde arbeidsplaatsen bij de NME-centra.
Utrecht	Veel protesten als gevolg van de bezuinigingen. Vrijwel overal zijn de bezuinigingsplannen teruggedraaid. Enkele centra zijn wel in aantal fte achteruit gegaan, maar de schade is beperkt gebleven; Aan de andere kant lijkt het er ook op dat sommige centra juist sterker uit deze periode zijn gekomen, omdat ze meer zichtbaar zijn geworden en er meer contacten zijn ontstaan met de gemeente; Nog een ander gevolg is geweest dat centra die door gemeenten werden afstoten zijn verzelfstandigd.
Noord-Holland	Een aantal gemeenten heeft rond 2004 bezuinigd op NME-ondersteuning, waardoor NME-centra in aantal betaalde krachten achteruit zijn gegaan. Niet duidelijk is of dit het gevolg was van de invoering van de WWB of van andere ontwikkelingen.
Zuid-Holland	Nadelige effecten voor sommige (kleinere) NME-centra door het vervallen van gesubsidieerde arbeid; In Leiden hebben gemeentelijke bezuinigingen er in eerste instantie toe geleid dat het NME-centrum moest verdwijnen. Door verzet van de scholen is bezuiniging teruggedraaid.
Zeeland	Duidelijk nadelig effect merkbaar geweest bij 2 van de 4 NME-centra. Een hele fte is verdwenen, waardoor er nog ½ fte over is gebleven voor een coördinator en ½ fte voor ondersteuning.
Noord-Brabant	Er zijn enkele arbeidsplaatsen weggefallen bij de NME-centra. Dat geldt vooral de centra met een bezoekersterrein, zoals een natuurtuin of kinderboerderij, omdat hier relatief veel gesubsidieerde banen voorkwamen.
Limburg	Gesubsidieerde arbeidsplaatsen zijn vervallen, soms ook plaatsen in de uitvoering, met als gevolg nadelig effect voor sommige NME-centra.

Met de in juni 2007 tijdens de participatietop gemaakte afspraak tussen regering, werkgevers en werknemers om 200.000 langdurig werklozen aan een baan te helpen, via ondermeer loonkostensubsidies, extra middelen voor scholing en gesubsidieerde banen, lijken er ook binnen het NME-werkveld toch weer kansen te komen voor betaalde krachten. Dit des te meer omdat gemeenten hun budgetten voor bijstand mogen inzetten om banen te subsidiëren. Bij geen van de IVN consulentschappen zijn op dit moment effecten van deze nieuwe regeling bekend.

IVN Nederland benadrukt dat het uitgangspunt moet zijn dat mensen die worden ingezet de juiste capaciteiten hebben om op een specifiek niveau aan het werk te gaan. Dat betekent vaak dat gesubsidieerde arbeidskrachten niet ter vervanging van beroepskrachten kunnen worden ingezet, hetgeen in het verleden wel is gebeurd.

Effecten *lump sum* financiering in het basisonderwijs

In 2006 is in het basisonderwijs *lump sum* financiering ingevoerd. Dit is een regeling waarbij scholen zelf de beschikking krijgen over financiële middelen om goederen of diensten in te kopen. De vraag is of deze *lump sum* in de plaats is gekomen of nog gaat komen van (een deel van) de gemeentelijke NME-subsidies. Bovendien is de vraag of basisscholen, indien zij zelf NME-ondersteuning moeten inkopen, dit ook blijven doen, of dat zij hun prioriteiten elders (gaan) leggen.

In tabel 4 staan de effecten die de IVN consulentenschappen signaleren. Uit de tabel blijkt dat in een aantal provincies vooralsnog geen effecten bekend zijn.

Er zijn echter twee signalen die door een aantal provinciale consulentenschappen worden gegeven. Ten eerste blijkt dat *lump sum* financiering door sommige gemeenten inderdaad als argument gebruikt wordt om te (gaan) bezuinigen op NME-subsidies. Ten tweede verwacht men dat scholen die hun eigen NME moeten inkopen dit niet altijd meer zullen doen, omdat ze de voorkeur geven aan besteding van het geld aan andere schoolzaken zoals materialen of inrichting, of aan leerlingenzorg, waaronder logopedie.

Tabel 4. (Mogelijke) effecten van de *lump sum* financiering

Provincie	Gesignaleerde effecten ' <i>lump sum</i> ' financiering basisscholen
Groningen, Friesland, Drenthe	Op dit moment wijzen gemeenten er inderdaad op dat scholen een eigen budget hebben, maar de gevolgen zijn nog grotendeels uitgebleven.
Overijssel	Uit gesprekken met directeuren van basisscholen komt naar voren dat de scholen de <i>lump sum</i> gebruiken voor andere schoolzaken dan NME, zoals voor logopedie. Dit betreft een <i>direct</i> negatief effect; Ook <i>indirect</i> heeft deze nieuwe financieringsvorm geleid tot minder NME activiteiten, want de <i>lump sum</i> financiering wordt door gemeenten soms als argument gebruikt om te kunnen bezuinigen op NME ondersteuning.
Flevoland	Onbekend
Gelderland	Bij gemeenten wordt de <i>lump sum</i> financiering wel genoemd als argument in de discussie over bezuinigingen. De scholen op hun beurt zeggen dat ze geen geld hebben om dezelfde NME in te kopen die men nu heeft; Voor zover bekend heeft de invoering tot nu toe niet tot een sterke achteruitgang van NME-activiteiten geleid.
Utrecht	Het is niet bekend of de <i>lump sum</i> financiering gevolgen heeft gehad voor de mate waarin NME-ondersteuning door de scholen wordt ingekocht. In Bunschoten is in ieder geval (op dit moment) geen sprake van het wegblijven van scholen omdat ze moeten betalen. De gemeente Bunschoten subsidieert wel de scholen voor een vast bedrag, waarmee ze NME-activiteiten voor hun leerlingen kunnen inkopen.
Noord-Holland	Onbekend
Zuid-Holland	Onbekend. Op dit moment hoeven scholen voor de NME-diensten meestal niets te betalen. Ondersteuning en materialen worden gefinancierd door de gemeenten. Er zijn echter al centra die een kleine bijdrage vragen.
Zeeland	Tot nu toe geen merkbare gevolgen. Toch verwacht IVN consulentenschap Zeeland dat de scholen NME geen prioriteit zullen geven. Gevaar is ook dat breed inbedden van NME hierdoor lastiger wordt, waardoor juist die meerwaarde verdwijnt.
Noord-Brabant	Onbekend
Limburg	Onbekend. In ieder geval is de vraag naar NME in de nationale parken niet afgenomen.

4 NME op de basisscholen: situatie per provincie

4.1 Provincie Drenthe

4.1.1 NME-ondersteuning op de basisscholen

In de provincie Drenthe zijn 306 basisscholen¹⁴ met 48.000 leerlingen. In 2006 levert IVN consulentenschap Drenthe aan 200 van deze basisscholen structureel NME-ondersteuning (IVN, 2007); dat is ruim 65%. In 2007 is het aantal basisscholen dat structurele ondersteuning krijgt opgelopen tot 240, oftewel 78% (mondelinge mededeling S. Olbertijn, december 2007).

Hoeveel uur er per week aan NME wordt besteed op de basisscholen in Drenthe, en of dat lessen zijn die binnen of buiten worden gegeven, is niet bekend.

4.1.2 Organisatie van de NME-ondersteuning

De NME-centra

In Drenthe zijn geen NME-centra. De ondersteuning van scholen vindt plaats vanuit IVN consulentenschap Drenthe, in samenwerking met gemeenten, natuurorganisaties en nationale parken.

IVN consulentenschap Drenthe

IVN consulentenschap Drenthe treedt op als makelaar van de 'formule Drenthe' (zie tekstbox volgende pagina).

Er worden steeds vaker IVN vrijwilligers getraind om als natuurgids in het basisonderwijs actief te zijn en buitenlessen te verzorgen.

Ook via de nationale parken is het consulentenschap betrokken bij NME-ondersteuning voor het basisonderwijs. Zo is bijvoorbeeld in Assen dit jaar in het netwerkoverleg met leerkrachten een initiatief uitgevoerd, waardoor 500 tot 600 leerlingen het dicht bij gelegen nationaal park hebben bezocht. IVN consulentenschap Drenthe heeft ook het project 'Kinderen beleven een nationaal park' ontwikkeld, een studiedag voor kinderen in een nationaal park, met een presentatie voor ouders. Hiermee wordt het nationale park als het ware 'in het dorp gebracht'.

Verder werkt IVN consulentenschap Drenthe aan projecten; ze geeft daarbij aan hoeveel leerlingen of leerkrachten betrokken zijn. Zo zullen in maart 2008 met het project Bodem 220 leerkrachten worden bereikt.

IVN consulentenschap Drenthe krijgt geld van de provincie Drenthe. Verdere financiering vindt plaats vanuit gemeenten. Op projectbasis komt financiering ook vanuit andere bronnen, zoals bijvoorbeeld het VSB-fonds en het Prins Bernard Cultuurfonds, en van partnerorganisaties en deelnemers aan activiteiten.

---

¹⁴ 299 gewone + 7 speciale basisscholen; bron: BRIN, <http://www.cfi.nl/Public/BriWeb/>; data van 21 november 2007.

Aanpak Drenthe

IVN consulentenschap Drenthe heeft een succesvolle aanpak in gang gezet. Er is in het verleden door de provincie gekozen voor investeren in mensen, niet in gebouwen. IVN gaat uit van gemeentelijk natuur- en milieubeleid en zorgt dat de financiering rond is. Gemeenten sluiten een contract af voor 4 jaar, zodat er niet elk jaar onderhandeld hoeft te worden. Basisscholen worden benaderd met de vraag of zij willen participeren in het NME-project, met ondersteuning en begeleiding van IVN consulentenschap Drenthe. Daarbij worden voorwaarden gesteld: a. het hele schoolteam doet mee; b. er wordt een leerkracht als contactpersoon aangewezen (voor voorbereidingen, impulsen nieuwe ideeën, ervaringen uitwisselen, evaluatie en planning); c. er is 4x per jaar overleg met de contactpersoon en 1x per jaar is het gehele schoolteam bij een bijeenkomst aanwezig. Een dergelijk NME-project is dus in feite een ontwikkelingstraject NME voor de gehele school op teamniveau. Alleen als de school met deze voorwaarden toestemt, gaat het project van start.

Het NME-project is altijd schoolbreed (groepen 1 t/m 8). Er worden contacten gelegd met andere relevante partners, zoals de gemeentelijke bibliotheek, SBB, de hengelsportvereniging, etc.

Tijdens de teambijeenkomst wordt in 2 uur tijd een programma aangeboden, waarin een 'biologisch moment' is opgenomen over het thema dat schoolbreed wordt opgepakt, en waarbij aandacht is voor creativiteit en het uitproberen van lesmateriaal (buiten).

De contactpersoon binnen de school houdt de vinger aan de pols. Verankering vindt hier plaats, omdat hele team meedoet, de contactpersoon permanent (logistiek) mee denkt en de hele school een NME-impuls krijgt.

Andere provinciale consulentenschappen zijn geïnteresseerd. Het IVN in Flevoland is inmiddels ook met een dergelijke aanpak bezig. Maar ook de centra hebben interesse, zoals het NME-centrum Almere, vooral omdat kennelijk met deze formule dieper in het onderwijs kan worden aangegrepen.

Gemeenten

In Drenthe worden in 10 van de 12 gemeenten structureel afspraken gemaakt over NME, meestal aanhakend bij gemeentelijk milieubeleid. Op dit moment hebben 11 van de 12 gemeenten een structureel scholennetwerk, waarin door de gemeenten langdurig wordt geïnvesteerd. In sommige van deze gemeenten is de ondersteuning nog niet voldoende voor alle basisscholen. Emmen bijvoorbeeld heeft op dit moment voor de NME-ondersteuning in 33 van de 60 basisscholen financiële middelen.

Er lopen initiatieven bij IVN consulentenschap Drenthe om de laatste gemeente over de grens te trekken.

Nationale parken

In Drenthe liggen de nationale parken Drentsche Aa, het Drents-Friese Wold en het Dwingelderveld, alle met bezoekerscentra. Het Drents-Friese Wold wordt gedeeld met Friesland.

De nationale parken in de provincie hebben alle educatieve centra, dan wel informatiepunten. In Drenthe worden door de nationale parken de aangrenzende scholennetwerken uitgenodigd om kennis te komen maken met de parken, waarbij de medewerker van het park en de medewerker van onderwijs met elkaar samen werken.

Andere vormen van NME-ondersteuning

In de noordelijke provincies zijn veel vrijwilligers actief, deels ook in het basisonderwijs. In Drenthe zijn 12 afdelingen actief.

Diverse natuur- en landschapsorganisaties in Drenthe organiseren activiteiten voor het basisonderwijs, zoals het Drents Landschap dat in 2006 voor bijna 2000 leerlingen van primair en voortgezet onderwijs 49 educatieve activiteiten verzorgde (Drents Landschap, 2007).

4.1.3 Samenwerking en kennisoverdracht

In de provincie Drenthe zijn geen NME-centra of -diensten. De ondersteuning van NME in het basisonderwijs wordt verzorgd door IVN consultantschap Drenthe in samenwerking met de gemeenten (zie tekstbox vorige bladzijde).

Vanaf begin jaren tachtig heeft de provincie Drenthe geïnvesteerd in ondersteuning van NME. Drenthe had 54 kleine gemeenten, die geen geld hadden voor een duur NME-centrum. De toenmalige NME-functionaris wilde ook liever investeren in capaciteit in plaats van in gebouwen, en is in samenwerking met andere organisaties zoals bibliotheken, schoolbegeleidingsdienst en nationale parken in oprichting een netwerk gestart. Dit was het begin van de 'aanpak Drenthe' (zie tekstbox). De provincie had bij dit alles sterk de regie in handen. Er was zowel ambtelijk als bestuurlijk overleg, en de gedeputeerde was erg betrokken.

Na de gemeentelijke herindeling eind jaren 90 wilde de provincie de structuur formaliseren. Zij stelde geld beschikbaar voor overleg met de gemeenten, die meer verantwoordelijkheid moesten gaan dragen (decentralisatie). Een stimuleringsbudget moest ook door de gemeenten meerjarig worden vastgelegd in de milieubegroting. Er deden direct 5 gemeenten mee en in een tweede tranche sloten zich nog eens 5 gemeenten aan. Resultaat is dat er nu in 10 van de 12 gemeenten structureel afspraken worden gemaakt over NME.

Een verandering die daarbij plaats had was dat de provincie niet langer een NME-functionaris financierde, maar overstapte naar productfinanciering.

De huidige structuur leent zich goed voor samenwerking. Rondom de jaarlijkse projecten worden allerlei organisaties, zoals Natuurmonumenten, De Landschappen, Landschapsbeheer, Staatsbosbeheer, IVN vrijwilligers en andere natuurverenigingen, ingeschakeld om een rol te spelen binnen het centrale thema van dat jaar. Als bijvoorbeeld binnen een gemeente het thema amfibieën centraal staat worden samen met de terreinbeheerders excursies georganiseerd in de terreinen waar werkzaamheden kunnen worden uitgevoerd die relatie hebben met dat thema. Ook wordt met de gemeenten samengewerkt, bijvoorbeeld in projecten rond afval en energie.

Kennisoverdracht

In Drenthe vindt kennisuitwisseling vooral plaats via de structurele ondersteuning die IVN aan de scholen levert in het netwerk.

Daarnaast worden er incidenteel themasymposia georganiseerd. Daarvoor worden alle scholen, ook die buiten het netwerk, uitgenodigd.

4.1.4 Kansen en knelpunten

De grootste kans en uitdaging ligt in het vergroten van het bereik van de NME-ondersteuning tot 100%. Daarnaast is er het streven om de samenwerking met de terreinbeherende organisaties verder te optimaliseren.

4.2 Provincie Flevoland

4.2.1 NME-ondersteuning op de basisscholen

In de provincie Flevoland zijn 199¹⁵ basisscholen, verdeeld over 6 gemeenten: Zeewolde en Urk (rond de 10 scholen), Dronten, Lelystad en Noordoostpolder (20 tot 45) en Almere (rond de 80). Er is 1 NME-centrum, in de gemeente Almere.

Het bereik van de basisscholen is naar schatting 70 – 80%, maar volgens het IVN consulentenschap nog wel te vrijblijvend. Per basisschool worden ook lang niet alle groepen bereikt, waardoor een vertekend beeld ontstaat. Het gemiddelde bereik van leerlingen ligt lager, naar schatting rond de 50%.

In 2006 werd in de gemeente Lelystad (34 basisscholen) 198 x een leskist uitgeleend. Gerekend met 25 kinderen per klas is dit een bereik van bijna 5000 leerlingen. Er waren ook 3500 leerlingen in Lelystad mee met excursies. In deze aantallen zitten dubbeltellingen. Als deze eruit worden gehaald, blijkt dat in Lelystad ongeveer 50% van de kinderen NME op school krijgt. In de gemeente Noordoostpolder (45 basisscholen) waren deze cijfers respectievelijk 122 leskisten en 108 excursies, dus naar schatting 3050 respectievelijk 2700 kinderen (informatie IVN consulentenschap Flevoland)¹⁶.

In Almere krijgen alle basisscholen hulp bij het natuur- en milieu-onderwijs van het gemeentelijk NME-centrum (<http://www.eksternest.nl>).

Het aantal uren dat basisscholen per week aan NME besteden is niet bekend. Er wordt door IVN consulentenschap Flevoland op dit moment een peiling uitgevoerd in de vorm van een steekproef onder basisscholen. De data zijn nog niet beschikbaar.

Bij IVN consulentenschap Flevoland bestaat het beeld dat 1 uur per week (gemiddeld) niet wordt gehaald en dat er grote verschillen zijn per gemeenten en per school. Sommige scholen geven regelmatig buitenlessen, maar andere scholen zijn hier huiverig voor en doen dit nauwelijks. Gebrek aan tijd, geen geld of onzekerheid bij leerkrachten over het organiseren van NME zijn redenen die worden genoemd.

4.2.2 Organisatie van de NME-ondersteuning

NME-centrum Eksternest in Almere

Het gemeentelijke Eksternest in Almere is het enige NME-centrum in Flevoland. Het is een florerend centrum, gesitueerd in gemeentelijk Stadslandgoed De Kemphaan. Op dit complex zijn ook een kinderboerderij en een stadsboerderij aanwezig. Stichting Aap is hier gehuisvest, er is een restaurant en er ligt een natuurterrein naast.

Het NME-centrum werkt zelfstandig, voert allerlei activiteiten uit en onderhoudt contacten met het basisonderwijs in Almere.

---

¹⁵ 191 gewone en 8 speciale bron: BRIN, <http://www.cfi.nl/Public/BriWeb/>; data van 21 november 2007.

¹⁶ Cijfers van het CBS laten zien dat het totaal aantal kinderen in het basisonderwijs in Flevoland rond de 43.700 ligt (CBD Statline 2007; gegevens schooljaar 2006/2007).

De scholen ontvangen jaarlijks een boekje met daarin het NME-aanbod, waaronder leskisten en excursies. Het programma wordt gemaakt in samenwerking met andere actoren zoals de Stadsboerderij, Staatsbosbeheer, Dierenweiden de Stek en de Beestenbende, Flevoland, de Kerkuilenwerkgroep, de Gemeentelijke Archeologen en de Stichting Kindervakantieland. Er wordt gewerkt aan een digitaal aanbodsysteem.

Het centrum organiseert veel buitenlessen. De activiteiten, ingedeeld naar leeftijdsgroep, vinden plaats bij de school of op locatie. Wel is er de wil om meer in de stad te gaan werken, want het landgoed ligt iets buiten de stad en vervoer kan soms een probleem zijn voor scholen.

Hoewel het NME-centrum traditioneel vooral gericht is op het basisonderwijs, vormt het voortgezet onderwijs een nieuwe doelgroep, zoals bij het project 'Scholen voor Duurzaamheid'.

Almere krijgt nog een tweede NME-centrum: 'Natuurbelevingcentrum de Oostvaarders Almere'. Dit centrum zal naar verwachting eind 2008 of begin 2009 open gaan (<http://www.deoostvaarders.nl/>).

In de gemeente Noordoostpolder wordt op dit moment een haalbaarheidsstudie uitgevoerd naar het opzetten van een NME-centrum.

IVN consulentschap Flevoland

IVN consulentschap Flevoland ondersteunt NME in het basisonderwijs in de gemeenten Zeewolde, Lelystad en Noordoostpolder, waar geen NME-centrum is. Ieder jaar maakt IVN consulentschap Flevoland een boekje met het aanbod voor deze gemeenten. Voor de gemeenten Lelystad en Noordoostpolder verzorgt IVN consulentschap Flevoland het beheer en de uitleen van de leskisten (in Zeewolde doet de gemeentelijke contactpersoon dit). Hiervoor stellen deze gemeenten extra middelen beschikbaar, bovenop het reguliere budget. Andere taken die het consulentschap voor deze gemeenten uitvoert zijn het maken en versturen van een NME-nieuwsbrief voor de basisscholen, het organiseren van workshops voor leerkrachten en het herzien, ontwikkelen en/of aanschaffen van nieuw lesmateriaal.

Op dit moment onderzoekt IVN consulentschap Flevoland of het opzetten van scholennetwerken (zie 3.2) ook in Flevoland kan worden toegepast. De gemeenten Lelystad en Zeewolde staan hier positief tegenover.

IVN consulentschap Flevoland ondersteunt de gemeenten met Boomfeestdag. Zij is voorzitter van de Flevoland Commissie Boomfeestdag, een commissie waarin ook andere organisaties, zoals NM, SBB en Flevo-landschap deelnemen. Eens per jaar is er overleg van de commissie met alle gemeenten.

Verder geeft IVN consulentschap Flevoland op initiatief van de scholen maatadvies.

De inkomsten van de provincie voor IVN consulentschap Flevoland zijn voor een deel structureel, namelijk voor het uitvoeren van een 7-tal taakvelden, waarvan onderwijs, vooral basisonderwijs, maar ook wel voortgezet onderwijs, er een is. Soms worden op projectbasis extra provinciale inkomsten verworven.

De gemeenten dragen specifiek bij voor onderwijs, zoals voor het jaarlijkse boekje dat naar scholen wordt gestuurd en voor verdere ondersteuning, zoals met leskisten. Andere inkomsten komen van bedrijven en uit fondsen, zoals de Postcode Loterij.

Geldstromen tussen IVN consulentenschap Flevoland en Eksternest komen alleen op projectbasis wel eens samen, zoals in de projecten 'Water in de peiling' en 'Watch'.

Gemeenten

Ook in deze provincie bestaan grote verschillen tussen de gemeenten. De gemeente Almere financiert een eigen centrum. De gemeenten Noordoostpolder, Zeewolde en Lelystad ondersteunen NME voor het basisonderwijs financieel met een bepaald bedrag per inwoner. Zij hebben alle drie een contactpersoon NME, waarmee IVN consulentenschap Flevoland structureel contacten onderhoudt. Zeewolde heeft een netwerk van NME-contactpersonen op 10 van de 11 basisscholen, met de gemeentelijke contactpersoon als voorzitter. Zij overleggen 1x per jaar.

De gemeenten Urk en Dronten stellen sinds de bezuinigingen in 2005 geen budget meer beschikbaar voor het faciliteren van NME in het PO. Alleen in Dronten worden de leskisten nog rondgebracht vanuit een cultureel centrum, waarbij de scholen een vergoeding betalen. Er is echter weinig controle op de inhoud van de leskisten en er vindt weinig aanvulling en geen vernieuwing van materialen plaats. Scholen maken wel gebruik van de leskisten, maar moeten nu meer zelf regelen; daarmee gebeurt er ook minder volgens IVN consulentenschap Flevoland. Het consulentenschap probeert op dit moment te achterhalen hoe de scholen hebben gereageerd op de gemeentelijke bezuinigingen en hoe ze hier tegenover staan.

Nationale parken

In Flevoland zijn geen nationale parken.

Andere vormen van NME-ondersteuning

Iedere gemeente in Flevoland, met uitzondering van Urk, heeft een IVN-afdeling, vaak met een scholenwerkgroep. In Almere wordt gewerkt aan een scholenwerkgroep. In enkele gemeenten zijn de scholenwerkgroepen actief in het basisonderwijs en assisteren IVN schoolgidsen bij de natuur- en milieulessen. De schoolgidsen gaan vrijwel altijd naar buiten.

In Tollebeek in de gemeente Noordoostpolder loopt het project 'Waar wij wonen', waarin de lokale IVN-afdeling samen met Landschapsbeheer Flevoland probeert om mensen meer te betrekken bij hun omgeving. Ze doen dat ondermeer door samen met een lokale vrijwilligersgroep maandelijks een buitenactiviteit te organiseren voor alle drie de basisscholen. Volgens IVN consulentenschap Flevoland is dit echter wel een uitzondering.

4.2.3 Samenwerking en kennisoverdracht

Er bestaat een overkoepelend netwerk in Flevoland van IVN consulentenschap Flevoland en de contactambtenaren NME in de gemeenten Zeewolde, Noordoostpolder en Lelystad; 3x per jaar wordt structureel overleg gevoerd.

Met NME-centrum het Eksternest in Almere wordt regelmatig informatie uitgewisseld en op projectbasis samengewerkt. Ook wordt het NME-centrum uitgenodigd bij bijeenkomsten over NME, bijvoorbeeld bij workshops of trainingen voor leerkrachten die het IVN consulentenschap organiseert, of op boomfeestdag.

Ook met de provincie overlegt IVN consulentenschap Flevoland structureel, zowel op ambtelijk als bestuurlijk niveau. De directeur van IVN consulentenschap Flevoland onderhoudt contacten met enkele ambtelijke contactpersonen die verantwoordelijk zijn voor verschillende taakvelden, en daarnaast met provinciaal bestuurders.

Verder wordt samengewerkt met andere groene organisaties, waarvan sommige, zoals de terreinbeheerders Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten, ook contact hebben met het basisonderwijs. Dit contact loopt vooral via het aanbodboekje dat IVN consulentenschap Flevoland verzorgt. De opgaven van de scholen voor het aanbod van de terreinbeheerders worden doorgegeven aan de betreffende organisaties.

Kennisoverdracht

Twee keer per jaar brengt IVN consulentenschap Flevoland een nieuwsbrief uit voor het basisonderwijs in de gemeenten Lelystad, Zeewolde en Noordoostpolder.

IVN consulentenschap Flevoland organiseert workshops en trainingen voor leerkrachten, waarbij ook het NME- centrum wordt uitgenodigd.

4.2.4 Kansen en knelpunten

IVN consulentenschap Flevoland wil NME beter integreren in het basisonderwijs door het opzetten van een scholennetwerk. Daarbij wil men meer en beter structureren en de leerkrachten meer faciliteren bij de voorbereiding en uitvoering van NME-activiteiten. In Zeewolde heeft IVN consulentenschap Flevoland recentelijk het model voor scholennetwerken voorgelegd aan de contactpersonen voor het basisonderwijs. Hier liggen zeker kansen, al staan de scholen in eerste instantie huiverig tegenover deelname van hele schoolteams.

Verder wil het consulentenschap de gemeenten Urk en Dronten stimuleren om opnieuw NME te gaan ondersteunen.

4.3 Provincie Friesland

4.3.1 NME-ondersteuning op de basisscholen

In Friesland zijn 492¹⁷ basisscholen. Er zijn 11 kleine NME-centra of steunpunten, die in 19 gemeenten ondersteuning bieden. Hoeveel basisscholen in deze gemeenten NME-ondersteuning krijgen is niet bekend.

Wel is bekend dat in 7 gemeenten de basisscholen *geen* NME-ondersteuning krijgen; er is daar geen NME-steunpunt of andere faciliterende organisatie aanwezig¹⁸. Er wordt in die gebieden door het provinciaal IVN consulentenschap Fryslân samen met de gemeenten gezocht naar mogelijkheden om toch op projectbasis ondersteuning te leveren.

4.3.2 Organisatie van de NME-ondersteuning

De NME-centra

In Friesland zijn 11 NME-steunpunten, die variëren van een bergzolder met enkele leskisten tot florerende NME-centra. Dat er ook 'lege' of 'witte' gebieden zijn, waar geen NME-ondersteuning wordt gegeven, heeft onder meer te maken met draagvlak, krappe financiën en het soms volledig ontbreken van een steunpunt.

---

¹⁷ 481 gewone + 11 speciale basisscholen

¹⁸ Zie bijvoorbeeld: <http://www.friesmilieufederatie.nl/vervolg.php?page=12&mode=map&an=1>

IVN consulentschap Fryslân

IVN consulentschap Fryslân voert een aantal kerntaken uit voor de provincie. Een van die taken is gericht op het basisonderwijs en betreft 'de ontwikkeling, ondersteuning en kennisuitwisseling van en voor het netwerk van (inter) gemeentelijke NME-steunpunten en scholen voor het basisonderwijs' (IVN consulentschap Fryslân, 2007). IVN consulentschap Fryslân voert ook het netwerkbeheer wat betreft de samenwerking rond het Waddengebied, mede gericht op de doelgroep PO.

Verder is de rol van IVN consulentschap Friesland met name gerelateerd aan het faciliteren van regionale samenwerking, afstemming en kennisuitwisseling tussen NME-steunpunten, overheden en andere NME-partners, het stimuleren van natuureducatie-activiteiten en het stimuleren van samenwerking, innovatie en implementatie van NME in regionale NME-onderwijsprojecten. In gebieden zonder NME- steunpunten wordt samenwerking gezocht met de gemeenten voor het ontwikkelen van projectmatige NME-ondersteuning voor het PO.

IVN consulentschap Fryslân is direct betrokken bij het basisonderwijs door het (landelijke) project 'Wonderweb', een basislesprogramma over biodiversiteit. Dit project wordt overgedragen aan de steunpunten voor gebruik op de basisscholen. Daarnaast werkt IVN consulentschap Fryslân aan een uitbreidingsmodule voor gemeenten, provincies en/of terreinbeheerders. In de toekomst worden nog andere organisaties bij dit project betrokken. Zo worden in de regio Noord terreinbeherende organisaties en provincies benaderd om te participeren in de regionale uitbreidingsmodule.

IVN consulentschap Fryslân krijgt geld van de provincie voor het uitvoeren van een aantal kerntaken. Op projectbasis komt financiering ook vanuit andere bronnen, zoals het VSB-fonds, het Prins Bernard Cultuurfonds en van partnerorganisaties en deelnemers aan activiteiten.

Gemeenten

In Friesland zijn 31 gemeenten. Niet alle gemeenten ondersteunen NME in het basisonderwijs.

Nationale parken

In Friesland zijn 4 nationale parken, waarvan er een wordt gedeeld met Drenthe: het Drents-Friese Wold. De andere 3 zijn De Alde Feanen, Lauwersmeer en Schiermonnikoog. Alle 4 nationale parken hebben programma's voor het basisonderwijs. Ook in Friesland worden de nationale parken vaak gebruikt door aangrenzende gemeenten en scholen.

Meer dan 700 kinderen van de groepen vijf en zes van de basisscholen in de gemeenten Smallingerland, Tytsjerksteradiel en Boarnsterhim hebben vorig jaar kennis gemaakt Pier de Otter, de centrale figuur in een veldwerkprogramma waarin kinderen het Nationaal Park De Alde Feanen kunnen ontdekken en beleven. De belangstelling voor deze ontdekkingsstocht was vorig jaar overweldigend. Maar liefst 21 scholen en 29 klassen hebben een leerzame en hele plezierige dag gehad in De Alde Feanen.

Ieder jaar worden met financiering vanuit het Nationaal Park een aantal scholen en leerlingen uitgenodigd. De scholen ontvangen niet alleen een brief, maar ook een turfje en een kaart van De Alde Feanen. De leerlingen kunnen hun bezoek en speurtocht in De Alde Feanen daarmee voorbereiden. De ontdekkingsstocht in De Alde Feanen duurt een halve dag en vindt plaats in It Wikelslân, achter bezoekerscentrum De Reidplûm in Earnewâld. Aan de hand van een uitgekende route met hele leuke opdrachten gaan de kinderen op ontdekkingsreis. Bron: <http://www.dealdefeanen.nl/pag503>, december 2007.

Foto: Jörgen de Bruin, NP de Alde Faenen

Andere vormen van NME ondersteuning

In Friesland zijn 7 IVN-afdelingen actief, met samen ongeveer 650 leden. Er worden natuurgidsen opgeleid, die op basisscholen les geven.

Er zijn een aantal terreinbeherende organisaties die programma's aanbieden voor het basisonderwijs. De terreinbeherende organisaties gaan de komende jaren intensiever samenwerken met IVN consulentenschap Fryslân om te voorzien in meer themaprojecten, met aandacht voor bijvoorbeeld landschap, agrarisch natuurbeheer, weidevogels en duurzaamheid. Deze themaprojecten zijn ook gericht op het basisonderwijs.

Daarnaast zijn er nog andere natuur- en milieuorganisaties die ook in samenwerkingsverbanden voor het basisonderwijs werken, zoals de Friese Milieu Federatie, Landschapsbeheer Friesland, It Fryske Gea e.a. Zie ook paragraaf 3.4.4.

4.3.3 Samenwerking en kennisoverdracht

In Friesland is geen formele overkoepelende netwerkstructuur, maar werken de verschillende natuur- en milieu (educatie) organisaties op projectbasis wel intensief met elkaar samen. Dat geldt bijvoorbeeld voor het project 'Biologiedagen'¹⁹, waarin Landschapsbeheer Friesland en de steunpunten NME samenwerken. Het jaarlijkse aantal deelnemende scholen is inmiddels gegroeid tot ongeveer 50 basisscholen met rond de 1100 leerlingen (m.m. De Boer, Landschapsbeheer Fryslân, 2007).

De samenwerking van IVN consulentenschap Fryslân met Staatsbosbeheer is geregeld in een noordelijke samenwerkingsovereenkomst. Andere partners in de samenwerking zijn o.a. Landschapsbeheer Friesland en It Fryske Gea.

In het project 'Water in de peiling'²⁰ werken acht partijen samen: de provincie Fryslân, Wetterskip Fryslân, It Fryske Gea, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, IVN, Vitens en de Friese Milieu Federatie samen (Jaarverslag Friese Milieufederatie, 2006).

De 11 NME-steunpunten en IVN consulentenschap Fryslân werken samen met Staatsbosbeheer en de Vlinderstichting om ook in de 'lege' gebieden de 'Drentse formule' te gaan implementeren (zie 4.1.2).

IVN consulentenschap Fryslân heeft enkele keren per jaar structureel overleg met de provincie. De provincie levert financiële ondersteuning van de bestaande NME-steunpunten, maar bemoeit zich niet met de opbouw van het netwerk.

Kennisoverdracht

In Friesland organiseert het IVN consulentenschap Fryslân bijeenkomsten voor de steunpunten in de provincie, met als doel scholing, kennisuitwisseling en afstemming; de bijeenkomsten gaan uit van de vragen die er door de steunpunten worden gesteld.

---

¹⁹ Dit project is een natuurbelevingsproject, dat ongeveer 12 jaar geleden van start is gegaan. Jaarlijks laat dit project meer dan duizend kinderen van groep 7 en 8 van vooral basisscholen in de gemeenten Achtkarspelen, Opsterland en Ooststellingwerf de natuur in hun eigen omgeving beleven. Het programma omvat een excursie met de boswachter, werken in de natuur en een educatief gedeelte aan de hand van een ontdekkingsstocht (Landschapsbeheer Fryslân, 2005); <http://www.landschapsbeheerfriesland.nl/>

²⁰ Lesprogramma: <http://www.waterindepeiling.nl/>

Jaarlijks organiseert het consulentenschap verder een Friese NME-netwerkdag, gericht op (semi-)overheden en maatschappelijke organisaties betrokken bij natuur- en milieueducatie en -communicatie. Zo'n dag vindt plaats rond een bepaald thema, bijvoorbeeld water of gebiedsgericht beleid.

Verder wordt ondermeer tweemaandelijks een digitale nieuwsbrief uitgegeven en worden promotieactiviteiten uitgevoerd en artikelen geschreven.

4.3.4 Kansen en knelpunten

IVN consulentenschap Fryslân ziet vooral kansen in het uitbreiden van het netwerk van steunpunten naar de gehele provincie.

Een knelpunt is dat de NME-steunpunten matig worden gefinancierd door de gemeenten. Dit kan er toe leiden dat de professionalisering soms achter blijft. IVN consulentenschap Fryslân probeert door een verschuiving van de meer traditionele manier van werken van de steunpunten naar een nieuwe formule het bereik van de basisscholen in de provincie te vergroten. De gemeenten geven te kennen dat ze interesse hebben.

4.4 Provincie Gelderland

4.4.1 NME-ondersteuning op de basisscholen

De ondersteuning van NME in het basisonderwijs in de provincie Gelderland wordt grotendeels gedaan door het netwerk NME-GOS. Dit is het NME Gelders Overleg en Samenwerkingsverband van 18 lokale en regionale NME-centra en IVN consulentenschap Gelderland.

In de provincie zijn rond de 1000²¹ basisscholen. Het aantal basisscholen 'per NME-centrum' varieert van 11 tot 93 scholen. Het netwerk heeft contact met 926 scholen (cijfer uit 2005). Dat wil zeggen dat meer dan 90 % van de *basisscholen* NME-ondersteuning krijgt aangeboden. Hoeveel *leerlingen* hier van profiteren is niet bekend. Het aantal uren NME is ook niet bekend; het verschilt per basisschool. Uitgangspunt bij de NME-centra is dat een klas minimaal 1x per schooljaar een NME-les krijgt. In Arnhem is de investering van het NME-centrum 15 uur bij een school met 10 groepen; er zijn klassen die drie lessen per jaar krijgen. Het gaat om lessen op het NME-centrum zelf. Daarnaast zijn er in Arnhem materialen beschikbaar van de dierotheek, de leskistenuitleen en materiaalzendingen.

De verhouding tussen NME-binnen- en buitenactiviteiten verschilt ook erg per school. Dit ligt ondermeer aan het aanbod van de NME-centra: bij het ene centrum is het aanbod op binnenactiviteiten gericht, bij een ander centrum zijn er ook buitenactiviteiten. De Hortus in Harderwijk bijvoorbeeld heeft alleen leskisten en geen buitenlessen, het Natuurhuis in Apeldoorn heeft juist vooral buitenactiviteiten.

Verder is vooral de instelling van de leerkracht bepalend, volgens het IVN consulentenschap Gelderland veel meer dan andere factoren.

---

²¹ 957 gewone en 36 speciale; bron: BRIN, <http://www.cfi.nl/Public/BriWeb/>; data van 21 november 2007.

4.4.2 Organisatie van de NME-ondersteuning

Het NME-GOS

Het samenwerkingsverband NME-GOS is de spil achter de NME-ondersteuning in het basisonderwijs in de provincie Gelderland²². Het is een samenwerkingsverband van de NME-centra en IVN consulentenschap Gelderland.

Het NME-GOS heeft een aparte werkgroep voor het basisonderwijs. Daarin is ook aandacht voor bijscholing van NME-medewerkers, bijvoorbeeld over thema's zoals 'het nieuwe leren' of 'bijdrage van NME aan taalontwikkeling bij jonge kinderen'. Elke 3 jaar stelt de werkgroep de materiaalzendingen voor het basisonderwijs vast. Jaarlijks zijn er 3 gezamenlijke zendingen, telkens gecoördineerd door een tweetal centra; deze verzorgen de inkoop van materialen, samenstelling, handleiding en persbericht. Afspraak is dat steeds 2 NME-centra een product ontwikkelen en dat andere als klankbordgroep kunnen meedenken.

NME-GOS heeft een belangrijke rol (gehad) bij de ontwikkeling van de kwaliteitsstandaard voor producten voor het basisonderwijs, de 'Kwaliteitsmeter' (zie tekstbox volgende bladzijde) en het basispakket 'Natuur nabij'²³. De Gelderse implementatietrajecten voor dit basispakket hebben een grote verzameling producten opgeleverd, die met de Kwaliteitsmeter gescreend zijn. Deze producten zijn in een database gezet, die inmiddels landelijk door IVN is opgeschaald en waaraan NME-centra uit andere provincies deelnemen. Ook zij brengen hun producten in en er zijn afspraken gemaakt over het onderling overnemen van elkaars producten²⁴.

De Kwaliteitsmeter: keurmerk voor lesmaterialen

De Gelderse NME-centra hebben een aantal jaren geleden gezamenlijk een kwaliteitstoets gemaakt, waarmee NME-producten voor het basisonderwijs (programma's, leskisten etc.) op allerlei aspecten kunnen worden geëvalueerd: de Kwaliteitsmeter (1998). Inmiddels is een landelijke database 'Kwaliteitsmeter' beschikbaar, een opschaling van de Gelderse database.

Gecertificeerde *screeners* oordelen NME-producten op negen productaspecten, onderverdeeld in 53 criteria. De aspecten en het bijbehorende aantal criteria zijn: vormgeving uiterlijk (3), vormgeving gebruikaspecten (7), implementatie (5), evaluatie (4), organisatie (5), leerinhoud (11), werkvormen en leeractiviteiten (6), didactiek (6) en doelen (6). Een (nieuw) NME-product wordt getoetst op al deze criteria. Hierdoor kan de kwaliteit van het programma of de leskist worden bepaald en zo nodig verbeterd.

Bron: <http://www.podiumonline.nl/>

De NME-centra

De NME-centra zijn de belangrijkste directe ondersteuners van NME in het basisonderwijs in de provincie Gelderland. Dat doen ze door scholen te benaderen met een overzicht van hun aanbod en door materialen beschikbaar te stellen. Ook bezoeken leerlingen de centra, bijvoorbeeld voor een tentoonstelling of deelname aan een begeleide les of excursie. Uitgangspunt is steeds dat leerkrachten zo veel mogelijk zelf hun lessen verzorgen op basis van door NME-centra aangeleverde producten en handleidingen. Zo nodig worden

---

²² <http://www.nme-gelderland.nl>

²³ Lesmethode: <http://www.mecnijmegen.nl/>

²⁴ Een demo-versie van deze d-base is in te zien via www.podiumonline.nl; gebruikersnaam en wachtwoord: nme-podium

instructiebijeenkomsten voor leerkrachten georganiseerd of houden centra informatiebijeenkomsten over nieuwe producten.

Een groot deel van de NME-centra zijn gemeentelijke of intergemeentelijke centra. Een ander aanzienlijk deel is ondergebracht in een stichting. Een ervan is ondergebracht in een BV. Allemaal ontvangen ze financiële steun van (hun) gemeenten. Van het totale budget dat omgaat in de NME-centra (huisvestingskosten, salariskosten, kosten voor projecten en activiteiten etc.) is gemiddeld 81% gemeentelijk geld.

Het project 'En wij zijn de tomaten'

Voor dit project, dat inmiddels is omgedoopt in 'COO(L) down', is de inrichting van een huis nagebouwd; allerlei huishoudelijke apparaten zijn er neergezet. Leerlingen komen naar het huis en moeten bij het afwassen, sap persen, mixen etc. steeds kiezen: gaan we de machine gebruiken of met de hand werken? en dus zo goed mogelijk omgaan met (duurzaam opgewekte) energie, zodat ze aan het eind genoeg energie overhouden voor een (pannenkoeken)feestje. Het betreft een reizende praktijkles die is opgezet door NME-centrum 'Het Groene Wiel' in Wageningen, en die door het hele land gaat. Er wordt een NME-medewerker uit een centrum ingezet om les te geven.

Bron: <http://www.groenewiel.nl/project/energie/energie.htm>

De centra verschillen onderling sterk. Er zijn erg grote, florerende en zeer actieve centra met een grote betrokkenheid en substantiële investeringen van de gemeente, zoals Arnhem. Er zijn ook kleine centra, die met een beperkte formatie of alleen met vrijwilligers en een zeer geringe gemeentelijke bijdrage moeten werken en op die manier de scholen in enkele gemeenten ondersteunt (zoals het NME-centrum Midden Betuwe). Grotere centra zijn prominenter aanwezig in het NME-GOS en meer betrokken bij thema's zoals 'groei en verandering' en 'werken aan de toekomst'.

Ook wat betreft het aanbod zijn er verschillen. Het NME-centrum in Winterswijk bijvoorbeeld organiseert meerdaagse kampen, maar dat gebeurt vooral voor Duitse scholen. Waarom Nederlandse scholen hiervan minder gebruik maken is niet bekend.

In de afgelopen jaren hebben sommige NME-centra moeten inkrimpen wegens gemeentelijke bezuinigingen. In Ermelo wordt onderzocht op welke wijze het Natuur- en Milieu Educatief Centrum Ermelo een plek kan krijgen binnen 'Het Pakhuis', een nieuw op te zetten landschappelijk en cultuurhistorisch centrum. Sinds kort is het NMEC Ermelo ook mee gaan doen in het NME-GOS.

IVN consuleringschap Gelderland

IVN consuleringschap Gelderland is als kennismakelaar vooral bezig met signaleren en vertalen van de actuele beleidsagenda, faciliteren, organiseren, coördineren en verslagleggen binnen en buiten het NME-GOS. Ook de contacten met de basisscholen lopen via dit netwerk.

IVN consuleringschap Gelderland coördineert en ondersteunt de Kring van Gelderse Bezoekerscentra. Buiten de bezoekerscentra van de twee nationale parken zijn er nog 17 andere bezoekerscentra. Sommige bezoekerscentra hebben een NME-centrum functie gericht op het onderwijs. Het is de bedoeling dat de bezoekerscentra niet zelf een NME-centrum starten, maar gebruik maken van het netwerk.

Meestal verlopen de contacten met gemeenten via de NME-centra, maar als er geen centrum is worden gemeenten direct door IVN consuleringschap Gelderland benaderd. IVN

consulentschap Gelderland contacten met en stimuleert gemeenten om NME te ondersteunen. Ook gaat het consulentschap de nieuwe NME-nota naar de gemeenten brengen.

Verder adviseert IVN consulentschap Gelderland de provincie over aanvragen van andere NME-organisaties.

De financiering van de activiteiten van IVN consulentschap Gelderland komt uit verschillende bronnen. De kerntaken, zoals ondersteuning van het NME-GOS netwerk, worden vanuit een structurele subsidie van de provincie Gelderland gefinancierd; het betreft ongeveer 50% van het totale budget. De andere 50% komt uit projectsubsidies of fondsen, zoals het VSB-fonds, waterschappen, bedrijven en gemeenten, en uit andere provinciale en landelijke subsidiebronnen. Zo zijn in het verleden provinciale gelden ingezet uit de programma's 'Extra Impuls' en 'Leren voor Duurzaamheid', en subsidieert de provincie nu de Versnellingsagenda van de NME-centra.

Gemeenten

In Gelderland zijn 56 gemeenten, waartussen grote verschillen bestaan. Hiervan stellen 42 gemeenten (75%) structurele financiering voor NME beschikbaar. Bij 8 gemeenten (14%) zijn er incidentele middelen voor NME-activiteiten of -projecten. Bij de overige 6 gemeenten (11%) is niet bekend hoe de situatie voor NME is.

Grote gemeenten hebben vaker grotere, florerende centra dan kleinere gemeenten. Kleinere gemeenten werken vaak samen in een regionaal samenwerkingsverband, bijvoorbeeld om de uitvoering van NME (via een regionaal centrum) mogelijk te maken.

Verschillen tussen gemeenten

Om de verschillen in betrokkenheid van gemeenten bij de NME-ondersteuning te illustreren twee voorbeelden. In Apeldoorn staat het goedlopende Natuurhuis, een NME-centrum dat onderdeel uitmaakt van een welzijnsorganisatie die is verzelfstandigd. Zij maken afspraken met de gemeente over wat ze doen en proberen daarbij zoveel mogelijk van meerwaarde te zijn voor het gemeentelijk beleid. De gemeente financiert het centrum.

In de Achterhoek is deze zomer voor het eerst een bijeenkomst georganiseerd tussen NME-centra en de (kleine) gemeenten met als onderwerp de activiteiten en subsidies.

Foto: Natuurhuis Apeldoorn

Door bezuinigingen zijn vanaf begin 2000 gemeenten afgehaakt. Zo is in de gemeente Nijkerk een bijdrage voor NME-ondersteuning, die jaarlijks zonder veel terugkoppeling werd gegeven, afgeschaft. Ook in de gemeente Rheden bestaat geen structurele, gemeentelijke NME-financiering.

Nationale parken

Er zijn twee nationale parken in de provincie: de Hoge Veluwe en de Veluwezoom. Beide parken hebben een bezoekerscentrum. Nationaal Park Hoge Veluwe heeft een aanbod voor de doelgroep 'kinderen en families', maar met uitzondering van een werkboek is er geen specifiek

programma voor het basisonderwijs. Nationaal Park Veluwezoom heeft wel een aanbod voor het basisonderwijs; dit is georganiseerd door Natuurmonumenten. Het aanbod is beschikbaar op de website van de Gelderse bezoekerscentra²⁵.

Andere vormen van NME-ondersteuning

In de streek de Liemers (maar ook in andere Gelderse regio's) zijn er standaard per school NME-coördinatoren, die fungeren als aanspreekpunt voor de NME-centra. In het verleden zijn door de NME-centra samen met de PABO's opleidingscursussen voor NME-coördinatoren gegeven.

In de gemeente Neerijnen is een vrijwilligersgroep (Stroomhuis) actief. Van huis uit een kunstenaarsgroep is dit nu steeds meer een groep die iets voor de omgeving wil doen en die NME voor het basisonderwijs een plek willen geven. IVN consulentenschap Gelderland faciliteert en adviseert hierbij.

De IVN-afdelingen van vrijwilligers in de provincie ondersteunen ook NME in het basisonderwijs, waarbij IVN consulentenschap Gelderland op haar beurt deze afdelingen ondersteunt. Meestal zijn vrijwilligers van IVN-afdelingen betrokken dáár waar geen ondersteuning is vanuit een NME-centrum of waar het NME-centrum als 'makelaar' fungeert.

4.4.3 Samenwerking en kennisoverdracht

In Gelderland is het NME- Gelders Overleg en Samenwerkingsverband al sinds begin jaren 80 actief. Daarnaast zijn er veel vrijwilligersafdelingen en allerlei andere 'groene' organisaties in Gelderland, die zich in meer of minder mate met natuur- en milieueducatie voor het basisonderwijs bezig houden²⁶.

De coördinator consulent van IVN consulentenschap Gelderland heeft met de provincie ambtelijk overleg over het meerjarenplan (4 jaar), de jaarlijkse werkplannen en de jaarverslagen (inclusief financiële verantwoording). Er wordt ook op kwartaalbasis aan de provincie gerapporteerd.

Ook op bestuurlijk niveau bestaat overleg. Dit overleg vindt tenminste 1x per jaar plaats op initiatief van de provincie of van het IVN consulentenschap. Vanuit de provincie is de gedeputeerde en het afdelingshoofd van de Dienst Milieu en Water (waar NME onder valt) aanwezig.

Verder is er ongeveer 3x per jaar overleg tussen IVN consulentenschap Gelderland en de directie van GMF (de Gelderse Milieufederatie) en SLG (Landschapbeheer Gelderland).

Kennisoverdracht

Er is 4x per jaar overleg in NME-GOS, waarbij alle centra zijn vertegenwoordigd, meestal door directeuren of coördinatoren. Het NME-GOS wordt door IVN consulentenschap Gelderland ondersteund samen met een Agenda Commissie. In deze Agenda Commissie wordt overlegd over actuele en toekomstige ontwikkelingen, zoals bijvoorbeeld over het nu actuele thema 'klimaat'; doel is het opzetten van een educatief programma voor het onderwijs én burgers.

---

²⁵ Gelderse bezoekerscentra: <http://www.geldersebezoekerscentra.nl>

²⁶ Een overzicht van alle betrokken groepen en organisaties in het NME-netwerk van Gelderland is te vinden op de website: NME Gelderland, Servicepunt voor Natuur- en Milieu Educatie en recreatie in Gelderland: <http://www.nme-gelderland.nl>

Voor de uitwisseling van praktische informatie en het signaleren van nieuws geeft het IVN Consulentenschap maandelijks de nieuwsbrief Vice Vers@ uit. Momenteel gaat deze nieuwsbrief naar circa 650 abonnees. Ook wordt kennisoverdracht gestimuleerd en kennis beschikbaar gemaakt via algemene²⁷ of specifieke²⁸ websites. Alle Gelderse NME-centra kunnen kopij aanleveren.

Verder zijn er in december beleidsdagen voor (beleids-) medewerkers van NME-centra, georganiseerd door IVN consulentenschap Gelderland. Het gaat daarbij om kennisoverdracht en deskundigheidsbevordering.

In het begin van het jaar is er een leermiddelenmarkt, waar medewerkers van alle NME-centra naar toe gaan om kennis te maken met nieuwe producten die in het netwerk zijn ontwikkeld.

Soms organiseert IVN consulentenschap Gelderland themabijeenkomsten voor bestuurders of ambtenaren van gemeenten, zoals bijvoorbeeld rond het thema klimaat.

4.4.4 Kansen en knelpunten

IVN consulentenschap Gelderland signaleert een aantal kansen en knelpunten.

Kansen zijn er wat betreft doelgroepverbreding. Het grootste knelpunt hierbij is dat doelgroepverbreding een extra taak vormt voor de NME-centra, maar dat er geen extra middelen beschikbaar komen. IVN consulentenschap Gelderland kan bij de doelgroepverbreding van de NME-centra een belangrijke ondersteunende rol spelen.

Naar verwachting zal steeds meer rond thema's gewerkt worden in projecten en programma's. Een aantal (grotere) centra zal deze ontwikkelingen waarschijnlijk volgen. Daarbij hoort een verschuiving van aanbod- naar vraaggericht werken en aansluiting bij actuele maatschappelijk relevante thema's. Andere (kleinere) centra, die mogelijk niet (kunnen) aansluiten bij nieuwe ontwikkelingen, zullen op de oude voet blijven doorgaan. Uiteraard is dit mede afhankelijk van de gemeentelijke opdrachtgever.

Om het bereik van de basisscholen verder te vergroten zullen de centra echter meer vraaggericht moeten gaan werken.

Ook is van belang dat IVN 'in den breedte' maatschappelijke ontwikkelingen meer signaleert en het IVN netwerk toerust om nieuwe kwesties naar de burger te brengen.

Het feit dat NME geen kerntaak is van gemeenten blijft een belangrijk knelpunt.

---

²⁷ Algemene websites: <http://www.nme-gelderland.nl>; <http://www.ivn.nl/gelderland>

²⁸ Doelgroep- of project gerichte websites: <http://www.scholenvoorduurzaamheid.nl/gelderland>;
<http://www.geldersezoekerscentra.nl> ; <http://www.natuurwerk.nl/gelderland>

4.5 Provincie Groningen

4.5.1 NME-ondersteuning op de basisscholen

Groningen heeft 335 basisscholen²⁹ met bijna 50.000 leerlingen. De twee NME-centra die nog over zijn, bereiken samen jaarlijks ongeveer 15.000 leerlingen. Verdere cijfers ontbreken.

De hoeveelheid NME die basisschoolleerlingen gemiddeld per week krijgen is ook in deze provincie gering, maar exacte cijfers ontbreken.

4.5.2 Organisatie van de NME-ondersteuning

De NME-centra

Het natuurmuseum in de stad Groningen is per 1 januari 2007 gesloten. Dat betekent dat er in de provincie nog twee centra over zijn. De ene is de Heemtuin in Muntendam, die ongeveer 2/3 van de 15.000 leerlingen bereikt. De andere is een medewerker van Christelijk onderwijs in Marum Grootegast, die NME-activiteiten voor de overige 5000 basisschoolleerlingen onderneemt.

IVN consulentenschap Groningen gaat de Heemtuin begeleiden om tot een andere formule te komen, door van leerlingniveau te switchen naar leraarniveau. Het educatieve programma van de Heemtuin in Muntendam wordt gefinancierd door de Streekraad Oost-Groningen, een samenwerkingsverband van 7 in Oost-Groningen gelegen gemeenten.

De 3 steunpunten die bestonden in Noord-Groningen zijn allemaal opgeheven. Volgens het IVN consulentenschap had dit onder meer te maken met de traditionele organisatie en het gebrek aan professionele bemensing.

IVN consulentenschap Groningen

IVN consulentenschap Groningen houdt zich onder meer bezig met de ondersteuning en training van professionals op NME-gebied, het ondersteunen van vrijwilligers, het bereiken van docententeams en de versterking van een basisvoorziening NME in het basisonderwijs.

Ook het stimuleren van NME-initiatieven in de provincie is een taak. Hiervoor neemt IVN consulentenschap Groningen deel aan de begeleidingscommissie van de Heemtuin in Muntendam als adviseur.

Afstemming tussen de diverse NME-actoren en andere educatieve partners is een andere taak. IVN consulentenschap Groningen werkt verder veel aan begeleiding en opleiding van vrijwilligers en ontwikkelt nieuwe activiteiten samen met de vrijwilligers.

Het consulentenschap stimuleert ook de beleidsmatige inbedding van natuur- en milieu-educatie en -communicatie bij gemeenten (IVN consulentenschap Groningen, 2006).

Financiële ondersteuning van de IVN consulentenschap Groningen komt voor een deel van de provincie Groningen. Op projectbasis komt ook financiering uit andere bronnen, zoals het VSB-fonds, het Prins Bernard Cultuurfonds en van partnerorganisaties en deelnemers aan activiteiten.

---

²⁹ 325 gewone + 10 speciale basisscholen

Gemeenten

In Oost-Groningen leveren 8 gemeenten gezamenlijk een financiële bijdrage aan de Heemtuin. In Noord-Groningen zijn op dit moment besprekingen gaande met ongeveer 8 gemeenten om in deze regio NME-ondersteuning volgens de 'aanpak Drenthe' te gaan opzetten.

In de stad Groningen wordt vanuit de afdeling Onderwijs gefinancierd, een redelijk unieke situatie. Op dit moment vindt een heroriëntatie plaats door de gemeente Groningen om tot een nieuwe invulling te komen van NME in de stad, daar het natuurmuseum dicht is. IVN consulentenschap Groningen is betrokken bij deze oriëntatie.

Nationale parken

Groningen deelt met Friesland het Nationaal Park Lauwersmeer. In dit nationaal park zijn steunpunten voor informatievoorziening en een klein bezoekersinformatiecentrum³⁰ in oprichting. Het park biedt al een programma voor het basisonderwijs: 'Op pad met de klas'.

Andere vormen van NME-ondersteuning

In de noordelijke provincies zijn veel vrijwilligers actief, deels ook in het basisonderwijs. In de provincie Groningen zijn 8 IVN-afdelingen met in totaal ruim 500 leden en/of natuurgidsen actief.

Bij de provincie Groningen zijn professionals actief die zich bezig houden met de uitvoering van natuur- en milieucommunicatie, op (tijdelijke) projectbasis of via werkgelegenheidsprogramma's. IVN consulentenschap Groningen onderhoudt de contacten met deze medewerkers.

4.5.3 Samenwerking en kennisoverdracht

In de netwerkstructuur van alle natuur- en milieueducatie en -communicatie-aanbieders, terreinbeheerders, andere natuur- en milieuorganisaties, het bedrijfsleven, onderwijsinstellingen en maatschappelijke organisaties zoekt IVN consulentenschap Groningen actief naar samenwerkingsprojecten en het versterken van de contacten. Zo wordt bijvoorbeeld door IVN consulentenschap Groningen in samenwerking met het waterschap Hunze en Aa's het project 'Watch' uitgevoerd.

In de provincie Groningen zijn door bezuinigingen van de gemeenten nog maar 2 van de 7 NME-centra over. Door het tijdelijke vacuüm in de provincie zijn veel individuele initiatieven van de grond gekomen.

Dit gat, dat is ontstaan door sluiting van het natuurmuseum in Groningen, wordt inmiddels opgevuld door NME-organisaties en IVN consulentenschap Groningen met o.a. een project over energie met de scholen: het project WIN-energie. Het betreft een meerjarig programma in een samenwerkingsproject van IVN consulentenschap Groningen met de gemeenteafdeling Onderwijs van Groningen, Van Hall Instituut en de Milieufederatie Groningen.

Kennisoverdracht

Per jaar zijn er 4 provinciale IVN districtsvergaderingen, die worden georganiseerd door IVN consulentenschap Groningen. Hier vindt onder meer uitwisseling plaats over inhoudelijke activiteiten.

---

³⁰ Lauwersoog. Zie: <http://www.duurzaamheidscentrum.nl/>

Verder is er regelmatig afstemming met allerlei partijen, zoals met NME-organisaties, ambtenaren en bestuurders van gemeenten, de waterschappen en de provincie.

Jaarlijks zijn er ten behoeve van de provincie enkele rapportages over voortgang en actuele ontwikkelingen.

4.5.4 Kansen en knelpunten

In de stad Groningen zijn door het ontstane vacuüm vele individuele initiatieven van de grond gekomen. Een bijkomend nadeel daarbij is dat de kwaliteit van het aanbod nogal verschilt en dat scholen door veel mensen uit allerlei hoeken worden of zijn benaderd.

De provincie vraagt het IVN consulentschap om de aanbieders van NME-ondersteuning samen te voegen voor een impuls omgevingseducatie. Daarbij zijn er ook kansen in de intensivering van de samenwerking met de terreinbeherende organisaties.

4.6 Provincie Limburg

4.6.1 NME-ondersteuning op de basisscholen

In de provincie Limburg zijn 430³¹ basisscholen. Het bereik van de NME-centra varieert per regio of gemeente en is mede afhankelijk van de grootte van het werkgebied. Zo bereikt het Centrum voor Natuur- en Milieu-Educatie (CNME) van de Westelijke Mijnstreek per jaar zo'n 6.000 basisschoolleerlingen. Volgens de website van IVN consulentschap Limburg worden per schooljaar door IVN schoolgidsen en gidsen van nationale parken 8.000 basisschoolleerlingen bereikt (website IVN Limburg: <http://www.ivn.nl/limburg/>).

Gegevens over hoeveel en welke basisscholen wel of geen NME-ondersteuning krijgen zijn voor de hele provincie niet beschikbaar.

4.6.2 Organisatie van de NME-ondersteuning

De NME-centra en -diensten

In de provincie Limburg zijn 6 NME-centra en 2 NME-diensten actief.

De 6 NME-centra in Limburg opereren zelfstandig. Financiering komt van één of meerdere gemeenten en via aanvullende projectgelden, maar dit verschilt per centrum. Soms is een medewerker in dienst van de gemeente. Het komt ook voor dat een medewerker in dienst is van een andere organisatie, zoals een stichting.

De NME-centra worden gefinancierd door de betrokken gemeenten. Daarnaast beschikken zij regelmatig over projectgelden van andere (semi-) overheidsorganisaties, sponsors en het bedrijfsleven.

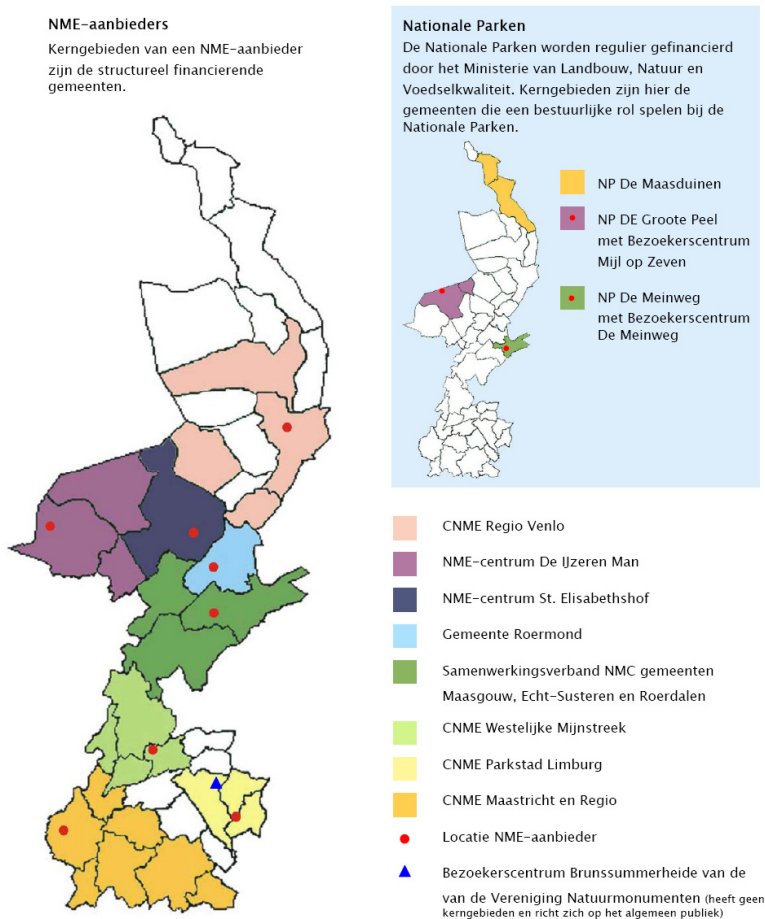
De gebruikers betalen een relatief klein deel van de totale kosten voor de activiteiten en het gebruik van de producten van het centrum.

---

³¹ 410 gewone en 20 speciale basisscholen; bron: BRIN, <http://www.cfi.nl/Public/BriWeb/>; data van 21 november 2007.

De NME-centra benaderen scholen voor primair onderwijs met programmaboekjes, waarna scholen kunnen inschrijven voor excursies, lesmateriaal of lesactiviteiten. De basisscholen worden soms ook door NME-centra benaderd voor besprekingen met de schooldirecties, NME-coördinatoren, het schoolteam en leerkrachten. Verder worden er door diverse centra scholingsbijeenkomsten en workshops voor leerkrachten en natuurouders (schoolgidsen) georganiseerd. Scholen worden kunnen ook op websites van de centra terecht.

De centra zijn tevens excursiedoel voor scholen. Er worden rond en in de NME-centra buitenlessen verzorgd door de leerkrachten of docenten zelf, of door de educatieve medewerker van het centrum. Maar ook op en rondom scholen zelf worden lessen gegeven door de leerkrachten zelf of door de educatieve medewerkers van de centra. Daarnaast leiden de centra schoolgidsen op (vrijwilligers), die op het centrum of op de scholen worden ingezet. Uit ervaringen blijkt dat er bij de basisscholen meer belangstelling is voor lessen verzorgd door de educatieve medewerker van het centrum of de geschoolde vrijwilligers dan voor lessen die zelfstandig dienen te worden uitgevoerd. Bij complexe lessen ontbreekt het aan voldoende voorbereidingstijd en vaardigheden bij de leerkrachten.

Figuur 1. Kerngebieden van aanbieders van beroepsmatige natuur- en milieueducatie (NME) in Limburg, december 2006. Kerngebieden van NME-aanbieders zijn de structureel financierende gemeenten. De nationale parken worden regulier gefinancierd door het Ministerie van LNV. Kerngebieden zijn hier de gemeenten die een bestuurlijke rol spelen bij de nationale parken. Bron: <http://www.ivn.nl/limburg>;

NB: in de gemeenten Roerdalen dienen 2 punten te staan, een voor de NME- dienst en een voor BC de Meinweg.

Tussen de centra bestaan veel overeenkomsten maar ook enkele verschillen. De verschillen uiten zich met name in de formatieomvang.

De 2 NME-diensten (zonder aparte locatie) zijn ondergebracht bij de gemeenten Roermond en Roerdalen. De NME-dienst in Roerdalen werkt tevens voor de gemeenten Echt-Susteren en Maasgouw. De gemeentelijke NME-ambtenaren organiseren en coördineren projecten zoals 'Watch', 'Sarah's wereld' en het 'Milieu Ontmoetingsprogramma'³² en dragen zorg voor de uitvoering.

NME-centra en diensten werken allemaal met professionals en met vrijwilligers, veelal van IVN-afdelingen. Ze onderhouden zelf contacten met het basisonderwijs en organiseren dat projecten worden uitgevoerd.

In het noorden en zuiden van de provincie zijn nog enkele 'witte gebieden', waar geen NME-ondersteuning van de basisscholen aanwezig is (zie figuur 1).

In Venray is een Centrum Landbouw, Natuur en Milieu Educatie (LNME) in oprichting.

IVN consuleringschap Limburg

Er zijn 5 kernvelden met betrekking tot professionele NME waarbinnen IVN consuleringschap Limburg een rol speelt:

- Versterken positie NME op landelijk, provinciaal en eventueel regionaal/lokaal niveau;
- Samenwerking van NME-organisaties met derden bevorderen/versterken;
- Bundelen en verspreiden expertise, kennis en ervaring (kennismakelaar);
- Ondersteunen, begeleiden en adviseren van het POEL op strategisch en operationeel niveau;
- Vraaggerichte ondersteuning van lokale of regionale NME-diensten, door bijvoorbeeld de helpdeskfunctie en advies aan en trainingen van NME-*professionals* (kenniscentrum).

IVN consuleringschap Limburg voert een aantal kerntaken uit voor de provincie en wordt daarvoor gefinancierd. Deze subsidie betreft ongeveer 50% van het totale budget.

Op projectbasis kan extra provinciale financiering plaatsvinden.

Via het programma INTERREG³³ zijn er op projectbasis inkomsten. Daarnaast zijn er inkomsten uit goede doelen (Postcode Loterij via IVN Nederland) en op projectbasis van andere partijen, zoals de waterschappen bij het project 'Watch'.

Gemeenten

De meeste gemeenten met een NME-centrum financieren en ondersteunen dit. In enkele gemeenten maken contactambtenaren NME samen met andere organisaties (natuur-, heem- en landbouworganisaties en vertegenwoordigers van het onderwijs) deel uit van een

---

³² Het Milieu Ontmoetingsprogramma is een twee weken durend programma, bedoeld voor basisschoolleerlingen; het is opgezet door gemeenten, die daarvoor de samenwerking van bedrijven vragen. In het programma staat de zorg van het bedrijf voor natuur, milieu en landschap centraal.

³³ Het Communautaire Initiatief INTERREG-IIIa is een instrument van de EU om de sociaal-economische samenwerking in grensgebieden te bevorderen. Het INTERREG-IIIa-Programma wordt voor de EUREGIO mede gefinancierd door de EU, Nordrhein-Westfalen, Niedersachsen, Nederland en de provincies Overijssel en Gelderland. De EUREGIO, een platform van 130 lokale en regionale overheden, 'beheert' het door de EU beschikbaar gestelde bedrag, begeleidt projecten van idee tot afrekening en brengt partners samen. Bron: <http://www.interreg.euregio.nl/index.php?lc=nl>

overlegstructuur. De activiteiten die deze overlegstructuur vaststelt worden mede afgestemd met betrokken wethouders op het gemeentelijk beleid. Ook andere ambtenaren en wethouders (o.a. energie, afval, onderwijs, communicatie) spelen een belangrijke rol bij de voorbereiding en uitvoering van de activiteiten van het NME-centrum. Daarnaast financieren gemeenten wel op projectbasis.

Twee gemeenten werken met NME-diensten. En binnen de nationale parken is een werkgroep waarin ook gemeenten participeren.

Er zijn ook gemeenten in Limburg die niets doen aan professionele NME-ondersteuning in het basisonderwijs. Uit een onderzoek naar duurzame verankering (IVN consulentenschap Limburg, 2001) blijkt dat van de 30 gemeenten die hebben gereageerd er op dat moment 23 NME in beleid hebben opgenomen. Hoe de situatie op dit moment is, is niet bekend.

Nationale parken

Er zijn in de provincie drie nationale parken. Twee daarvan hebben een bezoekerscentrum. Nationaal Park Maasduinen heeft geen bezoekerscentrum, maar er zijn wel locaties vanwaar NME voor het basisonderwijs wordt verzorgd, zoals vanuit het Pannenkoekenhuis en vanuit de werkschuur van Staatsbosbeheer. Daarnaast is er het 'home' van de afdeling IVN Maas en Niers. Hier is een bezoekerscentrum in ontwikkeling.

De nationale parken verzorgen de NME-ondersteuning in het basisonderwijs van een aanzienlijk deel van de provincie (zie figuur 1 en tabel 1, par. 3.3.5).

Andere vormen van NME-ondersteuning

Vanuit de IVN vereniging worden ook contacten onderhouden met het basisonderwijs. In Limburg zijn 36 IVN-afdelingen, met ca. 3000 actieve IVN vrijwilligers. Zij zorgen ervoor dat kennis direct onder het publiek wordt verspreid. Deze vrijwilligers richten zich voor een groot deel op het basisonderwijs.

4.6.3 Samenwerking en kennisoverdracht

Samenwerking vindt plaats binnen het netwerk POEL (Provinciaal Overleg Educaties Limburg). Het POEL is een samenwerkingsverband van Limburgse organisaties die als professionals werkzaam zijn op het gebied van natuur-, milieu- en duurzaamheidseducatie en -communicatie: NME-centra, gemeentelijke natuur- en milieucommunicatiediensten, het COS (Centrum voor Internationale Samenwerking) Limburg, een bezoekerscentrum en IVN consulentenschap Limburg.

Het beleid van POEL is ten eerste een strategische versterking van NME in de provincie of regio en ten tweede kennisuitwisseling en kwaliteitsverbetering, bijvoorbeeld via themadagen of workshops (bijvoorbeeld over de Kwaliteitsmeter).

POEL bundelt en wisselt kennis en kunde uit op strategisch- en uitvoeringsniveau. Dit laatste heeft vooral betrekking op NME-projecten voor het primair onderwijs (bijvoorbeeld 'Sarah's wereld' en 'Watch'). Daarnaast houdt het zich ook bezig met activiteiten gericht op het versterken van de lokale, regionale en provinciale positie van NME.

IVN consulentenschap Limburg speelt in het netwerk van nationale parken een organiserende en faciliterende rol. De nationale parken betalen hiervoor. Dit bedraagt een relatieve groot deel van het totale budget. IVN consulentenschap Limburg zorgt voor de coördinatie van de

voorlichting en educatie van de 3 nationale parken. Deze taak wordt mede gefinancierd door LNV. Via de nationale parken is er rechtstreeks contact van IVN consulentenschap Limburg met het basisonderwijs, bijvoorbeeld door producten en diensten aan te bieden en door gidsen op te leiden en in te zetten.

In het grenspark Maas-Swalm-Nette (gebiedsgericht en grensoverschrijdend) zijn een groot aantal bezoekers- en informatiecentra aanwezig. Deze bezoekerscentra hebben zich in een samenwerkingsverband georganiseerd, waarin IVN consulentenschap Limburg participeert. Sommige van de centra hebben programma's voor het basisonderwijs. Ook de bezoekerscentra van de Peelregio hebben een samenwerkingsoverleg.

Samenwerking vindt ook plaats met het IKL (Instandhouding Kleine Landschapselementen, onderdeel van Landschapsbeheer), zoals in het project 'Adoptie'³⁴ voor het basisonderwijs. Met dit project zijn inmiddels 100 scholen bereikt. IVN consulentenschap Limburg is bij de ontwikkeling van dit project betrokken geweest en is nu ook betrokken bij de opschaling naar 150 scholen.

Met de terreinbeherende organisaties vindt geen regulier overleg plaats, maar wordt wel op projectbasis samengewerkt in de nationale parken, en nu ook in nationale landschappen. Soms verzorgt IVN consulentenschap Limburg in opdracht van een terreinbeherende organisatie een cursus voor natuurgidsen (bijvoorbeeld voor het Swalmdal). Verder vindt nog incidenteel overleg plaats wanneer daar aanleiding voor is, zoals in geval van politieke of beleidsaangelegenheden.

Met de schoolbegeleidingsdiensten onderhoudt het IVN consulentenschap geen contact meer.

Met de provincie heeft IVN consulentenschap Limburg regelmatig overleg. Er is structureel overleg met een contactambtenaar van de provincie (er wordt op dit moment een nieuwe NME-functionaris gezocht). En de regiodirecteur heeft contact met het hoofd van de afdeling Landelijke Leefomgeving, de gedeputeerde Landschappen en de gedeputeerde Water en Milieu. De provincie Limburg heeft de ondersteuning van NME verankerd in het beleid.

Kennisoverdracht

In de vele overleggen, workshops en netwerkbijeenkomsten vindt kennisuitwisseling plaats. Zie bijvoorbeeld IVN consulentenschap Limburg: jaarverslag 2006.

4.6.4 Kansen en knelpunten

IVN consulentenschap Limburg noemt verschillende kansen en knelpunten.

Op schoolniveau zijn er kansen door het begeleiden van (aspirant-) leerkrachten en (aspirant-) docenten, en door het werven, scholen en inzetten van vrijwilligers en schoolgidsen.

Een knelpunt wordt mogelijk de schaarste op de vrijwilligersmarkt. Dit gaat op termijn wellicht leiden tot minder beschikbare vrijwilligers voor buitenactiviteiten, en kan daarmee ook voor het gebruik dat scholen maken van NME-ondersteuning consequenties hebben. Op dit moment is er echter nog geen tekort aan vrijwilligers.

---

³⁴ Bij een adoptieproject 'adopteert' een school een stukje grond, dat leerlingen onderhouden. Deze grond ligt dicht bij de school, waardoor snel een band met deze natuur ontstaat en kinderen zich er verantwoordelijk voor gaan voelen. Zie: <http://www.welkom.nu/html/index.php?alinealD=920>

De manier waarop de provincie en de rijksoverheid andere educaties, zoals cultuur, verkeer en techniek stimuleert en financiert, biedt volgens IVN consultantschap Limburg ook grote kansen voor NME. Een brede ondersteuningsstructuur van scholing en begeleiding van leerkrachten in combinatie met voldoende budget voor de uitvoering van NME biedt garanties voor de structurele inbedding van NME in het basisonderwijs.

Op het niveau van de netwerkorganisatie voorziet het POEL in de behoefte van de NME-centra en diensten. Leden van het POEL zijn echter kritisch ten aanzien van de meerwaarde van de samenwerking voor de individuele leden. Men vindt elkaar beleidsmatig wel, dus op het gebied van het functioneren van POEL, maar strategisch (inhoudelijk) overkoepelend beleid vaststellen blijkt veel lastiger. Een knelpunt voor POEL-leden is de beperkte beschikbare formatie die de centra en diensten kunnen vrijmaken voor overleg en samenwerking op m.n. strategisch gebied.

Op niveau van de overheid wordt het feit dat NME geen kerntaak is van gemeenten als knelpunt gezien. Daar staat tegenover dat, meer in het algemeen, de aandacht voor NME en een bewustzijn van het belang ervan op dit moment groot is. Dat biedt juist weer kansen.

4.7 Provincie Noord-Brabant

4.7.1 NME-ondersteuning op de basisscholen

In de provincie Noord-Brabant zijn 945³⁵ basisscholen. Het aantal basisscholen 'per NME-centrum' is niet bekend. Ook is niet bekend of er basisscholen met vakleerkrachten NME of NME-coördinatoren zijn.

Het aantal uren NME per basisschool, en de verhouding tussen binnen- en buitenactiviteiten per school is evenmin bekend. Wel is duidelijk dat de leerkrachten van grote invloed zijn op het aanbod NME op het PO. Omdat de kwaliteit niet altijd goed is, haken sommige scholen af. Ook doen sommige scholen niet mee omdat ze onbekend zijn met het NME-aanbod.

Subsidieregeling Communicatie en Educatie Ecologie

In 2007 is door de provincie Noord-Brabant een behoefteonderzoek naar de bestaande subsidieregeling CEE (Communicatie en Educatie Ecologie) gedaan (Bureau KLB, 2007). In dit onderzoek zijn onder meer 28 basisscholen in de provincie geïnterviewd. Hoewel geen enkele basisschool het belang van het naar buiten gaan met kinderen ontkent, blijkt slechts 1/3 van de geïnterviewde scholen prioriteit te geven aan NME. Tegelijkertijd zegt het merendeel van de scholen niet te beschikken over een duidelijk NME-beleid, niet voldoende taakuren te hebben voor natuur- en milieueducatie en onvoldoende budget voor natuur- en milieuactiviteiten te hebben. Opvallend resultaat van dit onderzoek is ook dat praktisch alle basisscholen behoefte hebben aan bereikbare faciliteiten (26 van de 31 antwoorden). Vrijwel alle scholen geven aan dat nabijheid en bereikbaarheid van natuurvoorzieningen bepalend is voor het gebruik ervan. Iets meer dan de helft van de scholen maakt gebruik van groenvoorzieningen in de buurt of van schooltuinen. Daarnaast is ook de beschikbaarheid van materialen en bekendheid van het aanbod van belang.

---

³⁵ 907 gewone + 38 speciale basisscholen; bron: BRIN, <http://www.cfi.nl/Public/BriWeb/>; data van 21 november 2007.

4.7.2 Organisatie van de NME-ondersteuning

De NME-centra

De provincie Noord-Brabant heeft 21 NME-centra, inclusief 3 bezoekerscentra van Nationaal Park de Biesbosch; een van die bezoekerscentra ligt in de provincie Zuid-Holland (Dordrecht).

De NME-centra opereren autonoom. Ze benaderen de scholen zowel actief, door bijvoorbeeld het aanbieden van programmaboekjes, als passief, met aanbod op websites. Sommige NME-centra zijn ook excursiedoel. Dit varieert sterk en is afhankelijk van ondermeer de personele inzet. Behalve van de personele capaciteit en de financiering is uiteraard ook van belang wat de gemeentelijke opdracht is.

De afgelopen jaren zijn er in de provincie 1 á 2 centra bij gekomen.

IVN consulentenschap Noord-Brabant

De kernactiviteiten van IVN consulentenschap Noord-Brabant betreffen het runnen van het expertisecentrum (helpdeskfunctie, opleiding en trainingen en kennisbundeling en onderwijs) op het gebied van natuur- en milieueducatie, communicatie en participatie. Binnen de organisatie zijn daarnaast mensen actief met de thema's: gebiedsgericht werken, water en duurzame ontwikkeling. Met uitzondering van het project Wonderweb en de scholen rond Nationaal Park Loonse en Drunense Duinen zijn er geen rechtstreekse contacten tussen IVN consulentenschap Noord-Brabant en het basisonderwijs.

In 2006 is IVN consulentenschap Noord-Brabant begonnen met een onderzoek naar de behoeften van de NME-centra. Die blijken te bestaan uit uitwisseling op het gebied van ervaringen en producten, scholing van nieuwe medewerkers en vrijwilligers en ondersteuning bij de acquisitie van het aanbod voor verbreding van het werkgebied.

De provincie financiert IVN consulentenschap Noord-Brabant voor wat betreft een aantal kerntaken structureel. Alles bij elkaar is dit goed voor ongeveer de helft van het totale budget van het consulentenschap. De provincie is echter nieuwe lijnen aan het ontwikkelen en de financiering staat ter discussie.

Voor een voorstel van IVN consulentenschap Noord-Brabant om in 2008 met financiering van de provincie een inventarisatie uit te voeren van alle NME-activiteiten van NME-centra en IVN-afdelingen voor het basis- en voortgezet onderwijs is door de provincie geen subsidie toegekend. Ook het voorstel om voor de provincie een website te ontwikkelen in 2008, waarop een breed aanbod van NME voor het basisonderwijs zou komen, gaat niet door omdat er geen provinciale financiering beschikbaar komt.

Sinds 1½ jaar coördineert IVN consulentenschap Noord-Brabant in opdracht van de provincie de voorlichting in 2 reconstructiegebieden; dit betreft geen basisonderwijs. De provincie stelt hiervoor budget voor 2 dagen per week beschikbaar. Ook voor gebiedsgerichte ontwikkeling is voor 2 dagen per week subsidie beschikbaar.

Verder zijn er subsidies op basis van projecten, zoals op het gebied van nationale parken, water en duurzame ontwikkeling. Vooral duurzame ontwikkeling is een belangrijk thema geworden. Er zijn duurzaamheids subsidies beschikbaar gesteld. Ook IVN consulentenschap Noord-Brabant lift hier op mee. Waterprojecten worden wel meegefinancierd door de waterschappen. Voor de verschillende projecten bestaan contacten met provinciale ambtenaren van diverse afdelingen.

Alles bij elkaar is de financiering van de provincie in de afgelopen jaren steeds meer verschoven van basisfinanciering naar opdrachtfinanciering.

Tenslotte krijgt IVN consulentenschap Noord-Brabant op projectbasis soms financiering van gemeenten. Ook worden andere fondsen aangewend, zoals de Postcode Loterij.

Gemeenten

Over het algemeen is de rol die de gemeenten spelen voor de ondersteuning van NME in het basisonderwijs erg wisselend. Vaak vindt ondersteuning plaats op projectbasis, afhankelijk van het belang dat de gemeente hecht aan NME.

In de Duurzame Driehoek (de geografische driehoek Den Bosch, Eindhoven en Tilburg) bestaat een structurele samenwerking tussen 16 gemeenten en 2 waterschappen onder begeleiding van IVN consulentenschap Noord-Brabant.

In Breda en omgeving is eind 2007 een initiatief tot samenwerking van een 8-tal gemeenten gestart, ondermeer op het gebied van NME. IVN consulentenschap Noord-Brabant ondersteunt dit initiatief met adviezen.

Nationale parken

Er zijn drie nationaal parken, waarvan twee binnen de landsgrenzen en een grensoverschrijdend.

De twee Nederlandse parken zijn De Loonse en Drunense Duinen en de Biesbosch. Loonse en Drunense Duinen heeft geen bezoekerscentrum, de Biesbosch heeft er 3: in Dordrecht (Zuid-Holland), Werkendam en Drimmelen. De centra in Dordrecht en Drimmelen hebben een vaste educatief medewerker, respectievelijk betaald door de gemeente en door Staatsbosbeheer, die op projectbasis voor beide parken werkt (2x2 dagen). Deze vallen dus niet onder IVN consulentenschap Noord-Brabant. Wel is er in beide parken een coördinator voorlichting, die wel onder IVN consulentenschap Noord-Brabant valt.

Beide parken hebben uitgebreide activiteiten voor vooral het basisonderwijs. Door de Loonse en Drunense Duinen worden de scholen in een cirkel rondom het park rechtstreeks benaderd. Hier is noch een bezoekerscentrum, noch zijn er NME-centra in de buurt. Het park biedt scholen diverse projecten aan. Voor deze regionale scholen wordt de deelname gesubsidieerd door het nationale park. Ook scholen van buiten de regio mogen meedoen, maar moeten dit doen op eigen initiatief (bijvoorbeeld via aanmelding op de website); ook betalen zij een bijdrage. De coördinatie van deze NME-activiteiten ligt bij IVN consulentenschap Noord-Brabant. In de nationale parken worden ook wel schoolkampen voor basisscholen gehouden.

Het derde nationaal park is grenspark De Zoom - Kalmthoutse Heide. Het natuureducatief centrum van dit park ligt in Kalmthout in België. Dit centrum organiseert ook programma's voor alle groepen basisschoolleerlingen, op basis van een bijdrage per deelnemer. Ook Nederlandse basisscholen (bijvoorbeeld uit Woensdrecht en Hoogerheide) maken hier gebruik van.

Andere vormen van NME-ondersteuning

In Noord-Brabant zijn 35 IVN-afdelingen met vrijwilligers die zich inzetten voor NME op de basisscholen. Daarvan zijn er 20 actief voor het basisonderwijs, ieder op hun eigen wijze. De IVN vrijwilligers in Noord-Brabant zijn sowieso erg actief. In vergelijking met andere provincies zijn het er ook erg veel.

In Breda is recent een vereniging van lokale NME-centra opgericht, die beoogt een landelijke vereniging te worden. Dit initiatief betreft het initiatief van de wethouders van Delft, Dordrecht en Zoetermeer in Zuid-Holland. De directeur van MEC Breda is voorzitter.

Een aantal boerenbedrijven in Midden-Brabant zijn 'klassenboeren'. Deze boeren bieden schoolklassen de kans om het boerderijleven te komen beleven.

4.7.3 Samenwerking en kennisoverdracht

In Noord-Brabant is nauwelijks sprake van één provinciaal netwerk zoals het UNO in Utrecht of het GOS in Gelderland. Het consulentenschap probeert al enige jaren een vruchtbase uitwisseling en samenwerking tussen de NME-organisaties in de provincie van de grond te krijgen. Hoewel er enkele centra zijn die wel in een bredere netwerkstructuur zouden willen opereren, blijkt er tot nu toe weinig behoefte binnen het werkveld aan een structureel overleg. Wel wordt er op projectbasis samengewerkt.

Er zijn volgens IVN consulentenschap Noord-Brabant een aantal redenen waarom een structureel overleg nog niet van de grond is gekomen:

- De NME-centra werken veelal autonoom;
- Door gemeenten gefinancierde centra werken niet buiten de eigen gemeentegrenzen;
- Capaciteit en budget zijn beperkt;
- IVN consulentenschap Noord-Brabant wordt soms als concurrent gezien, te meer omdat het consulentenschap ook eigen producten ontwikkelt. Een voorbeeld: het project 'Watch' is enige jaren terug ontwikkeld door IVN, met de doelstelling om 3000 leerlingen te bereiken. De NME-centra zouden dit naar de scholen moeten brengen. IVN stimuleert dat, maar dit werkt niet altijd goed.

Wel zijn er enkele overkoepelende regionale overlegstructuren. Het eerste is het NME-overleg in de regio Zuidoost-Brabant van de regionale Milieudienst SRE (Samenwerkingsverband Regio Eindhoven). Dit is een formeel overleg op NME-gebied van gemeentelijke organisaties die met de uitvoering van NME actief zijn, zoals MEC Eindhoven, MEC Helmond en steunpunt NME in Deurne en Bladel. De 21 gemeenten in deze regio zetten zich in om NME op basisscholen te stimuleren. Alle basisscholen en middelbare scholen in de regio Zuidoost-Brabant konden bijvoorbeeld in 2007 gratis gebruik maken van NME-materialen (<http://www.sre.nl/web/show/id=80711>).

Daarnaast is er het NME-overleg Noordoost-Brabant, gefaciliteerd door het Regionale Milieubedrijf Noord-Oost Brabant. Dit RMB biedt gemeenten in de regio Noordoost-Brabant ondersteuning bij het ontwikkelen en uitvoeren van natuur- en milieueducatie projecten. Deze NME richt zich vooral op de eigen leefomgeving, waarbij aandacht voor duurzaamheid centraal staat.

De Duurzame Driehoek, waarin 16 gemeenten en 2 waterschappen binnen de geografische driehoek Den Bosch, Eindhoven en Tilburg deelnemen, is een projectennetwerk dat beoogt om duurzame ontwikkeling in de regio praktisch vorm te geven. IVN consulentenschap Noord-Brabant participeert hierin. Het accent ligt op de thema's biodiversiteit en CO2-reductie. NME in het onderwijs is één van de projecten waarop wordt samengewerkt om zodoende biodiversiteit en CO2-reductie ook onder de jeugd en jongeren onder de aandacht te brengen.

IVN consulentenschap Noord-Brabant onderhoudt structureel contacten met de provincie, zowel op ambtelijk niveau (minimaal 4x per jaar met mensen van de afdeling Ecologie) als op bestuurlijk niveau.

Verder is er overleg en kennisuitwisseling van het consulentenschap met Natuurmonumenten in de Loonse en Drunense Duinen en Staatsbosbeheer in de Biesbosch.

Kennisoverdracht

Er is jaarlijks een NME-dag, die wordt georganiseerd door IVN consulentenschap Noord-Brabant. Hierbij zijn de NME-centra, de Kleine Aarde en de provincie aanwezig.

Recreatieondernemers vormen nog geen vaste deelnemers van deze kennisuitwisselingsdag.

4.7.4 Kansen en knelpunten

Merkbaar is de verschuiving bij de provincie van basisfinanciering (tot 6 jaar geleden volledig) naar opdrachtfinanciering. Gevolgen zijn o.m. dat IVN consulentenschap Noord-Brabant steeds meer uitvoerder wordt van provinciaal beleid, en het eigen beleid minder zichtbaar wordt. Knelpunt kan zijn dat het provinciaal beleid wisselt met de politieke constellatie en de continuïteit in gevaar komt. Ook de afstemming is soms moeilijk, temeer omdat de planningscycli van IVN consulentenschap Noord-Brabant en provincie niet synchroon lopen. Daarnaast is men ieder jaar meer tijd kwijt aan onderhandelen.

Kansen zijn er ook, bijvoorbeeld een groter bereik.

Noord-Brabant is de enige provincie die niet mee doet met het landelijke project Kwaliteitsmeter, omdat de provincie dit niet wil financieren. Centra kunnen op eigen initiatief wel meedoen, maar de instapkosten blijken soms een drempel te zijn.

4.8 Provincie Noord-Holland

4.8.1 NME-ondersteuning op de basisscholen

De ondersteuning van NME in het basisonderwijs wordt in de provincie Noord-Holland vooral verzorgd door vier grote lokale en een groot aantal kleinere NME-centra, en door twee nationale parken. Daarnaast hebben een aantal gemeenten een NME-dienst of een contactambtenaar. Ook zijn er in de provincie veel IVN-afdelingen actief. Ten slotte zijn er lokaal nog allerlei andere kleine initiatieven.

Foto: J. Pikkaart

Het is niet bekend hoeveel van de 978³⁶ basisscholen in de provincie Noord-Holland door de NME-centra, de NME-ambtenaren of door andere NME-ondersteunende groepen worden bereikt. Volgens het Amsterdams Natuur- en Milieu Educatie Centrum (AnmeC) is het beeld dat er door iets minder dan 50% van de (Amsterdamse) basisscholen 2 keer per jaar materialen worden geleend. Die materialen zijn ook bedoeld voor buitenlessen.

IVN consulentenschap Noord-Holland heeft een behoefte-onderzoek naar NME-ondersteuning bij basisscholen in de planning.

Ook het aantal basisscholen per NME-centrum is niet bekend. IVN consulentenschap Noord-Holland stelt verder dat de hoeveelheid en wijze van NME per basisscholen sterk verschilt.

4.8.2 Organisatie van de NME-ondersteuning

De NME-centra en -diensten

De NME-centra benaderen de scholen met een aanbodfolder of -brief en via de website. Een centrale website voor het aanbod is in ontwikkeling.

Sommige centra geven zelf lessen, andere ondersteunen leerkrachten bij de lessen. Het NME-centrum in Den Helder bijvoorbeeld geeft zelf lessen.

Sommige centra zijn tevens excursiedoel voor basisschoolleerlingen, andere niet. Het Amsterdams Natuur en Milieu Educatie Centrum ANMEC traint leerkrachten en verzorgt excursies, maar is geen excursiedoel.

In Amsterdam zijn gemeentelijke medewerkers (fulltime) betrokken bij de schooltuinen, waarvoor zij ook de lessen verzorgen.

IVN consulentenschap Noord-Holland

IVN consulentenschap Noord-Holland heeft ook in deze provincie vooral de taak van coördinator, organisator en facilitator rond de NME-ondersteuning.

De contacten met het basisonderwijs lopen altijd via de centra of contactambtenaren. Uitzondering op deze regel is een project, waarbij IVN consulentenschap Noord-Holland wel rechtstreeks met de scholen contact heeft, doordat die scholen nog af en toe veldwerkmateriaal van het consulentenschap lenen.

De provincie Noord-Holland subsidieert IVN consulentenschap Noord-Holland voor minder dan de helft van het totale budget. Het budget is geen vast bedrag, maar kan van jaar tot jaar variëren. Ook op projectbasis ontvangt IVN consulentenschap Noord-Holland soms geld van de provincie, meestal van verschillende afdelingen.

Gemeenten

Er is geen overzicht van de gemeentelijke NME-ondersteuning. Wel is bekend dat enkele gemeenten in Noord-Holland niets doen aan NME-ondersteuning. Op dit moment wordt een project gestart door IVN consulentenschap Noord-Holland om te inventariseren welke gemeenten

---

³⁶ 923 gewone en 55 speciale basisscholen; bron: BRIN, <http://www.cfi.nl/Public/BriWeb/>; data van 21 november 2007.

NME op de basisscholen ondersteunen, wat ze precies doen en hoeveel geld beschikbaar wordt gesteld.

Nationale parken

Er zijn twee nationale parken in Noord-Holland: De Texelse Duinen en Zuid-Kennemerland. Beide parken hebben een bezoekerscentrum, en beide bieden programma's voor basisschoolleerlingen. De coördinator voorlichting en educatie is bij IVN consulentenschap Noord-Holland ondergebracht.

Andere vormen van NME-ondersteuning

Er bestaan nog diverse andere kleine initiatieven en groepen op het gebied van NME in de provincie (zie tekstbox).

Verder zijn de IVN-afdelingen actief voor het basisonderwijs en is er een grote groep bezoekerscentra (buiten die van de nationale parken), waarvan sommige ook voor basisschoolleerlingen programma's bieden.

Vereniging Natuurbeleving Gooi- en Eemland

De vrijwilligers van de Vereniging Natuurbeleving Gooi en Eemland verzorgen een natuurbelevingsprogramma van 3 volle dagen voor de groepen 5 en 6 van het basisonderwijs. Het project maakt de kinderen op speelse wijze vertrouwd met de natuur en legt daarmee een basis voor een respectvolle houding naar de natuur. Het project is toegankelijk voor scholen uit de regio Gooi- en Eemland. De vereniging Natuurbeleving Gooi en Eemland is een afdeling van de Stichting Natuurbeleving. Het project, ook bekend onder de naam *Het bewaarde Land*, draait ook in de duinen van Wassenaar en op de Kampina heide bij Boxtel. In Brabant is het project gelieerd met de Kleine Aarde. Er wordt gestreefd naar uitbreiding van de locaties en naar verdergaande samenwerking met andere natuurorganisaties.

De Vereniging Natuurbeleving Gooi- en Eemland maakt geen deel uit van het UNO-netwerk.
Bron: <http://www.natuurbeleving.org>.

Foto's: Het bewaarde Land

4.8.3 Samenwerking en kennisoverdracht

Er is in Noord-Holland geen provinciebreed overkoepelend netwerk zoals de UNO in Utrecht of de GOS in Gelderland. Er zijn wel 6 regionale samenwerkingsverbanden, de NME-steunpunten: Amstelland-Meerland; Amsterdam; Gooi en Vechtstreek; Kop van Holland-Noord; Waterland-Zaanstreek; IJmond-Zuid-Kennemerland. Bij ieder steunpunt is een aantal NME-centra plus enkele kleinere initiatieven aangesloten. Ook het COS is in de steunpunten vertegenwoordigd. De steunpunten onderhouden al dan niet structureel contacten met gemeentelijke ambtenaren. De hoofden van de NME-steunpunten komen 4x per jaar bij elkaar voor overleg. IVN consulentenschap Noord-Holland faciliteert dit. Het gaat in deze bijeenkomsten om uitwisseling van kennis en informatie en om strategie. Hiervoor worden de steunpunten door de provincie apart gesubsidieerd.

Verder zijn er allerlei bijeenkomsten, zoals studiebijeenkomsten, trainingen of projectbijeenkomsten. Ook de gemeentelijke contactambtenaren worden hierbij uitgenodigd.

Tussen IVN consulentenschap Noord-Holland en de provincie is 2x per jaar formeel overleg op bestuurlijk niveau. Informeel is er overleg op ambtelijk niveau. Vanuit de nationale parken is er ook contact met de provincie, namelijk met de provinciaal medewerker NP. Deze is secretaris van het netwerk bezoekerscentra, waarin de bezoekerscentra van de nationale parken, maar ook andere bezoekerscentra zijn vertegenwoordigd, en waarvan IVN consulentenschap Noord-Holland penvoerder is.

Kennisoverdracht

Naast de reguliere bijeenkomsten waarin kennisuitwisseling plaats vindt is IVN consulentenschap Noord-Holland vorig jaar begonnen met het organiseren van meer momenten voor uitwisseling. Daarvoor zijn 2 projecten gebruikt:

- Het gezamenlijke werken aan de Kwaliteitsmeter;
- Het opzetten van een gemeenschappelijke website voor aanbod van alle NME-centra. Het aanbod zelf is nog niet gemeenschappelijk.

Deze bijeenkomsten nemen in belang toe. Ook de bijeenkomsten voor scholing, bijvoorbeeld voor fondsenwerving en marketing of op het gebied van water, worden steeds meer bezocht. Op deze manier lijkt er toch een netwerk in oprichting.

Verder organiseert IVN consulentenschap Noord-Holland netwerkdagen voor de IVN-afdelingen.

Via de gratis digitale nieuwsbrief 'NME in Noord-Holl@nd', gemaakt door en voor NME-beroepskrachten in de provincie, wordt tweemaandelijks informatie uitgewisseld over relevante ontwikkelingen in het NME-werkveld.

4.8.4 Kansen en knelpunten

IVN consulentenschap Noord-Holland signaleert enkele kansen en knelpunten.

Wat betreft de continuïteit van de centra worden geen veranderingen verwacht. De afgelopen tijd zijn er geen NME-centra verdwenen. Wel zijn een aantal centra ingekrompen. In Beverwijk is in 2007 een nieuw NME-centrum geopend.

Er ligt volgens het consulentenschap een kans in meer uitwisseling tussen NME-centra en andere NME-ondersteunende organisaties, omdat dit zou leiden tot versterking van elkaar en een sterkere positie van het NME-werkveld.

Een knelpunt is dat er nog te weinig helderheid is omtrent de resultaten van de NME-ondersteuning. Dat betreft zowel het aantal scholen of de aantallen leerlingen die wordt bereikt, maar ook de kwaliteit van de ondersteuning. Het kwaliteitsaspect vergt ook meer aandacht voor de manier van werken van de centra. De centrale vraag daarbij is of de centra met een resultaatverplichting of (nog) vooral met een inspanningsverplichting werken.

Verder liggen er zowel kansen als mogelijke knelpunten in het veranderende provinciaal beleid. Zo waren er in voorgaande jaren veel meer projecten rond duurzaamheid. In 2007 was dat nog maar een project en de vraag is wat het in 2008 wordt.

Ook rond het ILG zijn er ontwikkelingen die weer kansen bieden. Er wordt meer met landschap gewerkt, bijvoorbeeld in Nationaal Landschap 'Laag Holland', waarbij educatie en communicatie belangrijk worden gevonden door de provincie. Dat geldt eveneens voor het ILG gebied rondom NP Zuid-Kennemerland; ook hiervoor wil de provincie aandacht voor communicatie en educatie.

4.9 Provincie Overijssel

4.9.1 NME-ondersteuning op de basisscholen

In de provincie Overijssel wordt de ondersteuning van NME in het basisonderwijs grotendeels verzorgd door 7 NME-centra, 14 gemeentelijke contactambtenaren en 2 nationale parken. Het IVN consulentenschap Overijssel ondersteunt en faciliteert dit netwerk.

Van alle³⁷ basisscholen in de provincie worden volgens IVN consulentenschap 640 benaderd met een aanbod voor ondersteuning. Van dit totaal kunnen 232 basisscholen NME-ondersteuning krijgen van een gemeentelijk NME-centrum en 408 door een contactambtenaar. Niet alle scholen maken gebruik van het aanbod; cijfers hierover zijn er echter niet.

Basisscholen in gemeenten zonder contactambtenaar of NME-centrum worden niet benaderd. Dat betekent concreet dat, uitgaande van 585 basisscholen³⁸, 88 scholen in 6 gemeenten geen aanbod voor natuur- en milieueducatie krijgen, een percentage van 15%.

4.9.2 Organisatie van de NME-ondersteuning

De NME-centra

In de 4 grote gemeenten Almelo, Hengelo, Deventer en Enschede zijn lokale NME-centra actief. Het NME-centrum in Deventer is een stichting, het Ecodrome in Zwolle is onderdeel van een BV; beide krijgen gemeentelijke subsidie voor NME-werk. Het centrum in Almelo bestaat nog niet zo lang.

De gemeente Hardenberg financiert het Natuuractiviteitencentrum en de gemeente Hellendoorn heeft een NME-centrum dat draait op vrijwilligers (met een kleine gemeentelijke financiering voor NME).

---

³⁷ Volgens BRIN, <http://www.cfi.nl/Public/BriWeb/>; data van 21 november 2007 zijn er in de provincie 559 gewone en 26 speciale, dus in totaal 585 basisscholen; het hogere aantal van 604 ontstaat doordat NMO alle schoollocaties apart telt.

De NME-centra onderhouden direct contacten met de basisscholen in hun gemeenten en leveren ondersteuning voor NME. De centra die zelfstandig functioneren, Ecodrome en het NME-centrum met vrijwilligers in Hellendoorn, bepalen zelf hun aanbod.

Het Natuuractiviteitencentrum van de gemeente Hardenberg fungeert meer als contactambtenaar, dus als doorgeefluik naar de scholen.

Alleen Ecodrome is ook excursiedoel voor leerlingen. Sommige centra zijn echter als kinderboerderij wel excursiedoel.

IVN consulentenschap Overijssel

De positie van IVN consulentenschap Overijssel in het NME-ondersteunende netwerk is uniek. Alle taken van dit consulentenschap worden uitgevoerd door de Stichting Natuur en Milieu Overijssel (NMO), waartoe ook de provinciale Milieufederatie behoort. NMO valt dus niet onder IVN Nederland.

NMO is facilitator van het hele provinciale NME-ondersteunende netwerk, maar fungeert door de dubbelrol tevens als regionaal NME-centrum. In de rol van facilitator onderhoudt NMO contacten met alle NME-centra. Met de 4 grote NME-centra plus Ecodrome is structureel 2-3 keer per jaar overleg. Met de andere 2 centra is meer incidenteel overleg. Ook onderhoudt NMO contacten met een contactambtenaar van enkele (kleinere) gemeenten zonder NME-centrum.

In de rol van regionaal NME-centrum worden door NMO jaarlijks boekjes met het aanbod aan producten en diensten verstuurd. NMO levert de producten, zoals leskisten, videobanden en paddenstoelenpakketten, aan contactambtenaren of NME-centra; deze verzorgen op hun beurt de contacten met de basisscholen.

De provincie betaalt NMO voor de IVN consulentenschaptaken en voor de taak als Milieufederatie. NMO ontvangt van de provincie een basissubsidie gelijk aan 1/3 van het totale budget. In het jaarplan worden de bestedingen tot op projectbasis verantwoord. Per project wordt ook capaciteit, inclusief ondersteuning, begroot. Voorbeeld van een project waarvoor vaste afspraken bestaan is 'Professionalisering gemeentelijke NME'.

Verder financiert de provincie kortlopende projecten, zoals bijvoorbeeld het project 'Energieke samenwerking', wat bedoeld is om de kwaliteit van lesmaterialen te verbeteren. Dit project wordt samen met de NME-centra uitgevoerd.

Soms worden projecten ingediend voor subsidie uit de RDN of de SMOM, maar het is lastig voor een provinciale organisatie om landelijke subsidie toegezegd te krijgen.

Andere inkomsten heeft het consulentenschap nog uit de Postcode Loterij en uit diverse andere fondsen.

Gemeenten

Er zijn in totaal 25 gemeenten in Overijssel. Veel gemeenten betalen, via NME-centra of contactambtenaren, mee aan NME-ondersteuning voor basis- en soms voortgezet onderwijs. In Zwolle financiert de gemeente het Ecodrome. In 14 gemeenten zijn contactambtenaren NME actief (waaronder Hattem, feitelijk gelegen in Gelderland; door de historische regionale situatie echter toch meegenomen in Overijssel).

Er zijn ook gemeenten die niets betalen aan NME-ondersteuning, zoals Wierden, Losser, Borne en Dalfsen. Ook de gemeenten Tubbergen en Staphorst hebben geen reguliere NME-ondersteuning; hier bestaat echter wel een tweejaarlijks Milieu Ontmoetingsprogramma³⁸. Volgens IVN zijn de redenen dat de gemeenten hebben gekozen voor ondersteuning van dit programma in plaats van reguliere NME-ondersteuning de eenmalige (lagere) kosten en het feit dat het politiek goed 'scoort'. Gevolg is wel dat de gemeenten geen materialen meer ontvangen, omdat ze geen deel meer uitmaken van het netwerk.

Nationale parken

Er zijn 2 nationale parken in Overijssel, de Sallandse Heuvelrug en de Weerribben. Beide hebben een bezoekerscentrum met een IVN NME-medewerker en verzorgen ook lesmaterialen voor het basisonderwijs. Die zijn er op gericht dat de leerlingen naar de parken komen. Er zijn dus wel veldbezoeken van basisschoolleerlingen aan de nationale parken, maar exacte cijfers zijn niet bekend.

Natureducatie erg gewild in basisonderwijs

In Nationaal Park De Weerribben is in 2006 weer veel gebruik gemaakt van de educatieve programma's. Samen met Staatsbosbeheer De Weerribben (Ossenzijl) en Vereniging Natuurmonumenten De Wieden (St.Jansklooster) worden er vele educatieve programma's aangeboden.

Zowel in Ossenzijl als in St. Jansklooster hebben net als voorgaande jaren in totaal circa 2000 basisschoolleerlingen uit voornamelijk de gemeente Steenwijkerland deel genomen aan één van de programma's van het 'Kop van Overijssel scholenproject'. Het doel is om de kinderen in de gemeente Steenwijkerland minstens drie keer in hun basisschooltijd hun eigen 'achtertuin' (natuurgebied) te laten zien en beleven. Dit doel is de afgelopen jaren (sinds 1999) ruimschoots gehaald.

Na acht jaar 'Kop van Overijssel scholenproject' zijn in 2005 en 2006 diverse programma's geëvalueerd en uit deze evaluaties bleek dat de scholen ieder jaar weer graag gebruik willen maken van het aanbod van de natuurorganisaties in hun gemeente. Voor 2007 is een extra educatief programma ontwikkeld voor de kleuters en voor 2008 zal er voor de bovenbouw een programma worden ontwikkeld met het thema 'riet'. Dit programma kan in de wintermaanden uitgevoerd worden.

Ook basisscholen buiten de gemeente Steenwijkerland kunnen nu deel nemen aan enkele programma's, zoals het 'Kleurenomgevingspel' met opdrachten voor groep 3 en 4 en de vaartocht 'Ontdek de waterwildernis' (groep 5 en 6).

Zo hebben al veel scholen in de regio, maar ook daarbuiten, deel genomen aan één van de programma's. (bron: website NP Weerribben, Wieden: <http://www.npdeweerribben.nl/>)

4.9.3 Samenwerking en kennisoverdracht

Het netwerk voor NME-ondersteuning in de provincie Overijssel bestaat nu al zo'n 20 jaar. Toentertijd hadden de 5 grote gemeenten al een NME-centrum (Zwolle inclusief), maar de kleinere 20 gemeenten niet (er waren destijds meer gemeenten dan tegenwoordig). IVN consulentenschap Overijssel is destijds begonnen met het benaderen van gemeenten zonder NME-ondersteuning om de aanstelling van een contactambtenaar te stimuleren. Op deze

---

³⁸ Dit twee weken durende programma, bedoeld voor basisschoolleerlingen, is opgezet door gemeenten, die daarvoor de samenwerking van bedrijven vragen. In het programma staat de zorg van het bedrijf voor natuur, milieu en landschap centraal. Zie ook bij de provincie Limburg

manier is het netwerk van de grond gekomen. NMO onderhoudt nu contact met alle contactambtenaren van kleinere gemeenten zonder NME-centrum.

De samenwerking van NMO met gemeenten is mede succesvol, omdat de contactambtenaren ook ondersteuning krijgen bij milieucommunicatie, wat vaak een gemeentelijke taak is. Door hierbij te adviseren ontstaat ook voor NME *commitment*. Langs deze weg stimuleert NMO gemeenten ook om het Milieu Ontmoetingsprogramma te doen. Hier zijn gemeenten die niet aan NME-ondersteuning doen soms wel enthousiast voor te krijgen, mede omdat de kosten minder (zouden) zijn. De rol van NMO bij dit programma is om de gemeenten te stimuleren mee te doen, bijvoorbeeld door te helpen met het uitwerken van voorbeelden of door het leveren van materialen. Verder voeren de gemeenten het programma zelf uit.

Samenwerking vindt ook plaats met andere partijen, meestal op projectbasis, zoals met andere natuur- en milieuorganisaties, de nationale parken, de IVN afdelingen of met Oversticht³⁹.

NMO voert verder structureel overleg met de provincie, zowel op bestuurlijk als op ambtelijk niveau, waarbij ondermeer jaarplannen en werkplannen worden besproken.

Kennisoverdracht

Kennisoverdracht vindt plaats op een aantal manieren.

Binnen het netwerk wordt door NMO 3x per jaar een nieuwsbrief gestuurd naar de scholen, waarin materialen, methoden, landelijke ontwikkelingen en dergelijke zijn opgenomen. Recent is een digitale nieuwsbrief voor en met de NME-centra gestart, die ook wordt gestuurd naar alle contactambtenaren.

Ook worden door IVN consulentenschap Overijssel uitwisselingsdagen georganiseerd voor IVN natuurgidsen en IVN jeugdbegeleiders en schoolgidsen.

4.9.4 Kansen en knelpunten

NMO signaleert een aantal kansen en knelpunten.

Kansen voor NME liggen er omdat het politieke klimaat op dit moment gunstig lijkt en milieu weer actueel is, ook volgens de gemeentelijke contactambtenaren. In het verleden zijn wel bezuinigingen doorgevoerd. Belangrijkste reden voor de daarvoor is volgens NMO het feit dat NME geen gemeentelijke kerntaak is.

In 2008 gaat NMO proberen de gemeenten die zijn 'afgehaakt' opnieuw te betrekken.

De kans om gemeenten te overtuigen van het belang van NME wordt vergroot als wordt aangesloten bij de taak van de contactambtenaar op het gebied van milieucommunicatie. De afdeling Milieu van gemeenten betaalt de contactambtenaar en krijgt er ondersteuning bij milieucommunicatie voor terug; daarmee ontstaat een win-win situatie.

---

³⁹ Genootschap tot bevordering en instandhouding van het stedelijk en landelijk schoon. Het Oversticht werkt in Overijssel en Flevoland als expertisecentrum voor ruimtelijke kwaliteit en ruimtelijk erfgoed.

4.10 Provincie Utrecht

4.10.1 NME-ondersteuning op de basisscholen

De NME-ondersteuning in de provincie Utrecht vindt grotendeels plaats binnen de activiteiten van het UNO-netwerk: het Utrechts Natuur en milieu Overleg. In dit netwerk participeren NME-centra, gemeentelijke contactambtenaren en IVN consulentenschap Utrecht. De IVN-afdeling Veenendaal maakt ook deel uit van UNO. Daarnaast zijn er agendaleden, bijvoorbeeld de educatief medewerkers van bezoekerscentra en dierentuinen.

In de provincie Utrecht zijn 487⁴⁰ basisscholen en 17 NME-centra. Het aantal scholen per centrum varieert sterk; IVN consulentenschap Utrecht schat dat dit aantal ligt tussen de 10 en de 140, afhankelijk van de grootte van de gemeente en van het centrum. Het UNO-netwerk is dekkend voor alle gemeenten in de provincie, met uitzondering van de gemeente Renswoude. IVN consulentenschap Utrecht schat in dat 70-90% van de basisscholen daadwerkelijk van het NME-aanbod gebruik maakt.

4.10.2 Organisatie van de NME-ondersteuning

De NME-centra

Er zijn 15 lokale en 2 regionale NME-centra in de provincie Utrecht actief. Deze zijn grotendeels gemeentelijk; enkele zijn een stichting. De centra worden gefinancierd door de gemeenten. Ze variëren in grootte, van minder dan 1 fte tot meer dan 10 fte. In de gemeenten Utrecht en Amersfoort zijn grote lokale NME-centra aanwezig.

De twee regionale centra bedienen meerdere gemeenten en zijn ook relatief groot. Ze worden door meerdere gemeenten gefinancierd. Het betreft het regionale NME-centrum in Zeist, dat voor 6 gemeenten werkt, en de Eemlandhoeve in Bunschoten. Deze laatste is een particulier natuur-, milieu- en landbouweducatiecentrum, van oorsprong een landbouwbedrijf. Scholen die hiervan gebruik maken moeten betalen. Ook andere gemeenten, bijvoorbeeld Amersfoort, gebruiken dit centrum en betalen samen met de scholen voor diensten.

De centra benaderen de scholen met een uitnodiging voor inschrijving op hun aanbod. De centra hebben een website waarop het NME-aanbod staat en waarop scholen kunnen inschrijven. Verder is er sinds kort een door de centra gezamenlijk ontwikkelde digitale aanbodcatalogus; het aanbod in deze catalogus is nog niet gemeenschappelijk. Er wordt wel gestreefd naar meer eenheid door een basisaanbod te ontwikkelen met lesmaterialen van alle centra. Het is de bedoeling dat hiermee direct de kwaliteit verbetert en dat er efficiënter kan worden gewerkt.

Ongeveer driekwart van de NME-centra fungeert als excursiedoel voor de basisschoolleerlingen. Ze hebben een tuin of een natuurterrein dichtbij of organiseren een tentoonstelling. Soms zijn er kinderboerderijen in dienst, zoals in de gemeente Utrecht, die ook als excursiedoel voor basisscholen dienen.

---

⁴⁰ Volgens BRIN, <http://www.cfi.nl/Public/BriWeb/>; data van 21 november 2007: 477 gewone en 22 speciale basisscholen

De centra geven nauwelijks meer zelf lessen. De leerkrachten krijgen uitleg en lesmaterialen op school, komen naar het centrum, en verzorgen zelf de les. Er zijn wel vaak natuurouders of vrijwilligers die meehelpen. Enkele NME-centra leiden ook natuurouders op.

IVN consulentschap Utrecht

IVN consulentschap Utrecht is coördinator en facilitator van het UNO-netwerk. In het netwerk wordt onder andere gewerkt aan uitwisseling van NME-activiteiten en -ervaringen, meer eenheid in het aanbod, een basispakket lesmaterialen met een bepaalde kwaliteitsstandaard en aan gezamenlijke nascholing voor NME-medewerkers. Ook is vanuit het netwerk een nascholingsmiddag voor leerkrachten opgezet, met als neven doel de versterking van het eigen netwerk.

Het netwerk bestaat al sinds medio jaren 90 van de vorige eeuw en is in de afgelopen 7 jaar opgebouwd tot een dynamisch, florerend netwerk. IVN consulentschap Utrecht ondersteunt mensen op hun deskundigheid. Daarbij wordt gewerkt aan een open sfeer en een goede verstandhouding. Er worden naast inhoudelijke ook leuke, informele activiteiten georganiseerd, bijvoorbeeld tijdens de tweedaagse nascholingsbijeenkomst. Verder krijgen motivatie en persoonlijke ontwikkeling veel aandacht. Het resultaat van dit alles is een goed lopend netwerk met een grote collegialiteit op inhoudelijk niveau.

De provincie betaalt een substantiële bijdrage aan het budget van IVN consulentschap, waarvan een deel voor ondersteuning van NME in het basisonderwijs is bestemd. Er wordt jaarlijks een werkplan opgesteld dat kan rekenen op een vaste financiering. Er moet verantwoording afgelegd worden over de prestaties. Recent maken resultaatafspraken daar onderdeel van uit.

Naast deze structurele subsidie wordt ook subsidie gegeven op projectbasis, zoals bijvoorbeeld voor het project 'Kwaliteitsmeter', maar ook voor andere projecten voor het basisonderwijs zoals voor het project 'Leefbare school' en voor de digitale aanbodcatalogus NME.

Daarnaast krijgt IVN consulentschap Utrecht gelden uit de Postcode Loterij en uit fondsen zoals het VSB-fonds en het K.F. Heijnfonds. Ook is er soms financiering van bedrijven voor bedrijfsgerichte programma's.

Gemeenten

Er zijn 29 gemeenten in de provincie Utrecht. De gemeenten met een NME-centrum ondersteunen dit financieel, waarbij de budgetten verschillen. Waar geen NME-centrum is nemen contactambtenaren de NME-taak over. Zij regelen over het algemeen het aanbod van NME-materialen voor het basisonderwijs en gebruiken en financieren daarvoor ook NME-centra uit andere gemeenten.

Nationale parken

De provincie Utrecht heeft 1 nationaal park, de Utrechtse Heuvelrug. Dit nationaal park heeft nog geen bezoekerscentrum of informatiepunt; het is de bedoeling dat er wel een komt.

Andere vormen van NME-ondersteuning

Er zijn in de provincie een aantal bezoekerscentra, actief voor het basisonderwijs, agendalid van het UNO-netwerk. Ze nemen soms deel aan activiteiten van het netwerk, maar dit is afhankelijk van het thema. Contacten van IVN consulentschap Utrecht met bezoekerscentra

zijn er over het algemeen op uitnodiging. Ook de dierentuinen Ouwehand en Amersfoort doen dan mee.

Daarnaast bestaat het Servicepunt Natuur- en Milieuvrijwilligers Utrecht, waarin de groene organisaties en vrijwilligersgroepen actief zijn⁴¹. Het richt zich vooral op de informatievoorziening aan en de werving van vrijwilligers. Deze vrijwilligers (IVN jeugdbegeleiders) zijn soms ook actief in het basisonderwijs.

4.10.3 Samenwerking en kennisoverdracht

In het UNO-netwerk is het overkoepelende samenwerkingsverband voor wat betreft de ondersteuning van NME in het basisonderwijs.

De samenwerking van IVN consulentenschap Utrecht met de provincie beperkt zich tot het enkele keren per jaar hebben van bestuurlijk dan wel ambtelijk overleg. Er zijn contacten met verschillende afdelingen bij de provincie. Voor het basisonderwijs betreft dat de afdeling Milieu, maar ook met de afdelingen Groen (waaronder de secretaris voor de nationale parken valt), Gebieden (ILG) en Natuur bestaan op projectbasis contacten, zoals bijvoorbeeld omtrent het project 'Water in de peiling'.

De terreinbeherende organisaties /groene organisaties in Utrecht treffen elkaar in een ander overlegstructuur, zowel op directeuren-, beleids- en voorlichtingsniveau: de Milieufederatie, Landschap Erfgoed Utrecht (voorheen Landschapsbeheer Utrecht en Stichting Erfgoedhuis), Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en Utrechts Landschap. Dit overleg is minder gericht op het basisonderwijs, maar meer op gebiedsgericht beleid.

IVN consulentenschap Utrecht werkt samen op het gebied van kunsteducatie voor het basisonderwijs met de provinciale organisatie Kunstcentraal.

Kennisoverdracht

Kennisuitwisseling vindt plaats tijdens de vergaderingen in het UNO-netwerk over projecten, zoals bijvoorbeeld de Kwaliteitsmeter. Daarnaast zijn er themabijeenkomsten, zoals bijvoorbeeld enkele jaren geleden rond het thema 'gemeentelijke bezuinigingen'.

Het UNO-netwerk organiseert jaarlijks samen met de NME-centra een nascholingsdag voor leerkrachten, waar elk jaar zo'n 80 tot 100 mensen aan deelnemen.

IVN consulentenschap Utrecht organiseert een jaarlijkse tweedaagse met themagericht activiteiten. Tijdens deze tweedaagse is er veel gelegenheid voor kennisuitwisseling. Volgens het consulentenschap wordt de landelijk website Podium-online ook veel gebruikt door de centra⁴².

4.10.4 Kansen en knelpunten

Het IVN consulentenschap Utrecht ziet een aantal kansen en knelpunten.

---

⁴¹ Zie: http://www.natuurwerk-utrecht.nl.internetmachine.nl/nieuwsbrieven/20050523/nieuwsbrief_20050523.html

⁴² Zie: <http://www.podiumonline.nl/>

Ten eerste verwacht het consulentenschap mogelijkheden door de nieuwe nota NME. Vereiste is dan wel dat de aansturing goed is geregeld. Vooral de lokale uitwerking is daarbij belangrijk. Ook zou OCW volgens het consulentenschap meer betrokken moeten zijn.

Een tweede kans ligt in de verschuiving van aandacht naar burgers en duurzaamheid. De centrale vraag daarbij is hoe burgers een duurzamer leefstijl aannemen en waar de verantwoordelijkheden liggen om een dergelijke verandering te bewerkstelligen.

IVN consulentenschap Utrecht verwacht een taakverbreding bij de gemeenten: van natuur- en milieueducatie naar natuur- en milieucommunicatie en -voorlichting, en later naar (burger-) participatieprocessen; een verbreding van doelgroepen dus.

In het algemeen biedt, volgens het consulentenschap, koppeling en/of integratie met andere thema's dan wel groepen kansen. Dat geldt bijvoorbeeld voor verbreding naar duurzaamheidsthema's, zowel inhoudelijk als op doelgroepniveau, maar ook voor samenwerking met andere educaties, zoals kunst- of cultuureducatie. Daarbij is afstemming van groot belang.

Tenslotte verwacht IVN consulentenschap Utrecht een verandering door schaalvergroting. Dit wordt tegelijkertijd als knelpunt en als kans gezien. Het kan een knelpunt zijn, omdat de directe betrokkenheid bij het basisonderwijs verloren gaat. En het kan een kans zijn omdat de kwaliteit van de NME-ondersteuning kan verbeteren, bijvoorbeeld door een basisaanbod NME te leveren. Hierbij zou ook de afstemming worden vergroot, wat leidt tot meer eenheid in het aanbod en een grotere efficiëntie.

Een voortdurend knelpunt is dat gemeentelijke NME-taken geen wettelijke taken zijn.

4.11 Provincie Zeeland

4.11.1 NME-ondersteuning op de basisscholen

In Zeeland zijn 243⁴³ basisscholen. Het aantal scholen in het 'verzorgingsgebied' van een NME-centrum varieert van 20 (Tholen) tot 86 (MEC-de Bevelanden).

In tabel 5 staat het bereik aangegeven⁴⁴.

Tabel 5. Percentage basisscholen in Zeeland die worden bereikt met NME-ondersteuning door de 4 NME-centra. Bron: IVN consulentenschap Zeeland.

NME-centrum	Gemeenten	Vrijwilligers (natuur-ouders)	Aantal basisscholen	Aantal bereikte basisscholen	% bereikte basisscholen
MIC MEC Walcheren	3	175	75	43	57%
MEC de Bevelanden	5	300	86	76	88%
NME-centrum Schouwen-Duiveland	1	150	28	28	100%
Natuur& Zo Zeeuws-Vlaanderen	3	80	80	60	75%

⁴³ 235 gewone en 8 speciale basisscholen.

⁴⁴ Tholen is niet opgenomen; de gemeente is bezig met een NME-beleidsplan. Er draaien al wel projecten van het Zeeuw Landschap.

Het is niet bekend welk % van de basisscholen ook echt van de aangeboden NME-ondersteuning gebruik maakt. Ook is niet bekend hoeveel uren er op de scholen aan NME wordt besteed of hoe vaak kinderen naar buiten gaan voor NME.

Voor zover bekend zijn er in Zeeland geen vakleerkrachten NME. Bij de scholen die met natuurouders werken is meestal een van de natuurouders het aanspreekpunt. Het is niet bekend of er met NME-coördinatoren wordt gewerkt.

Op Schouwen maken 28 basisscholen gebruik van de diensten van het NME-centrum. Op 26 daarvan is er een leerkracht aangewezen als contactpersoon voor NME. Op de overige twee scholen (die pas vanaf dit schooljaar kisten lenen) is de directeur de NME-contact persoon. De contactpersonen coördineren het NME-werk op de scholen en regelen via de contactnatuurouder de begeleiding van de excursies door de natuurouders. Het NME-centrum heeft ook via de contactleerkracht contact met de school. Twee scholen hebben op het ogenblik geen contactnatuurouder.

Foto: J. Pikkaart

4.11.2 Organisatie van de NME-ondersteuning

De NME-centra

In de provincie Zeeland zijn 4 regionale NME-centra, waarvan drie stichtingen. Het centrum van Zeeuws Vlaanderen valt onder de O.L.A.Z.⁴⁵, een gemeenschappelijke regeling van de Zeeuwse gemeenten met betrekking tot afvalverwijdering.

Drie van de vier centra fungeren ook als excursiedoel voor basisschoolleerlingen:

- NME-Schouwen Duiveland in combinatie met het Ecoscope⁴⁶ (o.a. energiepad), en voor tentoonstellingen;
- MIC MEC Walcheren met schooltuintjes en een educatieve tuin. Er zijn ook regelmatig tentoonstellingen;
- MEC de Bevelanden met een aanbod voor scholen in het Hollandse Hoevegebied en bij de kinderboerderij.

De NME-centra opereren zelfstandig en samenwerking met IVN consulentenschap Zeeland berust op vrijwilligheid. Ze zijn alle vier klein, met meestal niet meer dan 1 of maximaal 2 fte, inclusief ondersteuning. Er zijn veel vrijwilligers actief, waaronder de natuurouders.

Natuurouders worden opgeleid door de NME-centra en ondersteunen de leerkrachten van het basisonderwijs bij de buitenlessen. Ze spelen ook een belangrijke rol bij het stimuleren van de scholen om buiten les te geven. In totaal zijn er rond de 600 actieve natuurouders in Zeeland. IVN consulentenschap Zeeland heeft de opleidingscursus voor natuurouders ontwikkeld en leidt de docenten van de cursus op.

---

⁴⁵ O.L.A.Z. Openbaar Lichaam Afvalstoffenverwijdering Zeeland; <http://www.olaz.org/>

⁴⁶ Ecoscope, het activiteitscentrum over natuur en milieu in Renesse, Zeeland; <http://www.ecoscope.nl/>

De NME-centra benaderen de scholen met een map met aanbod. Dit aanbod is bij drie centra ook via de websites toegankelijk⁴⁷. De NME-centra ondersteunen de scholen bij de buitenlessen en organiseren dagen en 'markten' voor leerkrachten. Ook lenen ze leskisten uit. Die zijn meestal gratis, een enkele keer wordt er een kleine bijdrage gevraagd, bijvoorbeeld een bedrag per leerling, maar deze regeling is niet eenduidig.

Wat betreft de leskisten is er voor een deel uniformiteit. Dat geldt vooral voor het deel waarvoor gezamenlijke projectsubsidies beschikbaar zijn. In die gevallen neemt IVN consulentschap Zeeland bij de ontwikkeling ervan het initiatief, meestal samen met een NME-centrum; later gaan ze naar alle NME-centra.

De NME-centra hebben hun aanbod de laatste jaren uitgebreid naar andere doelgroepen. Ook wordt bij het ontwikkelen van lesmateriaal meer en meer aangesloten bij de behoefte van de scholen en bij doorgaande leerlijnen. Zoveel mogelijk wordt gebruik gemaakt van bestaande lesmaterialen, die aan de regio aangepast zijn.

De gemeente Tholen is bezig met het ontwikkelen van een NME-beleidsplan. In 2007 deden 17 basisscholen mee met een project tijdens de week van de vooruitgang. Er is al een eendenkooi met informatiecentrum en een programma waar leerlingen van groep 7 van alle basisscholen aan deelnemen en dat wordt uitgevoerd door het Zeeuws Landschap.

IVN consulentschap Zeeland

IVN consulentschap Zeeland onderneemt een breed scala aan activiteiten. Het ondersteunt de NME-centra, schrijft projectaanvragen, acquireert voor gezamenlijke projecten zoals het ontwikkelen van gezamenlijke lesmaterialen en verzorgt de projectcoördinatie en – administratie. IVN consulentschap heeft een algemeen stramien voor een natuuroudercursus ontwikkeld en probeert via de Kwaliteitsmeter invloed uit te oefenen op de kwaliteit van het aanbod en de aansluiting daarvan bij de vraag van de scholen.

Het consulentschap initieert het tot stand komen van gezamenlijk beleid door het (laten) ontwikkelen van een gezamenlijke meerjarenvisie en regelt het vervolg daarvan. IVN consulentschap is als adviseur aanwezig bij de bestuursvergaderingen van de NME-centra en organiseert een jaarlijkse studiedag voor de bestuurders.

In de gemeente Tholen heeft IVN consulentschap Zeeland een stimulerende rol gehad bij de totstandkoming van de ontwikkeling van een gemeentelijk NME-beleidsplan.

Bij proefprojecten of nieuwe landelijke projecten doet IVN consulentschap Zeeland, samen met de NME-centra, ook wel een deel van de uitvoering. Een voorbeeld is het project 'Watch'⁴⁸; aan dit project werkt het Zeeuws Landschap ook mee. IVN consulentschap Zeeland benadert de scholen via hun eigen website, de website 'Watch', de website 'Zon op school'⁴⁹ en via de natuuroudernieuwsbrief en gezamenlijke proefprojecten. Het rechtstreekse contact met de basisscholen houdt op zodra de projecten zijn overgedragen aan de NME-centra en opgenomen in hun aanbod.

---

⁴⁷ Natuur en Milieu Educatie Centra Zeeland: micmec@zeelandnet.nl; www.mecdebevelanden.nl; www.natuurenzo.nl.

⁴⁸ <http://www.watchweb.nl/>

⁴⁹ <http://www.culdoc.net/zonopschool/home.asp>. Dit is de site over duurzame ontwikkeling voor Zeeuwse basisscholen. Het project 'Zon op School' is het resultaat van een brede samenwerking van het RPCZ, IVN consulentschap Zeeland, COS Zeeland - centrum voor internationale samenwerking, Vereniging Zeeuwind, Energie Service Delta en het Zeeuws Platform Duurzame Ontwikkeling.

Het IVN consulentenschap verzorgt een gastles over NME en de NME-structuur in Zeeland voor derdejaars Pabo studenten op de Hogeschool Zeeland. De Pabo studenten hebben ook rechtstreeks contact met de NME-centra.

Het consulentenschap ontvangt structureel subsidie van de provincie voor de ondersteuning van de NME-*professionals*, onderwijs en NME-vrijwilligers in Zeeland. Daarnaast worden projectsubsidies aangevraagd, bijvoorbeeld vanuit het programma LvDO, voor de projecten 'Wenswijk'⁵⁰ en 'Watch'.

Verder zijn er inkomsten van IVN Nederland in de vorm van bijvoorbeeld Postcode Loterij gelden en acquireert IVN consulentenschap Zeeland eigen fondsen, zoals Europese subsidies, geld van waterschappen en gemeenten, Regioteam Zuiver Zeeuws Water, Prins Bernhard Cultuur Fonds, VSB-fonds en Evides. Daarbij werkt het consulentenschap samen met de NME-centra.

Gemeenten

IVN consulentenschap Zeeland heeft in de aanloop naar het opzetten van NME-centra veel contact gehad met gemeenten om ze daartoe te stimuleren en om NME in gemeentelijk beleid op te nemen.

Op dit moment zijn er incidenteel en op projectbasis contacten, veelal ten behoeve van de NME-centra en het NME-beleid. Er zijn verder geen afspraken of regelingen met gemeenten, alleen met O.L.A.Z. over afvaleducatie.

De gemeenten ondersteunen structureel de NME-centra financieel voor wat betreft de ondersteuning van NME in het basisonderwijs. De NME-centra van de twee grote gemeenten Vlissingen en Middelburg krijgen daarbij, gerekend per inwoner, minder subsidie dan de NME-centra in de andere gemeenten.

Daarnaast (co-) financieren de gemeenten regelmatig nieuwe projecten voor het basisonderwijs en voor andere doelgroepen. De NME-centra hebben over projectsubsidies meestal contact met een gemeenteambtenaar Milieu. Bij een van de NME-centra zitten de wethouders van de betrokken gemeente in het bestuur.

In het kader van de afgelopen verkiezingen zijn (landelijk) de politieke partijen in gemeenten benaderd om NME op te nemen in het gemeentelijke milieubeleid. In de gemeente Tholen heeft dit geleid tot het opnemen van een NME-budget in de begroting en wordt een NME-beleidsplan ontwikkeld.

Nationale parken

Er is in Zeeland 1 nationaal park: Nationaal Park Oosterschelde. Op 23 januari 2008 is op Neeltje Jans een onbemand bezoekerscentrum geopend. Verder wordt er gewerkt via de NME-centra en is er een 'parelsnoer' van voorzieningen rond de Oosterschelde. Door de afdeling Voorlichting en educatie van dit nationale park, waarvan de medewerkers in dienst zijn van en gehuisvest bij IVN consulentenschap Zeeland, is samen met de NME-centra een doorgaande leerlijn ontwikkeld. De scholen maken via de NME-centra gebruik van het aanbod, waarbij de natuurouders ook een rol spelen. Vooral de gesubsidieerde natuurvaartocht is populair.

---

⁵⁰ De Wenswijk is een stimulerende, flexibele methode voor gemeenten, basisscholen en wijkorganisaties om samen werk te maken van een mooie, leuke en fijne wijk; <http://www.wenswijk.nl/html/watis.htm>

Andere vormen van NME-ondersteuning

De terreinbeheerders hebben hun eigen aanbod en benaderen ook rechtstreeks de scholen. Hun aanbod wordt wel opgenomen in het 'open aanbod' van de NME-centra. Staatsbosbeheer doet in Zeeland (nog) niets voor het basisonderwijs. IVN consulentenschap Zeeland wil in de toekomst graag samenwerken met Staatsbosbeheer voor het opzetten van een doorgaande leerlijn.

4.11.3 Samenwerking en kennisoverdracht

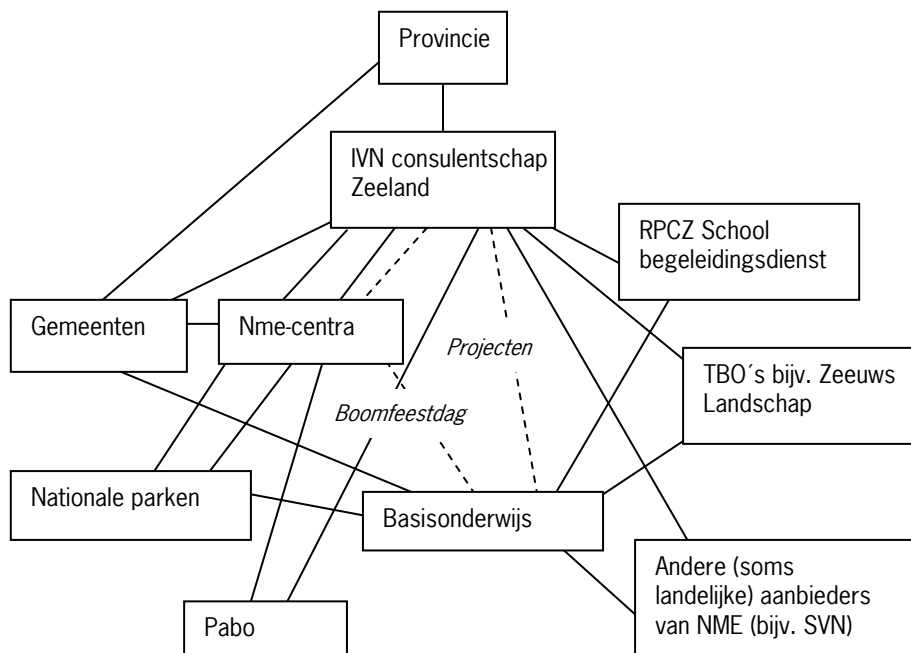
Er is in de provincie Zeeland een uitgebreid actorennetwerk betrokken bij de ondersteuning van NME in het basisonderwijs (zie figuur 2). De diverse actoren werken op verschillende manieren met elkaar samen. Figuur 2 geeft overigens een goed beeld van de uitgebreide netwerkstructuur die in veel provincies te vinden is.

IVN consulentenschap Zeeland speelt ook in deze provincie een centrale rol in de ondersteuning van het netwerk, de kennisuitwisseling en de ontwikkeling en coördinatie van gezamenlijke projecten. De NME-centra zijn een proces van intensieve samenwerking aangegaan (Bonthuis, 2001).

Gemeenten benaderen soms de scholen rechtstreeks, bijvoorbeeld bij boomfeestdag, maar de uitvoering gebeurt samen met de NME-centra.

Het RPCZ (Regionaal Pedagogisch Centrum Zeeland) werkt op het gebied van NME in het basisonderwijs samen met het IVN consulentenschap en op die manier dus ook met de NME-centra.

Het consulentenschap heeft jaarlijks 1 tot 2 keer overleg met de provincie over de voortgang van het jaarplan en het meerjarenplan. Daarbij komt ook het beleid voor de NME-centra en het basisonderwijs ter sprake.

Figuur 2. Een (niet volledig) beeld van de samenwerking van NME-actoren en betrokkenen in de provincie Zeeland.

De provincie neemt deel aan het jaarlijkse overleg tussen de besturen van de NME-centra, dat door IVN consulentenschap Zeeland wordt georganiseerd. Via dit kanaal wordt meegedacht over het gezamenlijke beleid. Dat gaat breder dan alleen het beleid voor het basisonderwijs.

Kennisoverdracht

IVN consulentenschap Zeeland organiseert het MEC-overleg, het overleg tussen de Milieu Educatie Centra, afgekort tot MEC, dat ongeveer 6x per jaar bijeen komt. Het basisonderwijs staat daarbij altijd op de agenda. Het gaat dan om gezamenlijke projecten en gezamenlijk beleid voor het basisonderwijs.

IVN consulentenschap Zeeland geeft jaarlijks een provinciale nieuwsbrief uit voor natuurouders (oplage 1200) en organiseert samen met een van de NME-centra een jaarlijkse natuurouderdag.

Kennisuitwisseling en gezamenlijke beleidsontwikkeling vindt ook plaats op de jaarlijkse studiedag voor de besturen van de NME-centra, georganiseerd door IVN consulentenschap Zeeland, waarbij naast het consulentenschap ook de NME-centra en de provincie aanwezig zijn.

4.11.4 Kansen en knelpunten

IVN consulentenschap Zeeland signaleert een aantal kansen en knelpunten.

Allereerst wordt het feit dat NME geen gemeentelijke kerntaak is gezien als een knelpunt. De financiering is daarmee niet gegarandeerd. Hoewel er wel andere mogelijkheden voor sponsorgelden zijn, gaat het daarbij vaak om kortlopende projecten, waarmee de continuïteit van NME in het basisonderwijs niet gewaarborgd is. Volgens IVN consulentenschap Zeeland zou juist voor die continuïteit de overheid een rol moeten spelen.

Daar komt bij dat voor verankering van NME in het basisonderwijs de scholen zelf verantwoordelijk zijn. Dat betekent ook dat de rol van de leerkracht(en) cruciaal is. Dit signaal wordt door vrijwel alle consulentenschappen gegeven (zie ook hoofdstuk 5).

Een tweede knelpunt en tegelijkertijd ook een kans heeft te maken met de samenwerking. De 4 NME-centra in Zeeland opereren zelfstandig en onderlinge samenwerking met IVN consulentenschap Zeeland berust op vrijwilligheid. Een nadeel hiervan is dat sturing van alle vier centra in een bepaalde richting moeilijk is en dat er onvoldoende sprake is van een gerichte inzet van de beschikbare expertise. Er is inmiddels wel een gezamenlijke meerjarenvisie⁵¹, een gemeenschappelijke folder en een gezamenlijke tentoonstelling. Maar er blijven verschillen, waardoor de samenwerking naar de buitenwereld niet altijd duidelijk is. Dat uit zich bijvoorbeeld in de verschillende websites, waaruit de samenwerking niet blijkt. Verder worden soms uit enthousiasme dingen buiten het gemeenschappelijke beleid om gedaan, bijvoorbeeld als er ineens geld beschikbaar is of door de 'waan van de dag'.

Met het oog op kwaliteit zou IVN consulentenschap Zeeland liefst een basisaanbod NME voor alle basisscholen ontwikkelen, waarbij de landelijke Kwaliteitsmeter een rol kan spelen. De NME-centra willen wel allemaal aan de slag met de kwaliteitsmeter, maar om een gezamenlijk basisaanbod NME te ontwikkelen zou de samenwerking van en met de NME-centra nog versterkt moeten worden.

---

⁵¹ Bonthuis, W. 2001. Ankers voor de toekomst. Toekomstvisie Zeeuwse NME-Centra. AreaConsult BV, Breda

De provincie geeft aan meer samenwerking tussen de NME-centra en IVN consulentschap, ook op bestuurlijk vlak, toe te juichen. IVN consulentschap zou hierbij op haar beurt graag een meer actieve rol van de provincie zien.

De NME-centra constateren dat zij over te weinig middelen en capaciteit beschikken om de kansen die zich aandienen ook te benutten (Bonthuis, 2001).

4.12 Provincie Zuid-Holland

4.12.1 NME-ondersteuning op de basisscholen

Het aantal basisscholen in Zuid-Holland is 1288⁵². Het aantal basisscholen dat NME-ondersteuning krijgt aangeboden is 922 (tabel 6). Dat is gemiddeld bijna 72%. Veel NME-centra hebben echter een bereik van (bijna) 100% (zie tabel 6).

Tabel 6. Bereik van de verschillende NME-diensten en -centra in de provincie Zuid-Holland. Naast de centra op de lijst zijn er nog enkele kleine organisaties die vooral op vrijwilligers draaien. Bron: IVN consulentschap Zuid-Holland, november 2007

NME-centrum/dienst	Aantal gemeenten per centrum	Aantal FTE	Aantal vrijwilligers	Aantal basisscholen	Aantal basisscholen met NME-ondersteuning	% bereikte basisscholen per centrum
Delft de Papaver	5	5,2	45	45	45	100
Dordrecht Weizigt	5	18,3	50	93	90	97
MEC Leiden	6	2,1	50	51	50	98
Gouda de Zwanenbloem	1	2,5	25	35	35	100
Milieudienst Midden Holland	13	5,0	0	69	69	100
Milieudienst West Holland	13	2,5	8	180	48	27
Milieuhuis Spijkenisse	1	2,0	40	30	30	100
Den Haag Milieucommunicatie	1	54,0	30	164	158	96
NC Gorinchem	12	1,4	10	120	35	29
NME Maassluis	1	1,0	8	10	10	100
NME Schiedam Harreweg	1	1,8	14	28	26	93
SenR NME Rotterdam	1	114,0	100	239	220	92
St. CNME de Hooiberg	1	1,0	5	26	26	100
St. Milieu dichterbij	9	1,2	2	26	10	38
Vlaardingen NME	1	3,0	0	35	35	100
Zoetermeer team NME	1	9,0	100	50	49	98
MEC Leiderdorp	4	1,8	8	14	14	100
Totaal	76	220.6	495	1215	950	78.2 ⁵³

⁵² 1207 gewone basisscholen en 81 speciale basisscholen; bron: BRIN, <http://www.cfi.nl/Public/BriWeb/>; data van 21 november 2007.

⁵³ Percentage basisscholen met NME-ondersteuning van totaal aantal basisscholenscholen voor alle genoemde nme-centra/diensten..

Het aantal lessen NME in het basisonderwijs is onbekend. Vast staat wel dat er grote verschillen bestaan tussen de scholen. Ook wat betreft de verhouding tussen buiten- en binnenlessen zijn er grote verschillen. In Rotterdam heeft 70% van de basisscholen een schooltuin, waar groepen 6/7 regelmatig in werken.

4.12.2 Organisatie van de NME-ondersteuning

De NME-centra en diensten

De provincie Zuid-Holland heeft zowel gemeenten met een NME-centrum als gemeenten met NME-diensten. De centra hebben vaak een buitenlocatie die als excursiedoel dient. Soms zijn er bij de NME-centra leslokalen, zoals in Rotterdam.

De NME-diensten zijn gehuisvest in het gemeentehuis, zoals bijvoorbeeld in Zoetermeer, en maken soms gebruik van een kinderboerderij of stadsboerderij.

De NME-diensten en -centra zijn actief in hun benadering van de basisscholen. Ze ontwikkelen de lessen vaak zelf. Sommige diensten werken nog uitsluitend met 'zelfdoe-lessen', en/of lespakketten en leskisten. De tendens is in ieder geval steeds meer naar zelfdoe-lessen en –pakketten. Sommige NME-diensten geven trainingen aan leerkrachten, onder meer voor buitenwerk.

Een NME-centrum kan heel zelfstandig functioneren, waarbij de gemeente alleen financieel bijdraagt en niet inhoudelijk betrokken is. Autonomie kan echter ook een valkuil zijn, daar de gemeente niet weet wat er gebeurt met het budget en de betrokkenheid van en aansluiting bij de gemeente klein is. Daardoor is het *commitment* klein en bestaat de kans dat bij bezuinigingen het centrum wordt geschrapt.

De afgelopen jaren zijn er zowel enkele kleine NME-centra bijgekomen als NME-diensten verdwenen. In Capelle aan de IJssel is enkele jaren geleden Centrum de Hooiberg opgezet. In Alphen aan de Rijn is sprake van NME-*outsourcing*. De gemeentelijke NME-dienst is hier wegbezuinigd en de taken zijn ondergebracht bij Avifauna, die hiervoor van de gemeente geld krijgt.

IVN consulentschap Zuid-Holland

IVN consulentschap Zuid-Holland profileert zich op de website met de termen: ondersteuning, voorlichting, advies en bemiddeling op het gebied van NME. In het NME-netwerk ZON (Zuid-Hollands Overleg NME-diensten) heeft IVN consulentschap Zuid-Holland de rol van facilitator, coördinator en stimulator. In dit netwerk nemen NME-diensten en -centra, een aantal stichtingen die zich met NME bezig houden en enkele agendaleden (vaak ambtenaren met een deeltaak NME) deel.

IVN consulentschap Zuid-Holland neemt zelf actief deel als partner in samenwerkingsprojecten. Verder ontwikkelt het consulentschap producten die (onder meer) de NME-diensten gebruiken. Het organiseert professionele trainingen en verdere ondersteuning voor de NME-diensten. Buiten de ZON om zijn er dus ook bilaterale contacten. IVN consulentschap Zuid-Holland ontwikkelt ook zelf kennis en treedt op als kennismakelaar.

In de 'witte vlekken', de regio's of gemeenten zonder NME-ondersteuning, onderneemt IVN consulentschap Zuid-Holland acties om ook hier de gemeenten betrokken te krijgen bij NME. Zo is bijvoorbeeld het landelijke project 'Wonderweb' (2006) via deze gemeenten, maar ook via stichtingen die zich met NME bezighouden, aan het basisonderwijs aangeboden.

Normaal gesproken heeft IVN consulentenschap Zuid-Holland geen direct contact met het basisonderwijs. Dat doen de NME-centra en diensten, en als deze ontbreken gaan de contacten via gemeenten en stichtingen. Slechts bij uitzondering is er direct contact met het PO, bijvoorbeeld wanneer cursussen voor leerkrachten worden gegeven. Dat gebeurt vooral bij gemeenten in de 'witte gebieden'.

IVN consulentenschap Zuid-Holland richt zich, net als andere consulentenschappen, steeds meer op de mogelijkheden van de directe schoolomgeving (dus ook in de stad). Ook is er soms actieve ondersteuning van de leerkrachten door bijvoorbeeld trainingen.

IVN consulentenschap Zuid-Holland krijgt een structurele bijdrage van de provincie voor het uitvoeren van een aantal kerntaken die in een jaarplan zijn vastgelegd. Daarnaast wordt regelmatig, op projectbasis, additionele financiering van de provincie verkregen. De laatste jaren verschuift de financiering steeds verder van 'structureel' naar 'op projectbasis'.

Verder is er geld van o.a. gemeenten voor specifieke opdrachten of projecten, zoals het faciliteren van het ZON- netwerk, en worden ook op projectbasis fondsen gezocht.

Ten slotte zijn er nog inkomsten uit goede doelen (Postcode Loterij).

Gemeenten

De variatie in type NME-ondersteuning per gemeente is groot, zowel in omvang als in vorm. Alle grote en middelgrote gemeenten in de provincie Zuid-Holland hebben een NME-centrum dan wel een NME-dienst; kleine gemeenten en sommige regio's niet. Er zijn dan soms wel NME-vrijwilligers actief, maar dit kan marginaal zijn.

Sommige stichtingen krijgen een zeer klein gemeentelijk budget en draaien vooral op vrijwilligers.

In de drie middelgrote gemeenten Dordrecht, Delft en Zoetermeer is een initiatief genomen door wethouders om natuur- en milieueducatie en -communicatie onder de aandacht te brengen en meer te verankeren. Daartoe is de vereniging 'Gemeenten voor Duurzame Ontwikkeling; de vereniging voor lokale natuur- en milieucommunicatie' in mei 2007 opgericht. Volgens dit initiatief ligt de rol van NME-diensten in het bevorderen van duurzame ontwikkeling (<http://www.lokale-nmc.nl>). Het initiatief heeft ook een landelijk karakter gekregen; iedere gemeente die dat wil kan zich erbij aansluiten. Juist in middelgrote gemeenten waar NME-diensten meer autonoom werken lijken dit soort initiatieven volgens IVN consulentenschap Zuid-Holland gemakkelijker te ontstaan dan in grotere gemeenten.

In Ridderkerk is op initiatief van ondermeer de Dierenbescherming en een natuurvereniging door de gemeente en met sponsoren een gebouw bekostigd, waarin ook een NME-functie is ondergebracht. De gemeente wil echter niet bijdragen aan een structureel betaalde coördinator, en het centrum draait volledig op vrijwilligers.

Nationale parken

Er is formeel geen nationaal park in de provincie Zuid-Holland, omdat het Biesbosch Park 'hoort' bij Noord-Brabant. Het Biesboschcentrum in Dordrecht verzorgt echter programma's, die door basisscholen in Zuid-Holland gebruikt worden.

Andere vormen van NME-ondersteuning

In Zuid-Holland zijn een aantal IVN-afdelingen waarvan de leden de opleiding tot natuurgids hebben gedaan. Zij geven als natuurgids ook buitenlessen in het basisonderwijs. Verder zijn er natuurouders, die met NME op de basisscholen meehelpen en daarvoor een cursus volgen van IVN Nederland.

Er zijn nog een aantal andere initiatieven in Zuid-Holland, zoals een driedaags natuurbelevingsprogramma voor basisschoolleerlingen in de duinen bij Wassenaar van de Stichting Natuurbeleving⁵⁴.

Foto: Stichting Natuurbeleving

4.12.3 Samenwerking en kennisoverdracht

Samenwerking van NME-diensten en -centra, IVN consulentenschap Zuid-Holland, NME-stichtingen en agendaleden vindt plaats in het netwerk ZON (Zuid-Hollands Overleg NME-diensten). De ZON heeft dit jaar voor het eerst een gezamenlijk jaarplan gemaakt, een proces dat is ondersteund door IVN consulentenschap Zuid-Holland. Dit jaarplan houdt (uitsluitend) een structurering in van de gezamenlijke (ZON) activiteiten; de diensten werken verder in principe gewoon met hun eigen jaarplan.

De provincie Zuid-Holland is nauw betrokken bij het netwerk, maar heeft geen vertegenwoordiger in de ZON. Tijdens het tweedaagse ZON overleg is de provincie vaak wel vertegenwoordigd.

De provincie ondersteunt IVN consulentenschap Zuid-Holland financieel. Er vindt structureel voortgangsoverleg plaats op directieureniveau, zowel ambtelijk als bestuurlijk. Zo wordt bijvoorbeeld het jaarplan besproken. Ook in de ZON-tweedaagse is de provincie aanwezig; verder is er overleg op projectbasis.

Naast het netwerk ZON is er het netwerk Consept, waaraan 7 natuur- en milieu-organisaties in Zuid-Holland, zoals behorende instanties en de milieufederaties, deelnemen. IVN consulentenschap Zuid-Holland fungeert in dit netwerk als vertegenwoordiger van het educatieve en communicatieve onderdeel van het thema natuur- en milieu; overleg vindt plaats zowel op niveau van directeuren als van medewerkers.

---

⁵⁴ <http://www.natuurbeleving.org/>

Kennisoverdracht

Overleg met NME-centra en -diensten vindt plaats via het netwerk ZON. Ook in de jaarlijkse tweedaagse ZON-bijeenkomst wordt kennis uitgewisseld.

Het (landelijk) project 'Kwaliteitsmeter' heeft in Zuid-Holland als *pilot* gedraaid en wordt nu in het vervolgtraject breder uitgezet.

4.12.4 Kansen en knelpunten

Volgens IVN consulentschap Zuid-Holland blijft het grootste en voortdurende knelpunt bij de NME-centra en -diensten, en bij IVN zelf, de financiering. Lobbyen is steeds (meer) nodig. De rol van de medewerkers verandert daarmee ook: steeds meer moet men capaciteiten hebben als acquisiteur. Je ziet dat dit soort ontwikkelingen vooral in grotere centra plaatsvinden. Veel kleinere centra blijven nog meer de traditionele NME verzorgen.

Ook de beeldvorming en het imago van het NME-werkveld zijn volgens IVN consulentschap Zuid-Holland nog steeds knelpunt.

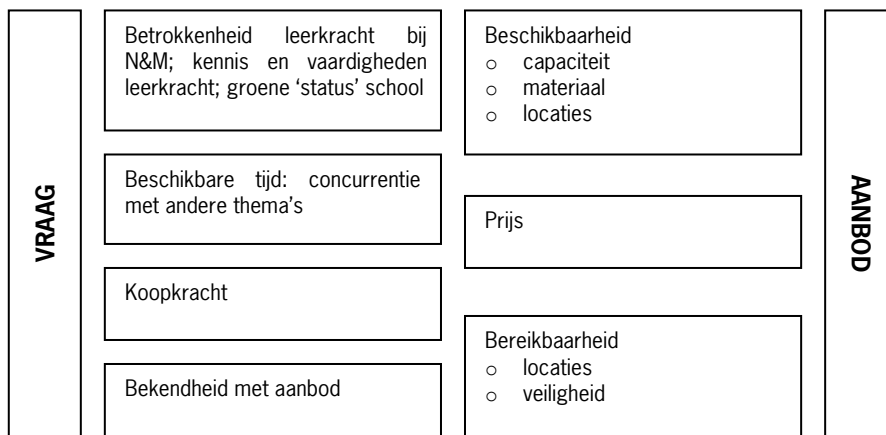
Omdat professionalisering van belang is wordt meer en meer samengewerkt met andere partners en worden nieuwe allianties opgericht. Dat kan bijvoorbeeld zijn met bedrijven, waterschappen of met andere gemeentelijke diensten. Deze doelgroepverbreding leidt er mede toe dat nieuwe diensten en producten kunnen worden ontwikkeld. Dit geeft dus kansen. De nieuwe nota NME zal hier hopelijk ook aan bijdragen en bijvoorbeeld leiden tot het besef dat NME noodzakelijk is en verankerd dient te worden binnen beleidsdoelen. Het politieke klimaat is op dit moment gunstig. Dat blijkt ook uit het initiatief van de wethouders uit de drie gemeenten Dordrecht, Delft en Zoetermeer.

5 Samenvatting en conclusies

De structurele inbedding van NME in het basisonderwijs is vanaf 1988 een thema in het nationale onderwijsbeleid. De invulling hiervan is beperkt gebleven tot de formulering van kerndoelen⁵⁵ voor natuur en milieu, zonder controle op de implementatie daarvan. Er is bijvoorbeeld geen eindtoets voor de leerlingen en de controle door de inspectie blijft beperkt tot de aanwezigheid van een lesmethode of een uitvoeringsplan. Bovendien heeft het rijk de verantwoordelijkheid voor NME doorgeschoven naar provincies en gemeenten.

Een en ander heeft ertoe geleid dat de gemiddelde tijdsbesteding op de basisscholen aan NME niet meer is dan een half uur tot één uur per week, terwijl er officieel gemiddeld één uur per week aan NME moet worden besteed. Bovendien zijn er grote verschillen tussen scholen in de manier waarop NME wordt aangepakt. Dit laatste heeft weer veel te maken met het aanbod aan NME-ondersteuning. Circa de helft van de basisscholen heeft geen NME-ondersteuning.

Figuur 3. Schematisch weergave van vraag en aanbodfactoren voor NME-ondersteuning

Oorzaken voor de verschillen tussen scholen in de invulling van NME zijn in belangrijke mate toe te schrijven aan verschillen tussen scholen voor wat betreft (Figuur 3):

- De betrokkenheid van leerkrachten bij het thema natuur en milieu, en hun kennis en vaardigheden op dit gebied. Deze factoren beïnvloeden de vraag naar NME-ondersteuning en de aandacht die aan natuur en milieu wordt besteed (A);
- De beschikbaarheid van mogelijkheden voor ondersteuning van NME-lessen (B);
- De mate waarin leerkrachten gebruik kunnen maken van de beschikbare mogelijkheden. Naast beperkingen in *tijd* (concurrentie van andere thema's) en *geld*, is hierbij ook de *bereikbaarheid* aan de orde. Zo is een bezoek aan een nationaal park eenvoudiger en voordeliger, zowel financieel als qua tijdsbesteding, te realiseren als dit vlakbij de school ligt (C);
- De bekendheid bij leerkrachten met de mogelijkheden voor ondersteuning (D).

⁵⁵ Het gaat om twee doelen: (39). 'De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu' en (40). 'De leerlingen leren in de eigen omgeving veel voorkomende planten en dieren onderscheiden en benoemen en leren hoe ze functioneren in hun leefomgeving'. OCW, 2006.

In economische terminologie is hier sprake van een markt, waarbij de leerkrachten/scholen de vragers zijn (A) en het aanbod bestaat uit de mogelijkheden voor NME-ondersteuning. De NME-ondersteuning bestaat daarbij uit drie categorieën:

- Capaciteit: voor het verzorgen van binnen- en buitenlessen, het begeleiden van leerkrachten, het begeleiden van excursies en het geven van cursussen aan leerkrachten en ouders e.d.;
- Materiaal voor NME-lessen, zoals leskisten en onderwijsmethodes;
- Locaties voor buitenactiviteiten zoals schooltuinen, nationale parken, bezoekerscentra en NME-centra.

De confrontatie van vraag en aanbod leidt tot de gerealiseerde NME-ondersteuning. De overheid, in veel gevallen de gemeenten, kan op verschillende manieren interveniëren op deze markt. Aan de vraagkant kan zij de vraag stimuleren door bijvoorbeeld geormerkte middelen beschikbaar stellen aan de scholen, waardoor hun koopkracht toeneemt. Aan de aanbodkant kan de overheid bijdragen aan het ontwikkelen van materiaal of aan het verstrekken van NME-ondersteuning, waardoor de ondersteuning voor een lagere prijs of zelfs om niet kan worden verzorgd. Ook kan de overheid buitenlocaties creëren, bijvoorbeeld door een NME-centrum op te richten. In de praktijk zijn al deze vormen van interventie aan de orde. Dergelijke interventies kunnen leiden tot een steviger verankering van NME in het basisonderwijs.

De vraag

Uit de interviews met de consulentschappen blijkt dat leerkrachten zich vaak niet vaardig genoeg vinden op het terrein van NME en dat zij moeite hebben met de organisatie en vormgeving van NME in 'het veld'. Dit wijst er op dat er een al dan niet latente vraag bestaat naar informatie over mogelijkheden voor NME-lessen en naar ondersteuning bij NME-lessen. De omvang van de vraag naar NME-ondersteuning wordt bepaald door de bekendheid met de mogelijkheden voor NME-ondersteuning, de koopkracht van de scholen en de beschikbare tijd, waarbij niet alleen de afstand tot buitenlocaties aan de orde is, maar ook de concurrentie met andere leeractiviteiten (C).

Voor de bekendheid met NME-ondersteuning wordt verwacht dat een grotere bekendheid bij leerkrachten (D) zal leiden tot een toename van de vraag. Ook goede ervaringen met NME-ondersteuning blijken een positief effect op de vraag te hebben. In de interviews is in dit verband aangegeven dat goede ervaringen van wezenlijk belang blijken te zijn om leerkrachten enthousiast te krijgen voor NME, met name voor het geven van buitenlessen.

De invloed van concurrentie tussen leeractiviteiten is ondermeer aan de orde bij de lumpsum financiering bij basisscholen. Veel scholen kiezen ervoor om de beschikbare financiële middelen te besteden aan andere activiteiten dan NME, zoals logopedie of schoolinrichting.

Ten aanzien van de invloed van de koopkracht noemen enkele NME-centra als voorbeeld dat scholen de voorkeur geven aan cultuureducatie, omdat daarvoor de entree en het busvervoer worden vergoed, terwijl voor NME wel moet worden betaald. Hier ligt echter ook een kans: als NME op een soortgelijke manier zou worden gefinancierd kan het voor de scholen weer aantrekkelijker worden om NME-lessen te geven.

Het aanbod

Het aanbod (B) bestaat uit de mogelijkheden voor NME-ondersteuning. Dit betreft niet alleen de begeleiding bij of de verzorging van lessen en de beschikbare materialen, maar ook de mogelijkheid om gebruik te maken van (buiten)locaties. De bereikbaarheid van deze buiten-

locaties is daarbij een belangrijke factor. Belangrijke aanbieders zijn de NME-centra en de bezoekerscentra van nationale parken. Relevante factoren aan de aanbodkant zijn enerzijds de organisatie van het aanbod en anderzijds de prijs, de variatie en de kwaliteit van de NME-ondersteuning.

De wijze waarop het aanbod is georganiseerd verschilt van provincie tot provincie. Het ene uiterste is de provincie Drenthe, waar in 11 van de 12 gemeenten een structureel scholennetwerk bestaat van vragers en aanbieders. De aanbieders (gemeenten en IVN consulentenschap Drenthe) maken via contracten met scholen afspraken over NME-lessen en het gebruik van NME-diensten (de formule Drenthe). Het percentage scholen/leerlingen dat hierdoor NME krijgt is relatief hoog (78%).

In de andere provincies bestaat een dergelijk scholennetwerk niet. In veel provincies zijn wel overkoepelende netwerken van aanbieders actief, zoals NME-centra, nationale parken, gemeenten, NME-organisaties en vrijwilligers. Het IVN consulentenschap is steeds de spil in het netwerk. Belangrijke doelen van deze netwerken zijn het bundelen en uitwisselen van kennis en ervaring, het ontwikkelen van methodes en lespakketten, het kwalitatief beoordelen van methodes, het realiseren van een basislespakket met een bepaalde kwaliteit en verzorging van nascholing.

De *provincies* hebben vooral invloed op de prijs van het aanbod. Zij dragen in belangrijke mate structureel bij aan de financiering van de provinciale IVN consulentenschappen, die de provinciale taken ten aanzien van NME in het basisonderwijs over nemen. NME-ondersteuning van het basisonderwijs is hierbij een kerntaak.

Ook bij de provincies is continuïteit van de NME-ondersteuning echter niet vanzelfsprekend. Dit heeft ondermeer te maken met wisseling van provinciaal bestuur en veranderend beleid. Gemiddeld dragen de provincies 1/3 tot de helft van het totale inkomen van de consulentenschappen bij. Er is hierbij echter meer en meer sprake van projectfinanciering i.p.v. programmafinanciering.

De *IVN consulentenschappen* richten zich primair op de organisatie en de ontwikkeling van het aanbod. Omdat bewust is gekozen voor tweedelijns ondersteuning, verlopen de contacten met de vragers vrijwel altijd via de aanbieders van NME-ondersteuning en locaties: de NME-centra en (gemeentelijke) NME-diensten, nationale parken en anderen.

De rol van *de gemeenten* voor wat betreft het aanbod van NME-diensten bestaat uit financiële en materiële ondersteuning, variërend van structurele bijdragen aan bijvoorbeeld een NME-centrum of schooltuinen, tot bijdragen op projectbasis of zelfs helemaal niets. Omdat NME in het basisonderwijs geen wettelijke kerntaak van de gemeente is, kan iedere gemeente zelf bepalen hoe en in welke mate NME wordt ontwikkeld dan wel ondersteund. Ook de wijze waarop ondersteuning plaatsvindt, varieert. Een gemeente kan een NME-centrum financieel of personeel ondersteunen en verder weinig zelf weinig doen, maar er zijn ook gemeenten die juist vanuit het eigen beleid heel actief zijn. Sommige gemeenten zorgen voor locaties, zoals schooltuinen.

Knelpunten rond aanbod

Financiële risico's bij de aanbieders van de NME-ondersteuning aan basisscholen kunnen die ondersteuning in gevaar brengen. Door voortdurend veranderende rijksregelingen en doordat gemeenten op ieder moment hun NME-beleid kunnen wijzigen en geen prioriteit meer geven, kunnen subsidies en/of gesubsidieerde arbeidskrachten bij lokale NME-centra ineens wegvallen. Het blijkt voor de NME-ondersteuners moeilijk om in het licht van een onzekere

(financiële) toekomst en op basis van voortdurend wisselend beleid een degelijke organisatie op te bouwen.

Ook de verschuiving van (structurele) programma- naar projectfinanciering, niet alleen bij de provincie maar ook bij andere subsidieverleners, en een verder gaande bureaucratisering, vragen veel tijd voor verwerving en verslaglegging. Hierdoor komt ondermeer de ontwikkeling van lespakketten en dergelijke in de verdrinking. Een ander effect van meer projecten ten koste van programma's heeft er mee te maken dat projecten veel meer korte termijn gericht zijn, hetgeen een lange-termijnstrategie in de weg kan staan. Door het lange termijn karakter van NME is het sowieso lastig om op (politieke) belangen op de korte termijn in te spelen. Bovendien worden de NME-ondersteuners (m.n. de provinciale IVN consulentschappen) steeds meer uitvoerder van (gemeentelijk of provinciaal) beleid. Het is de vraag of dit een gewenste ontwikkeling is.

Kansen voor NME

Er bestaan ook op dit moment heel veel NME-initiatieven in Nederland. Dat maakt het complex voor zowel de aansturing als de uitvoering en kan verwarrend zijn voor scholen. Er wordt wel gewerkt aan samenwerking tussen NME-aanbieders en -ondersteuners, maar verschillende organisaties hebben verschillende uitgangspunten en ideeën en leveren andere NME-boodschappen aan het onderwijs.

Doordat NME-diensten en -centra vaak autonoom werken wordt NME nog te weinig ingezet als instrument voor (draagvlakverwerving van) beleid. Dit biedt tegelijkertijd ook kansen.

Een verdere afstemming en samenwerking tussen NME-aanbieders en -ondersteuners en de ontwikkeling van een 'basispakket NME', dat voor alle basisscholen beschikbaar is, zou een optie kunnen zijn.

IVN Nederland heeft een nieuw meerjarenbeleid uitgestippeld voor 10 jaar, met als belangrijke doelstelling om het bereikte aantal leerlingen in het basisonderwijs te vergroten. Dit initiatief wordt op landelijk, provinciaal, gemeentelijk niveau of op individueel schoolniveau ingezet.

De nieuwe afspraak over financiering van gesubsidieerde arbeid (participatietop, juni 2007; zie paragraaf 3.4.2) kan mogelijk als gevolg hebben dat weer plaatsen worden ingevuld. Daar staat tegenover dat vrijwilligers die nu NME-werk doen, mogelijk via deze weg aan een nieuwe baan kunnen komen, waardoor ze juist weg zullen vallen voor de NME-sector. Deze effecten zijn bij de IVN consulentschappen nog niet merkbaar.

Successen

Tot slot worden nog enkele van de door de provinciale IVN consulentschappen behaalde successen op een rij gezet. Het is een greep uit een veel groter scala aan succesvolle activiteiten van de consulentschappen, maar voldoende om een beeld te geven van de diversiteit die er tussen de provincies bestaat (Tabel 7).

Tabel 7. Enkele bereikte successen van de provinciale IVN consulentschappen

Provincie	Successen
Drenthe	Een goed functionerende 'formule Drenthe'.
Flevoland	Met beperkte middelen wordt een groot aantal basisscholen van NME-ondersteuning voorzien; Participatie in het 'Brede Scholen' initiatief; aansluiting bij 20 'brede' scholen van de 35 basisscholen in Lelystad. IVN consulentschap Flevoland is gestart met de uitwerking van het natuurbelevingsprogramma 'Ontdek je Natuurtalent'.
Friesland	MN consulentschap Fryslân is betrokken bij en ondersteunt initiatieven van de terreinbeherende organisaties, zoals de Biologiedagen en de Weidevogeldagen; De samenwerking tussen regio Noord en Staatsbosbeheer is geformaliseerd in een overeenkomst.
Gelderland	Een goedwerkend samenwerkingsverband NME – GOS; De NME-centra werken in het samenwerkingsverband en in de afstemming met andere provinciale en landelijke netwerken voor wat betreft het basisonderwijs zeer efficiënt. De kwaliteitsmeter, het basispakket en de d-base dragen daaraan bij.
Groningen	De ombuiging van leerkrachtvervangende activiteiten naar leerkrachtondersteunende activiteiten in natuurcentrum de Heemtuin verloopt succesvol; De samenwerking met Landschapsbeheer Groningen is uitstekend.
Limburg	In de NME-centra, bij de NME-diensten en in de nationale parken wordt goed gebruik gemaakt van het aanbod, de kwaliteit is goed en de leerkrachten zijn tevreden; Hier is ook een grote inzet van vrijwilligers; De samenwerking met de TBO 's en met de bezoekerscentra is goed.
Noord-Brabant	De grote diversiteit en veelheid aan NME-activiteiten in de provincie, die bovendien steeds zichtbaarder en bekender worden.
Noord-Holland	Participatie van de NME-centra aan de Kwaliteitsmeter in 2007. Er zijn 2 keer zoveel producten gescreend dan was afgesproken (de Kwaliteitsmeter is in 2006 opgeschaald naar landelijk niveau en in 2007 gebruikt voor toetsing van de producten).
Overijssel	Een beschikbaar en draaiend, bijna dekkend netwerk van NME-voorzieningen. De kwaliteit mag dan mogelijk verschillen, maar er is in ieder geval 'bijna overal iets'.
Utrecht	Een sterk, goed functionerend en deskundig netwerk met een prettige werksfeer; De tweedaagse en de nascholing voortkomend uit het netwerk; De gezamenlijke acties tegen de bezuinigingen. Hoewel de NME-centra enige jaren terug bijna allemaal zijn bedreigd geweest, hebben ze dit met hier en daar wat afslankingen allemaal overleefd.
Zeeland	Het concept van natuurouders. In Zeeland is dit systeem ontwikkeld en uitgebouwd. Het draait al erg lang en er zijn nu 600 ouders die meedoen. Deze natuurouders maken het mogelijk dat de kinderen naar buiten kunnen voor lessen. Bovendien heeft het als meerwaarde dat er ook ouders worden bereikt die je anders niet zou bereiken. Uit het onderzoek naar effectiviteit van NME (Smit <i>et al</i> , 2006) blijkt eveneens dat de rol van ouders erg belangrijk is. Bovendien blijkt dat men natuurouder wordt 'voor het leven', dus dat het mensen blijft; Een verbeterde en intensievere samenwerking met NME-centra is in gang is gezet.
Zuid-Holland	Het netwerk ZON, dat al lang draait en als hecht samenwerkingsverband goed functioneert. In 2007 heeft dit geleid tot het eerste gezamenlijke jaarplan.

Literatuur

- Bonthuis, 2001. *Ankers voor de Toekomst. Toekomstvisie Zeeuwse NME-Centra. Inzet natuur- en milieueducatie door de Zeeuwse Centra in de periode 2001-2006*. AreaConsult, Breda.
- Bureau KLB, 2007. *Communicatie en Educatie Ecologie in het onderwijs en jeugdbeleid. Behoeftesonderzoek CEE in opdracht van de provincie Noord-Brabant*. Den Haag.
- Deursen, C. van , G. Frederiks en W. Nagel, 2003. *Staalkaart NME: verkennend onderzoek naar de stand van zaken in het NME-werkveld en de relatie met 'Leren voor duurzaamheid'*. LNV Expertisecentrum. Den Haag, Ede.
- Drents Landschap, 2007. *Jaarverslag 2006. Stichting Het Drentse Landschap*. Assen.
- Heijden, N. van der en W. Smit, 2006. *Draagvlak Natuur en Milieu Educatie; Eindrapportage van een enquête onder 1000 burgers en twee panelbijeenkomsten*. Onderzoek en Adviesgroep QA+ Questions, Answers and More B.V. Den Haag.
- IVN 2007. *Jaarverslag 2006*. Amsterdam.
- IVN, 2006. *NME en (dreigende) bezuinigingen; een informatieoverzicht*. IVN Kenniscentrum, Amsterdam.
- IVN consulentenschap Fryslân. 2007. *Productenbegroting 2007*. Leeuwarden.
- IVN consulentenschap Groningen, 2006. *Productenbegroting 2007*. Groningen.
- IVN consulentenschap Limburg, 2001. *Verslag Onderzoek bestuurlijke verankering. Natuur- en Milieu Communicatie, Educatie en Leren voor Duurzaamheid*. Roermond.
- Jaarverslagen diverse provinciale IVN consulentenschappen.
- Kuip, L. en T. Jetten, 2006. *Informatieoverzicht NME en (dreigende) bezuinigingen*. IVN Kenniscentrum. Zie ook: <http://www.podiumonline.nl>.
- Landschapsbeheer Fryslân, 2005. *100ste Biologiedag met de paedwizer in bos bij Beetsterzwaag*. In: Groen Licht. Nieuwsbulletin Landschapsbeheer Friesland, oktober 2005.
- L&V en VROM, 1988. *Nota Natuur- en Milieu-Educatie, een Meerjarenvisie*. TK, vergaderjaar 1987-1988, 20 487 nrs. 1-2. Den Haag
- LNV, EZ, V&W, VROM, O&W en BuZa (OS), 1993. *Kaderplan Natuur- en Milieu-educatie 1993-1999. Extra Impuls: op weg naar duurzaamheid als tweede natuur*. TK 20 487 nr. 13. Den Haag.
- LNV, VROM, BuZa (OS), OC&W, IPO, VNG, UvW. 2003. *Leren voor duurzame ontwikkeling. Van marge naar mainstream*. Programma 2004-2007. Den Haag.

- OCW, 2006. *Kerdoelen primair onderwijs, april 2006*. OCW. 36027/8000. DeltaHage, Den Haag.
- Schmitz, P. 2005. *De kwaliteit van de kwaliteitsmeter. Een onderzoek naar de kwaliteit van een toetsingsinstrument voor natuur- en milieueducatie producten*. Doctoraalscriptie Leerstoelgroep Educatie- en Competentie studies, Wageningen Universiteit, registratie nummer: 800213 741080.
- Smit, W., P. Jansen, C.S.A. van Koppen, M. Bulten, M.L.C. Damen & C. Custers. 2006. *Hoe duurzaam is NME? Een explorerend kwantitatief onderzoek naar langetermijneffecten van Natuur- en Milieueducatie op basisscholen*. Stichting Veldwerk Nederland en Universiteit Utrecht. Apeldoorn, Utrecht.
- SNP, 2005. *Werkplan 2006. Samenwerkingsverband Nationale Parken (SNP)*. Den Haag.
- SNP, 2007. *Samenwerkingsverband Nationale Parken (SNP); Jaarverslag 2006*. Den Haag.
- Sollart, 2004. *Effectiviteit van het Natuur- en Milieu-Educatiebeleid; Planbureau rapport 17, Natuurplanbureau Wageningen*. ISSN 1574-0935.
- VEN, 2006. *Venster op NME, adviezen voor de rijksnota NME*. Vereniging Educaties Nederland
- VEN, 2006. *Professionalisering van NME. Competenties onder de loep*. Vereniging Educaties Nederland
- VROM, OC&W, LNV, BuZa (OS), VNG, IPO, UvW. 1999. *NME21: 'Leren voor een duurzame samenleving'*. Educatie Agenda 21: Natuur- en Milieu-Educatie vanaf 2000. Den Haag.

Bijlage 1 Vragenlijst provinciale IVN consulentschappen

1. Hoe is de samenwerking van het provinciaal IVN consulentschap met de basisscholen in de provincie geregeld? Overkoepelende organisatiestructuur (netwerkschema), met daarin alle betrokken instanties (IVN consulentschap, lokale en regionale NME-centra, Nationale Parken met educatieve centra, gemeenten, provincie, SBB, Natuurmonumenten e.d., basisscholen, schoolbegeleidingsdienst, anderen).
2. Wat is in meer detail de relatie tussen het provinciaal IVN consulentschap en de Provincie?
  - Welke contacten zijn er/ organisatie samenwerking?
  - Welke afspraken/regelingen zijn er?
  - Welke vormen van overleg en besluitvorming?
  - Financiën/ geldstromen/subsidies?
  - Andere zaken
3. Hoe is de samenwerking van het IVN consulentschapbetrokkenen in de provincie meer in detail geregeld?
  - Samenwerking IVN consulentschap met lokale/regionale NME-centra
    - organisatie samenwerking
    - kennisoverdracht (actief/passief)
    - financiën/ geldstromen/subsidies
    - regelingen en afspraken
    - andere zaken: capaciteit, takenverdeling
  - Samenwerking IVN consulentschap met basisscholen
    - organisatie samenwerking
    - kennisoverdracht (actief/passief)
    - financiën/middelen
    - regelingen en afspraken
    - andere zaken: capaciteit, takenverdeling
  - Samenwerking lokale/regionale NME-centra met basisscholen
    - organisatie samenwerking
    - kennisoverdracht (actief/passief)
    - financiën/middelen
    - regelingen en afspraken
    - andere zaken: capaciteit, takenverdeling
4. In vervolg op vraag 3c: welke rol spelen de regionale en lokale NME-centra bij het faciliteren van NME voor de basisscholen en in welke mate maken basisscholen gebruik van lokale of regionale NME-centra?
  - Faciliteren NME op basisscholen door lokale/ regionale NME-centra:
    - Zijn ze excursiedoel?
      - Benaderen ze daarvoor actief scholen of zijn ze passief?
    - Dragen ze bij aan binnen/buiten lessen BO? En VO?
      - Hoe dan?
      - Zo nee, wie verzorgen dan de binnen/buitenlessen?

- Benaderen ze hiervoor actief scholen of zijn ze passief?
    - Verzorgen ze lesmateriaal voor scholen?
      - Zo nee, wie verzorgen dan lesmaterialen?
      - Benaderen ze hiervoor actief scholen of zijn ze passief?
    - Hoe is de financiering geregeld?
    - Hoe is de samenwerking met gemeenten geregeld?
    - Welke andere activiteiten ondernemen ze?
    - Aanvullende opmerkingen
5. Enkele basisgegevens:
- Wat is aantal basisscholen in de provincie?
  - Wat is aantal regionale NME-centra in de provincie?
  - Hoeveel zijn er de afgelopen jaren verdwenen/bijgekomen en waarom?
  - Wat is aantal lokale NME-centra in de provincie?
  - Hoeveel zijn er de afgelopen jaren verdwenen/bijgekomen en waarom?
  - Wat is aantal basisscholen 'per NME-centrum'?
  - Wat is aantal Nationale Parken in de provincie?
  - Hebben deze Nationale Parken (alle) een Educatief Centrum?
  - Maken (alle) basisscholen hier gebruik van?
  - Zijn er basisscholen met vakleerkrachten NME? Hoeveel?
  - Zijn er NME-coördinatoren op basisscholen? Hoeveel?
  - Andere trends?
  - Andere opmerkingen?
6. Met betrekking tot de basisscholen in uw provincie:
- Wat is aantal uren NME per basisschool, onderverdeeld naar binnen- en buitenactiviteiten (A)?
  - Wat is de verhouding binnen tussen NME binnen- en buitenactiviteiten per school (B)?
  - Is dit (A resp. B) afhankelijk van schoollocatie (aanwezigheid van groen, van natuur, van schooltuin, park, etc)?
7. Hoe is de samenwerking van het IVN consulentenschap met gemeenten geregeld:
- Welke contacten zijn er/ organisatie samenwerking?
  - Welke afspraken/regelingen zijn er?
  - Welke vormen van overleg en besluitvorming?
  - Financiën/ geldstromen/subsidies?
  - Andere zaken
8. Welke verschillen treden er daarbij op *tussen gemeenten* binnen uw provincie? (uitersten noemen)? Wat zijn de oorzaken?
9. Heeft de inwerkingtreding van de Wet Werk en Bijstand (WWB) op 1 januari 2004 effect gehad op de subsidiering van NME in gemeenten in uw provincie? Hoe precies?
10. Heeft de invoering van de *lump-sum* financiering van het basisonderwijs in 2006 (waarbij scholen de beschikking krijgen over financiële middelen om goederen of diensten in te kopen) voor zover u weet bij gemeenten in uw provincie geleid tot minder NME activiteiten? Hoe precies?
11. Wat hebben die veranderingen betekend voor het faciliteren van NME in het basisonderwijs?

12. Zijn er nog meer *veranderingen* in de bijdragen van de overheid aan NME geweest (inclusief gesubsidieerde arbeid) in het recente verleden, op het niveau van:
- Rijk
  - Provincie
  - Gemeenten
13. Welke veranderingen kunnen nog *worden verwacht* in de bijdragen van de overheid en wat zijn de consequenties daarvan voor NME op de basisscholen?
- Rijk
  - Provincie
  - Gemeenten
14. Welke knelpunten zijn er of verwacht u ten aanzien van *het voortbestaan/de continuïteit* van lokale en regionale NME-centra (financiering e/o andere zaken)? Welke kansen/alternatieven ziet u?
15. Met de onlangs (27 juni 2007) tijdens de participatietop gemaakte afspraak tussen regering, werkgevers en werknemers om 200 000 langdurig werklozen aan een baan te helpen, via ondermeer loonkostensubsidies, extra middelen voor scholing en gesubsidieerde banen, lijken er toch weer kansen te komen voor betaalde krachten, te meer daar gemeenten hun budgetten voor bijstand mogen inzetten om banen te subsidiëren. Wat is uw mening hierover? Is er al iets merkbaar?
16. Wat heeft uw provincie goed geregeld wat bij andere provincies nog niet of minder goed is geregeld? Waar bent u trots op?

Bijlage 2 Vragenlijst nationaal coördinator

1. Hoe is de samenwerking van IVN Nederland met de diverse provinciale IVN consulentenschappen, op het gebied van NME voor basisscholen geregeld (formeel en in de praktijk)?
  - Organisatie samenwerking
  - Kennisoverdracht (actief/passief)
  - Financiën/ geldstromen/subsidies
  - Regelingen en afspraken
  - Andere zaken: capaciteit, takenverdeling
2. Heeft IVN Nederland direct contact met regionale en/ of lokale NME-centra?
3. Hoe is het faciliteren van NME ten behoeve van het basisonderwijs geregeld op nationaal niveau (algemene regelgeving) en binnen het IVN (IVN organisatie); (formeel versus in de praktijk)?
  - Nationaal (formeel versus in de praktijk)
    - Schema organisatie: NME-centra (lokaal, regionaal), basisscholen (en middelbare scholen), provincies, gemeenten, IVN consulentenschappen, IVN landelijk, SBB, Natuurmonumenten e.d., NP met educatief centrum, anderen etc.
    - Beschrijving regelingen: 'overheid'
    - Beschrijving geldstromen op alle overheidsniveaus; ook andere middelen, zoals arbeid, etc.
  - Binnen IVN (formeel versus in de praktijk)
    - Idem voor IVN
4. Welke verschillen treden er volgens u op tussen provincies en tussen gemeenten binnen een provincie voor wat betreft het faciliteren van NME op basisscholen?
5. Enkele basisgegevens:
  - Wat is aantal basisscholen per provincie?
  - Wat is aantal regionale NME-centra per provincie?
  - Wat is aantal lokale NME-centra per provincie?
6. Wat is de relatie tussen het provinciale IVN consulentenschap en het IVN District?

Bijlage 3 Adressen IVN consulentschappen

De consulentschappen van IVN ondersteunen en adviseren organisaties die binnen de betreffende provincie betrokken zijn bij educatie en communicatie over natuur en leefomgeving. Producten en diensten zijn onder meer kennismanagement, projectmanagement en communicatie; In Overijssel is de consulentschapfunctie ondergebracht bij Natuur en Milieu Overijssel.

IVN consulentschapBrabant
Bezoekadres: Rechterstraat 55
Postbus 883
5280 AW Boxtel
T. (0411) 61 41 11
F. (0411) 61 41 12
E. Consulentschap.brabant@ivn.nl
I. <http://www.ivn.nl/brabant/>

IVN consulentschapGelderland
Bezoekadres: Jansbuitensingel 13

6811 AB Arnhem
T. 026-3512927
F. 026-3519033
E. Consulentschap.gelderland@ivn.nl
I. <http://www.ivn.nl/gelderland>

IVN consulentschapNoord-Holland
Bezoekadres: Dorpsstraat 65

1901 EJ Castricum
T. (0251) 65 07 83
F. (0251) 85 24 22
E. Consulentschap.noordholland@ivn.nl
I. <http://www.ivn.nl/noordholland>

IVN consulentschapDrenthe
Bezoekadres: Oostersingel 23-25
Postbus 125
9400 AC Assen
T. (0592) 37 17 40
F. (0592) 34 37 25
E. Consulentschap.drenthe@ivn.nl
I. <http://www.ivn-drenthe.nl>

IVN consulentschapGroningen
Bezoekadres: Praediniussingel 59
Postbus 1020
9701 BA Groningen
T. (050) 313 59 33
F. (050) 313 68 21
E. Consulentschap.groningen@ivn.nl
I. <http://www.ivn.nl/groningen/>

Natuur en Milieu Overijssel
Bezoekadres: Stationsweg 3

8011 CZ Zwolle
T. (038) 425 09 60
E. info@natuurmilieu.nl
I. <http://www.natuurmilieu.nl/>

IVN consulentschapFlevoland
Bezoekadres: Botter 11-37

8232 JN Lelystad
T. 0320 258980
F. 0320 258982
E. Consulentschap.flevoland@ivn.nl
I. <http://www.ivn.nl/flevoland>

IVN consulentschapZuid-Holland
Bezoekadres: Ochterveltstraat 41b

3015 XL Rotterdam
T. (010) 477 96 69
F. (010) 477 12 88
E. Consulentschap.zuidholland@ivn.nl
I. <http://www.ivn.nl/zuidholland>

IVN consulentschapUtrecht
Bezoekadres: Bunnikseweg 39

3732 HV De Bilt
T. 030-2210599
F. 030-2205544
E. Consulentschap.utrecht@ivn.nl
I. <http://www.ivn.nl/utrecht>

IVN consulentschapFryslân
Bezoekadres: Oostergoweg 7
Postbus 538
8901 BH Leeuwarden
T. (058) 289 04 63
F. (058) 289 03 77
E. Consulentschap.friesland@ivn.nl
I. <http://www.ivn.nl/Fryslân>

IVN consulentschapLimburg
Bezoekadres: Godsweerderstraat 2

6041 GH Roermond
T. (0475) 38 64 60
F. (0475) 38 64 69
E. Consulentschap.limburg@ivn.nl
I. <http://www.ivn.nl/limburg>

IVN consulentschapZeeland
Bezoekadres: Ravelijn de Groene Jager 5
Postbus 334
4460 AS Goes
T. (0113) 21 16 75
F. (0113) 25 09 55
E. Consulentschap.zeeland@ivn.nl
I. <http://www.ivn.nl/zeeland>

IVN Nederland
Bezoekadres: Plantage Middenlaan 2c
Postbus 20123
1000 HC Amsterdam
T. (020) 622 81 15
F. (020) 626 60 91
E. ivn@ivn.nl
I. <http://www.ivn.nl>

Bijlage 4 Kerndoelen primair onderwijs⁵⁶

ONDERDEEL: ORIËNTATIE OP JEZELF EN DE WERELD

Mens en samenleving

34. De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen.
35. De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument.
36. De leerlingen leren hoofdzaken van de Nederlandse en Europese staatsinrichting en de rol van de burger.
37. De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.
38. De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met verschillen in opvattingen van mensen.
39. De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.

Natuur en techniek

40. De leerlingen leren in de eigen omgeving veel voorkomende planten en dieren onderscheiden en benoemen en leren hoe ze functioneren in hun leefomgeving.
41. De leerlingen leren over de bouw van planten, dieren en mensen en over de vorm en functie van hun onderdelen.
42. De leerlingen leren onderzoek doen aan materialen en natuurkundige verschijnselen, zoals licht, geluid, elektriciteit, kracht, magnetisme en temperatuur.
43. De leerlingen leren hoe je weer en klimaat kunt beschrijven met behulp van temperatuur, neerslag en wind.
44. De leerlingen leren bij producten uit hun eigen omgeving relaties te leggen tussen de werking, de vorm en het materiaalgebruik.
45. De leerlingen leren oplossingen voor technische problemen te ontwerpen, deze uit te voeren en te evalueren.
46. De leerlingen leren dat de positie van de aarde ten opzichte van de zon, seizoenen en dag en nacht veroorzaakt.

Ruimte

47. De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland, vanuit de perspectieven landschap, wonen, werken, bestuur, verkeer, recreatie, welvaart, cultuur en levensbeschouwing. In ieder geval wordt daarbij aandacht besteed aan twee lidstaten van de Europese Unie en twee landen die in 2004 lid werden, de Verenigde Staten en een land in Azië, Afrika en Zuid-Amerika.

---

⁵⁶ Uit: Kerndoelen primair onderwijs, april 2006. OCW. 36027/8000. DeltaHage, Den Haag.

48. Kinderen leren over de maatregelen die in Nederland genomen worden/werden om bewoning van door water bedreigde gebieden mogelijk te maken.
49. De leerlingen leren over de mondiale ruimtelijke spreiding van bevolkingsconcentraties en godsdiensten, van klimaten, energiebronnen en van natuurlandschappen zoals vulkanen, woestijnen, tropische regenwouden, hooggebergten en rivieren.
50. De leerlingen leren omgaan met kaart en atlas, beheersen de basistopografie van Nederland, Europa en de rest van de wereld en ontwikkelen een eigentijds geografisch wereldbeeld.

Tijd

51. De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren.
52. De leerlingen leren over kenmerkende aspecten van de volgende tijdvakken: jagers en boeren; Grieken en Romeinen; monniken en ridders; steden en staten; ontdekkers en hervormers; regenten en vorsten; pruiken en revoluties; burgers en stoommachines; wereldoorlogen en holocaust; televisie en computer.

Bijlage 5 Verdeling basisscholen per provincie

Provincie	Deelname PO in 2006/2007 (aantal leerlingen) ^{a)}	Aantal basisscholen ^{b)}	Aantal speciale basisscholen ^{b)}	Aantal NME-centra , – steunpunten of -diensten
Drenthe	47.850	299	7	-
Flevoland	43.700	191	8	1
Friesland	62.820	481	11	11
Gelderland	194.790	957	36	18
Groningen	49.880	325	10	2
Limburg	95.750	410	20	6
Noord-Brabant	228.250	907	38	18
Noord-Holland	238.480	923	55	
Overijssel	112.060	559	26	7
Utrecht	116.660	475	22	17
Zeeland	35.940	235	8	4
Zuid-Holland	322.790	1207	81	7
Totaal	1548.970	6969	322	

^{b)}bron: BRIN: <http://www.cfi.nl/Public/BriWeb/>; data van 21 november 2007.

^{a)}Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg/Heerlen 2007-11-12

Wot-onderzoek

Verschenen documenten vanaf 2006 in de reeks Werkdocumenten van de Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Werkdocumenten zijn verkrijgbaar bij het secretariaat van Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, te Wageningen. T 0317 – 47 78 44; F 0317 – 41 90 00; E info.wnm@wur.nl

De werkdocumenten zijn ook te downloaden via de WOT-website www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

2006

- 21** *Rienks, W.A., I. Terluin & P.H. Vereijken.* Towards sustainable agriculture and rural areas in Europe. An assessment of four EU regions
- 22** *Knegt, B. de, H.W.B. Bredenoord, J. Wiertz & M.E. Sanders.* Monitoringsgegevens voor het natuurbeheer anno 2005. Ecologische effectiviteit regelingen natuurbeheer: Achtergrondrapport 1
- 23** *Jaarrapportage 2005.* WOT-04-001 – Monitor- en Evaluatiesysteem Agenda Vitaal Platteland
- 24** *Jaarrapportage 2005.* WOT-04-002 – Onderbouwend Onderzoek Natuurplanbureaufunctie
- 25** *Jaarrapportage 2005.* WOT-04-385 - Milieuplanbureaufunctie
- 26** *Jaarrapportage 2005.* WOT-04-394 – Natuurplanbureaufunctie
- 27** *Jaarrapportage 2005.* WOT-04 - Kennisbasis
- 28** *Verboom, J., R. Pouwels, J. Wiertz & M. Vonk.* Strategisch Plan LARCH. Van strategische visie naar plan van aanpak
- 29** *Velthof, G.L. en J.J.M. van Grinsven (eds.)* Inzet van modellen voor evaluatie van de meststoffenwet. Advies van de CDM-werkgroep Harmonisatie modellen
- 30** *Hinssen, M.A.G., R. van Oostenbrugge & K.M. Sollart.* Draaiboek Natuurbalans. Herziening
- 31** *Swaay, C.A.M. van, V. Mensing & M.F. Wallis de Vries.* Hotspots dagvlinder biodiversiteit
- 32** *Goossen, C.M. & F. Langers.* Recreatie en groen in en om de stad. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2006
- 33** *Turnhout, Chr. Van, W.-B. Loos, R.P.B. Foppen & M.J.S.M. Reijnen.* Hotspots van biodiversiteit in Nederland op basis van broedvogelgegevens
- 34** *Didderen, K en P.F.M. Verdonschot.* Graadmeter Natuurwaarde aquatisch. Typen, indicatoren en monitoring van regionale wateren
- 35** *Wamelink, G.W.W., G.J. Reinds, J.P. Mol-Dijkstra, J. Kros, H.J. Wiegers.* Verbeteringen voor de Natuurplanner
- 36** *Groeneveld, R.A. & R.A.M. Schrijver.* FIONA 1.0; Technical description
- 37** *Luesink, H.H., M.J.C. de Bode, P.W.G. Groot Koerkamp, H. Klinker, H.A.C. Verkerk & O. Oenema.* Protocol voor monitoring landelijke mestmarkt onder een stelsel van gebruiksnormen
- 38** *Bakker-Verdurmen, M.R.L., J.W. Eimers, M.A.G. Hinssen-Haenen, T.J. van der Zwaag-van Hoorn.* Handboek secretariaat WOT Natuur & Milieu
- 39** *Pleijte, M. & M.A.H.J. van Bavel.* Europees en gebiedsgericht beleid: natuur tussen hamer en aambeeld? Een verkennend onderzoek naar de relatie tussen Europees en gebiedsgericht beleid
- 40** *Kramer, H., G.W. Hazeu & J. Clement.* Basiskaart Natuur 2004; vervaardiging van een landsdekkend basisbestand terrestrische natuur in Nederland
- 41** *Koomen, A.J.M., W. Nieuwenhuizen, J. Roos-Klein Lankhorst, D.J. Brus & P.F.G. Vereijken.* Monitoring landschap; gebruik van steekproeven en landsdekkende bestanden
- 42** *Selnes, T.A., M.A.H.J. van Bavel & T. van Rheenen.* Governance of biodiversity
- 43** *Vries, S. de. (2007)* Veranderende landschappen en hun beleving
- 44** *Broekmeijer, M.E.A. & F.H. Kistenkas.* Bouwen en natuur: Europese natuurwaarden op het ruimtelijk ordeningsspoor. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2006
- 45** *Sollart, K.M. & F.J.P. van den Bosch.* De provincies aan het werk; Praktijkervaringen van provincies met natuur- en landschapsbeleid in de periode 1990-2005. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2006
- 46** *Sollart, K.M. & R. de Niet met bijdragen van M.M.M. Overbeek.* Natuur en mens. Achtergronddocument bij de Natuurbalans 2006

2007

- 47** *Ten Berge, H.F.M., A.M. van Dam, B.H. Janssen & G.L. Velthof.* Mestbeleid en bodemvruchtbaarheid in de Duinen Bollenstreek; Advies van de CDM-werkgroep Mestbeleid en Bodemvruchtbaarheid in de Duinen Bollenstreek
- 48** *Kruit, J. & I.E. Salverda.* Spiegeltje, spiegeltje aan de muur, valt er iets te leren van een andere plannings-cultuur?
- 49** *Rijk, P.J., E.J. Bos & E.S. van Leeuwen.* Nieuwe activiteiten in het landelijk gebied. Een verkennende studie naar natuur en landschap als vestigingsfactor
- 50** *Ligthart, S.S.H.* Natuurbeleid met kwaliteit. Het Milieu- en Natuurplanbureau en natuurbeleidsevaluatie in de periode 1998-2006
- 51** *Kennismarkt 22 maart 2007; van onderbouwend onderzoek Wageningen UR naar producten MNP in 27 posters*
- 52** *Kuindersma, W., R.I. van Dam & J. Vreke.* Sturen op niveau. Perversies tussen nationaal natuurbeleid en besluitvorming op gebiedsniveau.
- 53.1** *Reijnen, M.J.S.M.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. National Capital Index version 2.0
- 53.3** *Windig, J.J., M.G.P. van Veller & S.J. Hiemstra.* Indicators voor 'Convention on Biodiversity 2010'. Biodiversiteit Nederlandse landbouwhuisdieren en gewassen
- 53.4** *Melman, Th.C.P. & J.P.M. Willemen.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. Coverage protected areas.
- 53.6** *Weijden, W.J. van der, R. Leewis & P. Bol.* Indicators voor 'Convention on Biodiversity 2010'. Indicators voor het invasieproces van exotische organismen in Nederland
- 53.7 a** *Nijhof, B.S.J., C.C. Vos & A.J. van Strien.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. Influence of climate change on biodiversity.
- 53.7 b** *Moraal, L.G.* Indicators voor 'Convention on Biodiversity 2010'. Effecten van klimaatverandering op insectenplagen bij bomen.
- 53.8** *Fey-Hofstede, F.E. & H.W.G. Meesters.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. Exploration of the usefulness of the Marine Trophic Index (MTI) as an indicator for sustainability of marine fisheries in the Dutch part of the North Sea.

- 53.9** *Reijnen, M.J.S.M.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. Connectivity/fragmentation of ecosystems: spatial conditions for sustainable biodiversity
- 53.1** *Gaaff, A. & R.W. Verburg.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010' Government expenditure on land acquisition and nature development for the National Ecological Network (EHS) and expenditure for international biodiversity projects
- 1**
- 53.1** *Elands, B.H.M. & C.S.A. van Koppen.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. Public awareness and participation
- 2**
- 54** *Broekmeyer, M.E.A. & E.P.A.G. Schouwenberg & M.E. Sanders & R. Pouwels.* Synergie Ecologische Hoofdstructuur en Natura 2000-gebieden. Wat stuurt het beheer?
- 55** *Bosch, F.J.P. van den.* Draagvlak voor het Natura 2000 gebiedenbeleid. Onder relevante betrokkenen op regionaal niveau
- 56** *Jong, J.J. & M.N. van Wijk, I.M. Bouwma.* Beheerskosten van Natura 2000 gebieden
- 57** *Pouwels, R. & M.J.S.M. Reijnen & M. van Adrichem & H. Kuipers.* Ruimtelijke condities voor VHR-soorten
- 58** *Bouwma, I.M.* Quickscan Natura 2000 en Programma Beheer.
- 59** *Schouwenberg, E.P.A.G.* Huidige en toekomstige stikstofbelasting op Natura 2000 gebieden
- 60** *Hoogeveen, M.* Herberekening Ammoniak 1998 (*werktitel*)
- 61** *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-001 – ME-AVP
- 62** *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-002 – Onderbouwend Onderzoek
- 63** *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-003 – Advisering Natuur & Milieu
- 64** *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-385 – Milieuplanbureaufunctie
- 65** *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-394 – Natuurplanbureaufunctie
- 66** *Brasser E.A., M.F. van de Kerkhof, A.M.E. Groot, L. Bos-Gorter, M.H. Borgstein, H. Leneman* Verslag van de Dialogen over Duurzame Landbouw in 2006
- 67** *Hinssen, P.J.W.* Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu. Werkplan 2007
- 68** *Nieuwenhuizen, W. & J. Roos Klein Lankhorst.* Landschap in Natuurbalans 2006; Landschap in verandering tussen 1990 en 2005; Achtergronddocument bij Natuurbalans 2006.
- 69** *Geelen, J. & H. Leneman.* Belangstelling, motieven en knelpunten van natuuraanleg door grondeigenaren. Uitkomsten van een marktonderzoek.
- 70** *Didderen, K., P.F.M. Verdonschot, M. Bleeker.* Basiskaart Natuur aquatisch. Deel 1: Beleidskaarten en prototype
- 71** *Boesten, J.J.T.I., A. Tiktak & R.C. van Leerdam.* Manual of PEARLNEQ v4
- 72** *Grashof-Bokdam, C.J., J. Frissel, H.A.M. Meeuwsen & M.J.S.M. Reijnen.* Aanpassing graadmeter natuurwaarde voor het agrarisch gebied
- 73** *Bosch, F.J.P. van den.* Functionele agrobiodiversiteit. Inventarisatie van nut, noodzaak en haalbaarheid van het ontwikkelen van een indicator voor het MNP
- 74** *Kistenkas, F.H. en M.E.A. Broekmeyer.* Natuur, landschap en de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht
- 75** *Luttik, J., F.R. Veeneklaas, J. Vreke, T.A. de Boer, L.M. van den Berg & P. Luttik.* Investeren in landschapskwaliteit; De toekomstige vraag naar landschappen om in te wonen, te werken en te ontspannen
- 76** *Vreke, J.* Evaluatie van natuurbeleidsprocessen
- 77** *Apeldoorn, R.C. van,* Working with biodiversity goals in European directives. A comparison of the implementation of the Birds and Habitats Directives and the Water Framework Directive in the Netherlands, Belgium, France and Germany
- 78** *Hinssen, P.J.W.* Werkprogramma 2008; Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu (WOT-04). Onderdeel Planbureaufuncties Natuur en Milieu.
- 79** *Custers, M.H.G.* Betekenissen van Landschap in onderzoek voor het Milieu- en Natuurplanbureau; een bibliografisch overzicht
- 80** *Vreke, J., J.L.M. Donders, B.H.M. Elands, C.M. Goossen, F. Langers, R. de Niet & S. de Vries.* Natuur en landschap voor mensen Achtergronddocument bij Natuurbalans 2007
- 81** *Bakel, P.J.T. van, T. Kroon, J.G. Kroes, J. Hoogewoud, R. Pastoors, H.Th.L. Massop, D.J.J. Walvoort.* Reparatie Hydrologie voor STONE 2.1. Beschrijving reparatie-acties, analyse resultaten en beoordeling plausibiliteit.
- 2008**
- 82** *Kistenkas, F.H. & W. Kuindersma (2008).* Jurisprudentie-monitor natuur 2005-2007; Rechtsontwikkelingen Natura 2000 en Ecologische Hoofdstructuur
- 83** *Berg, F. van den, P.I. Adriaanse, J. A. te Roller, V.C. Vulto & J.G. Groenwold (2008).* SWASH Manual 2.1; User's Guide version 2
- 84** *Smits, M.J., M.J. Bogaardt, D. Eaton, P. Roza & T. Selnes (2008).* Programma Beheer en vergelijkbare regelingen in het buitenland (een quick-scan)
- 85** *Dijk, T.A. van, J.J.M. Driessen, P.A.I. Ehlert, P.H. Hotsma, M.H.M.M. Montforts, S.F. Plessius & O. Oenema (2008).* Protocol beoordeling stoffen Meststoffenwet; versie 1.0
- 86** *Goossen, C.M., H.A.M. Meeuwsen, G.J. Franke & M.C. Kuiper, 2007.* Verkenning Europese versie van de website www.daarmoetikzijn.nl.
- 92** *Jaarrapportage 2007.* WOT-04-001 – Koepel
- 93** *Jaarrapportage 2007.* WOT-04-002 – Onderbouwend Onderzoek
- 94** *Jaarrapportage 2007.* WOT-04-003 – Advisering Natuur & Milieu
- 95** *Jaarrapportage 2007.* WOT-04-005 – M-AVP
- 96** *Jaarrapportage 2007.* WOT-04-006 – Natuurplanbureaufunctie
- 97** *Jaarrapportage 2007.* WOT-04-007 – Milieuplanbureaufunctie
- 98** *Wamelink, G.W.W.* Gevoeligheds- en onzekerheids-analyse van SUMO
- 102** *Sollart, K.M. & J. Vreke.* Het faciliteren van natuur- en milieueducatie in het basisonderwijs; MNE-ondersteuning in de provincies